



Tingshuset kring år 1900. Observera berget och gatan framför ingången!

EN PÄRLA – ELLER TROLLHÄTTANS FULASTE HUS?

Några data kring tillkomsten av gamla tingshuset

— Av Werner Johnsson —

(Artikeln införd i TT julen 1962. Lätt bearbetad år 1983)

I sin år 1957 utgivna bok "Vägar i Västergötland" skrev dr Knut Hagberg: "Det är mycket sevärt kring Trollhättan. Knappast dock staden själv, fast dess stadsbibliotek är ett rekord i arkitektonisk fulhet."

Då Hagberg något år innan besökte Trollhättan för att samla material till boken, hade jag tillfälle att visa honom runt i staden och dess omgivning, och då vi passerade stadsbiblioteket, kallade han det "Norra Europas fulaste hus". Omdömet har alltså senare något mildrats. Det överensstämmer dock inte helt med den allmänna meningen, ty på förfrågan ha

många i stället ansett det vara "en pärla". Ytterligheterna berör varandra. Ett markant inslag i stadsbilden är byggnaden under alla omständigheter. Karl Johans torg, i dagligt tal "Tårtan", har sedan äldsta tider utgjort centrum för bebyggelsen i Trollhättan. Redan på Kettil Claesons karta 1654 finns markerade några "Quarnstuer". Det är inget bevis för att dessa verkligen existerat, men uteslutet är det ju inte. Här gick nämligen den gamla landsvägen från Tunhem fram till Kaflekvarnarna vid nuvarande Klaffbroarna och vidare ned till Önan. Invid kanalen låg stora magasin och senare Trollhättans värdshus. Framför detta var ett litet torg. På nuvarande "Tårtan" låg värdshusets ladugård och uthus, och vidare en rad boningshus: Tidblads, Holmen, Pölen. Dessa senare revs på 1870-talet och ladugården 1883. Här blev då till år 1917 salutorget.

Längst åt öster mot nuvarande Österlånggatan låg Phistoletts, uppkallat efter en skräddare Olaus Svensson, som bodde här vid mitten av 1800-talet.

Söder om torget låg hotellparken med gamla gästgivaregården, senare doktorsbostaden. Sedan dessa rivits 1878, förlades "kurran" hit, varför backen ned mot "vinnebrona" kallades "Kurrelia".

Själva torget var vattensjuk mark, för vilket namnet "Pölen" ger belägg. Groparna på det ursprungliga lilla torget fylldes med sågspån. Det kallades därför även i mera officiella sammanhang för "Spån".

På östra sidan Österlånggatan gick en bergsrygg genom kvarteret Diana. Den bebyggdes under 1860-talet. I Diana 4 uppförde smeden Leonard Pettersson ett för sin tid pampigt hus, som också kallades "Slottet". År 1947 byggdes där Konsums varuhus.

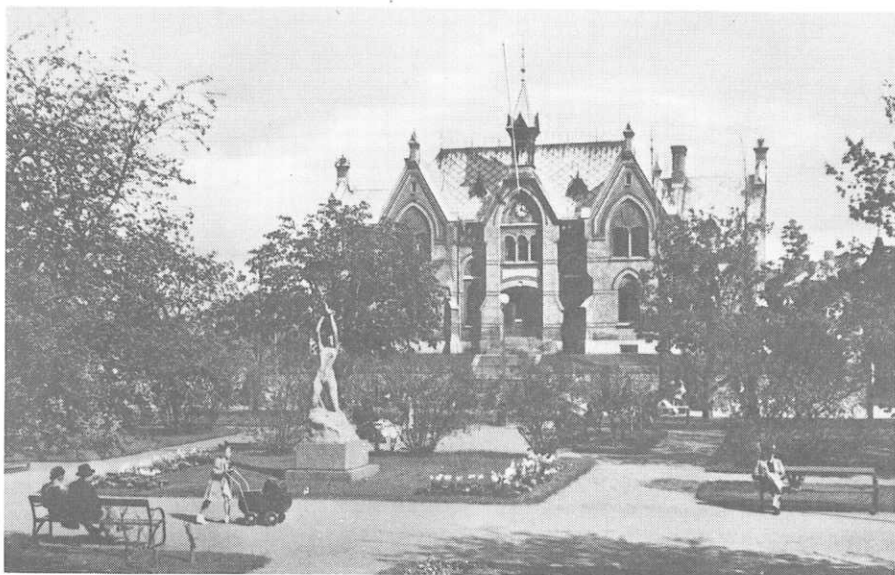
I Diana 6 rakt ovanför torget hade på 1850-talet handlanden Wilhelm Hallberg sina magasin. 1867 arrenderade smeden Johannes Håkansson tomten och byggde här hus och senare smedja. Håkansson var född i Vänersborg 1825 och var "rallaresmed" under byggandet av järnvägen Uddevalla—Herrljunga. Efter några år på "Verkstan" startade han egen rörelse. I arrendekontraktet undantogs den över tomten ledande vägen intill 12 fots bredd. Den var enda utfartsvägen från torget österut mot Håjum.

I mitten av 1890-talet uppfördes här det nya tingshuset. Striden om dettas förläggning var både lång och segsliten och erbjuder åtskilliga intressanta bilder från Trollhättans kommunala liv under slutet av förra århundradet.

Domhavande i Väne härad

Först några ord om domhavandena i Väne härad genom tiderna. En lagbunden ordning som reglerade förhållandet mellan bebyggarna har funnits sedan uråldriga tider. Till att avdöma tvister mellan dessa utsågs en lagman. Enligt traditionen fanns en sådan i Västergötland redan omkring år 1000. Han skulle vara "bondeson" och väljas av lagsagans bönder. Nu får man komma ihåg att många av dessa "bönder" tillhörde rikets främsta stormän. Lagman Eskil Magnusson i Västergötland i början av 1200-talet — han som redigerade den Äldre Västgöotalagen — tillhörde Folkungasläkten, var äldre bror till Birger Jarl och gift med en dotterdotter till Erik den Helige, så det var ju minsann inte vilken bonde som helst. Han tillhörde visserligen den östgötska stormansläkten men var bosatt i Västergötland och ägde jord där.

För mindre mål och som ett slags underrätt bildade häradet en egen domkrets. Domhavande var häradshövdingen, vars ämbete kan föras tillbaka till senare delen av 1300-talet. Enligt Magnus Erikssons allmänna landslag skulle kungen utnämna en av de tre personer, som häradets representanter



Karl Johans torg med stadsbiblioteket kring år 1940.



Karl Johans torg i slutet av 1880-talet.

föreslagit. Men snart började kungen utnämna andra, som han av en eller annan anledning ville belöna. En sådan kunde själv sitta domare eller förordna en vikarie, som kallades lagförare eller lagläsare, efter 1680 vice häradshövding.

Från medeltiden är endast fyra häradshövdingar i Väne härad kända, nämligen Torbjörn Esgersson på Forstena 1481—1486, hans son Gudmund Torbjörnsson 1495 och den legendariska Ramund Basse på Rånnum 1503. 1525 var Torsten Brunsson häradshövding. Han var gift med en dotter till Gudmund Torbjörnsson och hade med henne kommit i besittning av Forstena. Han är stamfar för den yngre Forstenasläkten och farfarsfar till den store krigaren Lennart Torstensson.

1653 förenades Väne härad med Ale och Flundre till en gemensam domsaga, som ägde bestånd till 1680. Då blev Flundre, Väne och Bjärke en domsaga, till vilken 1696 lades Vättle och Ale. Efter en del förändringar blev Flundre, Väne och Bjärke åter en domsaga 1849, såsom de fortfarande är. Väne med tingsställe i Gärdhem, Flundre i Lilla Edet och Bjärke i Sollebrunn. Tingsställen i Väne härad hade förut varit: Skalltorp 1680—1686, Härestad 1687—1701, Bastorp 1702—1748 och Gärdhem från 1749.

Genom K. Brev den 2 maj 1890 och 23 november 1894 sammanslogs dessa till ett tingsställe i Trollhättan från 1896.

Häradshövdingar från 1680 har varit:

Mauritz Ludvig Holst	1680—1682
Germund Palmstedt	1682—1684
Mauritz Ludvig Holst	1684—1686
David Rosenholm	1686—1719
Bengt Bergius	1719—1726
Carl Gustaf Beckman	1726—1737
Bengt Gustaf Ekehielm	1739—1747
Carl Gustaf Reutercrona	1747—1778
Christer Hoffgardh	1778—1782
Bengt Julius Ahlberg	1782—1829
Mathias Erik Richert	1830—1847
Adolf Petter Westman	1848—1863
Anders Lewin	1863—1886
Carl Algot Strandmark	1886—1914
Tycho Colleen	1914—1937
Orvar Bäcksin	1938—1949
Gunnar Bogren	1949—1962
Nils Källoff	1963—1979
Ivan Odhammar	1979—

(med titeln ändrad till Lagman)

Bland häradshövdingar från äldre tid kan man stanna för Bergius, som hade nära kontakt med Trollhättan. Han ägde Lilla Håjum och flera kvarnar nedanför nuvarande Nordkap vid Strandgatan, bl. a. Stora Håjums såg. En måg till honom var löjtnant Carl Gustaf Dahlberg, efter vilken Dahlbergs hage, nuvarande Kanaltorget, uppkallades.

Diskussion om platsen för tingshuset

Sammanläggningen av de tre tingsställena till ett och dettas förläggning till Trollhättan var ett gammalt önskemål, som blev särskilt aktuellt under mitten av 1880-talet. Den 23 juni 1885 beslöt kommunalstämman att utreda frågan om var i så fall tingshuset skulle förläggas. En kommitté tillsattes härför och medlemmar av denna blev befallningsman A. D. Berggren, kyrkoherde P. M. Åberg och förvaltare Leopold Landberg vid Pap-

persbruket. I december 1887 invaldes ytterligare ing. Carl Wallström som representant för Kanalbolaget.

I februari 1888 kallade häradshövding Strandmark Trollhättans röstberättigade innevånare till sammanträde angående häradets tingslokal. Till ombud vid sammanträdet i Gärdhem utsåg kommunalstämman Åberg och Landberg med Berggren som suppleant.

Nu började en mångårig diskussion om platsen för det nya tingshuset. Den 25 juli 1888 utsåg kommunalstämman en kommitté, bestående av kyrkoherde Åberg, bankdirektör Oscar Fischerström i Vänersborgsbanken, ing. Johan Pihl och ing. Herman Nydqvist. Kommittén skulle göra en förfrågan hos Kanalbolaget, om det hade något emot att det nya tingshuset förlades till Karl Johans torg (nuv. Tårtan), som skänkts till kommunen av Kanalbolaget. Där skulle då även lokaler för kommunen kunna inrymmas jämte några butiker. I så fall måste det vid östra sidan av torget befintliga diket fyllas igen och torget utvidgas åt öster så långt som terrängförhållandena medgav. Diket utgjorde gräns mellan torget och Kanalbolagets angränsande tomter.

Detta ville Kanalbolaget emellertid inte vara med om utan föreslog i stället en tomt i närheten av järnvägsstationen i nuvarande kv. Lodjuret vid Tingvallavägen 14.

Den 2 maj 1890 kom så K. Maj:ts beslut om att Flundre, Väne och Bjärke häradar skulle utgöra en domsaga med tingsställe i Trollhättan. K. B. anbefalldes att avgiva yttrande om tiden, då den beslutade regleringen kunde träda i funktion. K. B. kallade därför samtliga tingshusbyggnadsskyldige till sammanträde genom av kommunalstämman utsedda ombud å länsresidenset i Vänersborg den 3 september 1890. Till ombud för Trollhättan valdes kyrkoherde Åberg, förvaltare Landberg och ing. Ernst Stridsberg. Stämman uttalade sig för att ombuden borde verka för att tingshuset förlades till den av Kanalbolaget föreslagna tomten.

På sammanträdet beslöt ombuden att gemensamt tingshus jämte nödiga uthus skulle uppföras i överensstämmelse med en av arkitekt Adrian Peterson i Göteborg uppgjord ritning och uppdrog åt en byggnadskommitté, i vilken Stridsberg blev ordförande, att ordna med tomt och kostnadsförslag.

Den 27 november sammanträdde denna byggnadskommitté och förordade inköp av den av Kanalbolaget föreslagna tomten. Kanalbolaget begärde

emellertid 1 kr kvadratfoten (= 11 kr/m²), vilket man ansåg väl dyrt, eftersom priset för första klassens åkerjord var 3—400 kr tunnlandet. Kanalbolaget erbjöd då en annan tomt för 6 öre kvadratfoten, men det var en oländig skogsbacke ett gott stycke från själva Trollhättan och det skulle bereda tingsökande stora besvär att komma dit, särskilt vår och höst, då vägen var mer än vanligt eländig. Något beslut fattades därför inte utan frågan fick vila så länge.

Nu framlades emellertid ett annat förslag, som kom att helt omkasta planerna. Det föreslogs att man skulle inköpa Håkanssons tomt öster om torget i Diana 6. Detta vann byggnadskommitténs gillande och Åberg, Landberg och Stridsberg fick i uppdrag att hos kommunalstämman hemställa om bidrag till förvärvandet av Håkanssons hus och smedja. 3.000 kr skulle anslås kontant och kommunen skulle åtaga sig att uppvärma och städa lokalerna mot att den fick kostnadsfritt begagna tingsalen för sammanträden.

Men ännu ett förslag kom fram. Ett antal av Trollhättans handlande inlämnade till kommunalstämman den 23 februari 1891 en skrivelse med begäran att tingshuset skulle förläggas till tomten 2.8. på Staveredsmosse, hörnet av Storgatan och Staveredsgatan, det s. k. Motta-Hejas, invid nuvarande Frälsningsarmén. Som denna fråga inte var med på föredragningslistan, kunde den inte tagas upp till behandling. Den förekom i stället den 23 mars men bordlades, togs ånyo upp den 3 juni och bordlades igen. Först den 8 juni avgjordes den, varvid begäran avsågs.

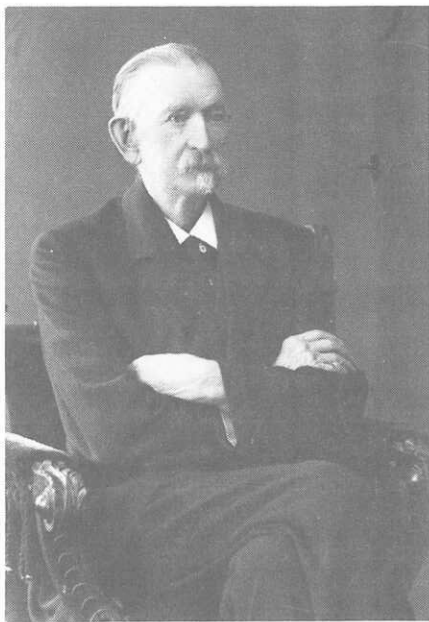
Vid stämman den 8 juni drabbade andarna samman, när det gällde platsen för tingshuset. Det framhölls av flera talare att detta borde ligga centralt och att därför Håkanssons tomt var lämplig. Stämmans ordförande, patron Stridsberg, ansåg att stämman beslutat bifalla tomtens användande till tingshus. Kanalbolagets ombud begärde emellertid votering som utföll så, att för bifall avgavs 20 röster med 23.605 fyrk och för avslag 5 röster med 35.234 fyrk, varför frågan om förvärvet av tomten hade fallit. Avslagsrösterna kom från Kanalbolaget. Ett exempel bland många på "storfyrkarnas" inflytande.

Stridsberg var emellertid inte den som gav sig. En skrivelse med begäran om utlysande av ny stämma för ny behandling av frågan inlämnades. Den var undertecknad av kommunalstämman ordförande E. Stridsberg, kommunalstämman vice ordförande förvaltare Anders Kjelldahl, kommunalnämndens ordförande Leopold Landberg, kommunalnämndens vice ord-

förande O. Fischerström, kyrkoherde Åberg, postmästare Oscar Jansson, handlandena L. F. Hansson, Carl Ögren, Wilhelm Andersson, C. Johansson & Co, K. F. Andersson, Adolf Gustafsson, Manne Melin, Gustaf Johansson, A. N. Håård, C. F. Lundberg, C. A. Carlander, förvaltare C. Wassberg, urmakare Adolf Svensson, apotekare C. A. Leth, verkmästare A. M. Olsson, bryggare John Krönlein, förvaltare Axel Wibell och källarmästare Frans Magnusson på Grand Hotell. Det var samhällets toppar med undantag för Kanalbolaget och Nydqvist & Holm. Striden mellan Stridsbergspartiet och Nydqvistpartiet var i full gång.

På stämman den 9 juli gick stridens vågor höga. 25 var närvarande med 8 fullmakter. "Under diskussionen uttalades skiljaktiga meningar dels för, dels mot att kommunen borde genom anslag göra sockenombuden benägna för att förlägga tingshuset mera centralt inom den bebyggda delen av Trollhättan". Ordföranden Stridsberg förklarade att stämman uttalat sig för anslag men vid voteringen samlade detta förslag 19 röster med 23.383 fyrk mot 14 röster med 36.597 fyrk för avslag. Och så hade frågan ånyo fallit. Stridsberg och Fischerström reserverade sig.

Man kan ju fråga sig, varför Kanalbolaget så envist vägrade att gå med på förslaget. Det hade ju genom att skänka tomter till skolor m. m. verk-



Ing. Ernst Stridsberg (1839–1925). Grundare av firman Stridsberg & Biörck. Framstående kommunalman. Riksdagsman 1888–1897.

samt bidragit till samhällets utveckling och förkovran. Deras skäl att det skulle få ökade kostnader, då man skulle avleda vattensjuk mark och icke förfogade över denna tomt, var väl närmast svepskäl. Mera troligt är, att det var frågan om utfartsvägen som bestämde deras ställningstagande. Visserligen hade redan 1879 Torggatan mellan Håkanssons och Wistens hus i Trollet 2 sprängts ned. Men Carl Wallström hade gjort upp en pampig plan med utfartsvägar solfjädersformigt från "Vindbron". En "esplanade" skulle läggas från hotellstallarna utmed Leonard Petterssons hus över Håkanssons tomt mot Håjum. Det hade onekligen blivit en ståtlig infartsväg från Håjum i stil med Kungsgatans allé. Nuvarande Polhemsgatan är den enda resten av denna ståtliga plan. Polhems allé, nu Polhemsplatsen, dvs. parken öster om gamla tingshuset, borde därför egentligen uppkallats efter Wallström.

Men Stridsberg gav sig fortfarande inte. Trots kommunalstämmans beslut enade sig tingshusbyggnadsskyldige om att inköpa "den centralt belägna tomten mitt emot hotellet" och bjöd 72 öre kvadratfoten. Kanalbolaget avböjde. Tingshusbyggnadsskyldige beslöt då att ingå till K. Maj:t med begäran om expropriation. De där befintliga åbyggnaderna skulle inlösas med 4.250 kr, vilket får anses bra betalt, då taxeringsvärdet 1890 var 800 kr. För tomten betalades i arrende 3 öre kvadratfoten eller 12 kr 45 öre per år.

Den 31 december 1891 inlämnades underdånig skrivelse undertecknad av regementsintendenten och riksdagsmannen C. Johansson på Esset, kamrer Axel Carlsson, Hede, godsägare M. B. Meyer, ing. Ernst Stridsberg, byggmästare And. Jacobsson, handlanden A. L. Andersson och bruksägare C. E. Haeger med begäran bl. a. att få till plats för tingshusbyggnaden förvärva den å lantmätare J. E. Gyllenspetz' år 1891 upprättade karta angivna tomten, om vars inlösen till antagligt pris överenskommelse icke kunnat träffas med vederbörande. Man begärde också rätt att få upptaga ett amorteringslån på högst 54.000 kr att återbetalas under 20 år.

I begärt yttrande bestred Kanalbolaget sökandens begäran.

Expropriation av tomten

Den 25 november 1892 biföll Kungl. Maj:t begäran om expropriation. I januari 1893 begärde byggnadskommittén i skrivelse till Väne häradsrätt stämning på Nya Trollhätte Kanalbolag för de medgivna expropriationsåtgärdernas vidtagande.

Den 5 juni förekom målet inför Väne häradsrätt. Byggnadskommittén representerades av ing. Ernst Stridsberg och Kanalbolaget av v. häradshövding Carl Palm, Göteborg, svärson till ing. Albert på Strömsberg. Svaranden erbjöd sig nu att avstå tomten för 75 öre kvadratfoten, vilket käranden avböjde. Palm framhöll då att det icke blivit fastställt någon tid för överlämnandet av tomten, varför rätten beslöt att uppskjuta målet, och sedan tid blivit bestämd, skulle käranden till rätten inkomma med ny stämning. Häradshövding Palm begärde reseersättning och dagtraktamente samt dessutom ombudsmannaarvode med 50 kr och ersättning för tidsspillan med 35 kr. Detta ansåg Stridsberg för högt tilltaget och ville pruta på det. Rätten beslöt tillerkänna Palm 50 kr för hans omkostnader.

Den 16 oktober 1893 förekom frågan ånyo. Kanalbolaget företrädde nu av v. häradshövding Knut Friman, Göteborg, och käranden av riksdagsman C. Johansson på Esset. Kanalbolaget ansåg att 75 öre kvadratfoten icke var oskäligt, medan Johansson hävdade att 30 öre var väl betalt för den, men om godvillig överenskommelse kunde träffas, skulle man betala 40 öre kvadratfoten.

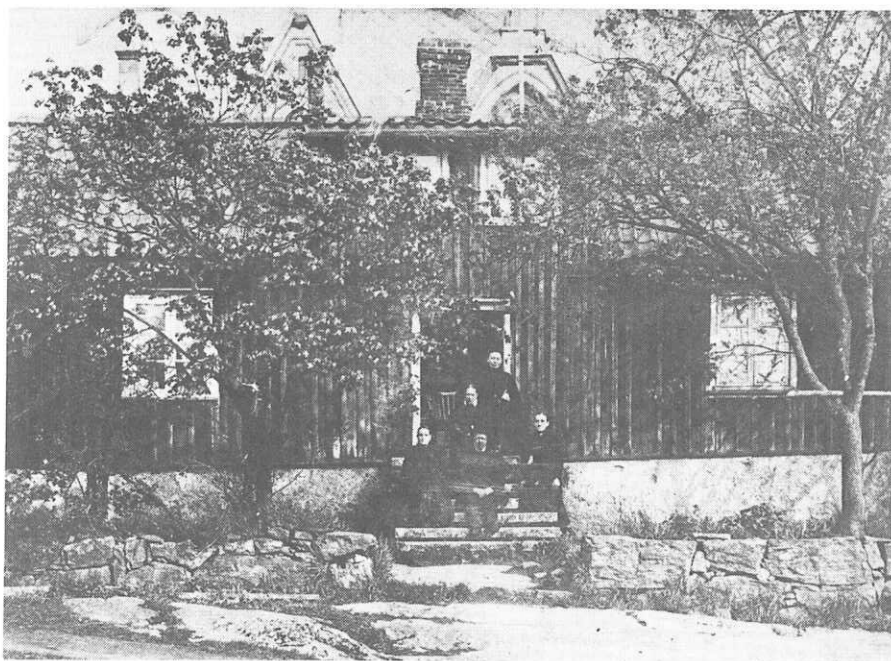
Då överenskommelse inte kunde träffas, hänsköts frågan till expropriationsnämnd. Ordförande i denna blev rådmann Albert Carlsson, Vänersborg, för senare tider mest känd som förebilden till "Rådmann" i Birger Sjöbergs "Fridas visor". Nämnden fastställde priset till 50 öre kvadratfoten. Som detta beslut icke överklagades, blev det fastställt, och därmed var denna segslitna fråga äntligen löst.

Tingshuset bygges

Arbetet började omedelbart. Ritningar och "arbetsdevis" fanns för hugade spekulanter tillgängliga på Gullöfors kontor. I november 1893 var Håkansson's hus och smedja rivna. Härvid passade en del trollhätteungdomar på att slå sönder fönsterrutorna. Det fanns marodörer bland ungdomen på den tiden också. Föräldrarna fick betala kalaset och för vederbörande ungdomar blev det med den tidens uppfostringsmetoder helt säkert kännbart på många sätt.

Smedjan flyttades till Hebe 9—10 vid Kungsgatan 25. Den revs 1936 och Centralmejeriets fastighet uppfördes där.

Den 12 oktober 1894 var tingshuset färdigt till det yttre. "Byggnaden med sin lilla koketta tornspira i fronten tar sig särdeles väl ut med sitt dominerande läge invid torget. Då det torget misspyrdande gamla trähuset —



"Phistoletts" omkring 1900. Bakom synes tornen på tingshuset.

Phistoletts — försvunnit, kommer tingshuset att presentera sig ännu bättre", heter det i en samtida skildring. Tingshusklockan i Gärdhem flyttades till det nya tingshuset och i det lilla tornet högst upp tänkte man sig att sätta upp en mindre klocka att ringa med. Medel härtill skulle tagas av den fond, som en gång insamlats för att på varaktigt sätt hugfästa minnet av den i livstiden så allmänt omtyckte häradshövding Lewin.

I slutet av sommaren 1895 var tingshuset färdigt och avsynades i början av september. Kronolänsmanskontoret flyttades dit och i oktober började kommunens sammanträden hållas där. I oktober 1895 hölls sista tinget i Gärdhem och arkivet flyttades till det nya tingshuset. Den 10 december upphörde Gärdhem att vara tingsställe.

Hela kostnaden för inlösen av hus, köp av tomten och expropriationskostnaderna belöpte sig till 54.000 kr.

Måndagen den 13 januari 1896 var man så framme vid invigningen av det nya tingshuset. Det blev en festdag för hela samhället. Överallt flaggades det. Närvarande var bl. a. landshövding Lothigius och häradshövding

Strandmark. Efter högtidligheterna i tingshuset blev det middag på Grand Hotell. Matsalens långvägg mitt för ingången var praktfullt dekorerad. Talens rad var lång. Bl. a. talade Fischerström för Trollhättan och den aktuella stadsfrågan. Efter middagen blev det kaffe med *avec* och därefter bålar, varvid ytterligare tal hölls.

1901 revs Phistoletts hus. Den höga bergknallen framför ingången sprängdes ned till gatunivån och en dubbeltrappa byggdes 1903.

Den 19 april 1938 — då nya tingshuset uppförts — beslöt stadsfullmäktige att inköpa tomten Polhem 1 med f. d. tingshuset, som i stället skulle användas till förvaltningsbyggnad, i första hand för stadsbiblioteket. Detta inflyttade där i oktober samma år, men fick länge dela lokal med åtskilliga kommunala institutioner såsom socialvårdsbyrån, familjebidragsnämnden, civilförsvarsbyrån, pensionsnämnder m. fl.

*

Mitten av 1890-talet var en tid av stark expansion för Trollhättan. Samtidigt med tingshuset byggdes flera större byggnader, som ännu finns kvar. Bland dessa kan nämnas: "Östra skolan", senare "Odenskolan", IOGT:s hus vid Drottningtorget, Älderdomshemmet på Dannebacken (Stavregården), det gamla epidemisjukhuset inom nuv. Götgatan, veterinärbostaden på den för tingshus föreslagna tomten. Vidare kan nämnas Schwanska villan i Hotellparken, nu Kraftverkets förvaltningsbyggnad, Gamla Apoteket eller Lethska huset i Bore 6 vid Storgatan 39, "Trollhättans vackraste hus" på sin tid. Patron Stridsberg byggde sin villa "Strömsvik" på västra sidan älven, fabrikör Dahlberg sitt hus i hörnet av Spannmålgatan och Strandgatan, senare Stigendals.

Tillkomsten av flera av dessa hus erbjuder många roliga och tidstypiska poängar, men det skulle föra för långt att gå in på dem här.

Och så till slut inledningsfrågan om gamla tingshuset: "Pärla eller Norra Europas fulaste hus"? Ja, om smaken skall man ju som bekant inte disputera. Men kommande tiders trollhättebor kommer nog att uppskatta det!

"En dag vid Trollhättan är såsom en milsten på den tröttande resan genom lifvet. Den hör till de företeelser som icke under några förhållanden eller under någon tid kunna gå förlorade för minnet, och som alltid stå såsom lysande stjärnor på natthimmelens mörka grund."

Utdrag ur

"Resa i Sverige år 1865", af L. Passarge

OM HJORTMOSSEN

— Av Walter Göranson (1888—1968) år 1963 —

Den mosse, som intill 1910—11 fanns söder om Dahllöfs mosse och som sträckte sig öster om och nästan parallellt med kvarteren Eken, Oxen och Kärret samt gränsade intill de blivande kvarteren Svea och Göta, kallades Hjortmossen eller Hjortemossen. Namnet gällde speciellt dess södra hälft. Dess norra del kallades emellanåt omkring senaste sekelskiftet även Skjutbanemossen, enär Trollhättans skarpskyttar här under tiden 1880—1931 hade sin skjutbana. Inom parentes må nämnas, att skyttepaviljongen låg på berget mellan Dahllöfs mosse och Hjortmossen, och veterligen har ingen skjutbana varit placerad på Dahllöfs mosse, ehuru skjutning på 400-metershåll försöksvis ägt rum vid något enstaka tillfälle från kvarteret Älvkvarnen väster om Dahllöfs mosse över Hjortmossen.

Utmed själva Hjortmossen torde före 1800-talet knappast ha funnits någon egentlig bebyggelse utom kanske på området för nuvarande kvarteret Svea och möjligen väster eller sydväst därom. En 1760-talskarta upptar inga hus här nere men väl sådana längre norrut på "Trollhätte strand". Bebyggelsen torde också från början ha varit lokaliserad till stranden mellan nuvarande Elfhög till strax söder om Karl Johans torg. Troligt är, att det funnits en eller annan stuga i närheten av Hjortmossen, ty i kyrkboken finns på 1850-talet på "Hjortemossen" antecknad änkan Britta Andersdotter, född 1788. Namnet Hjortmossen användes sålunda bevisligen på 1850-talet, och det troliga är, att det funnits långt tidigare.

På en gammal 1800-talskarta kan vi se några byggnader vid kvarteret Svea. — Omkring 1907 byggdes några arbetarbaracker mellan mossen och Nydqvist & Holms järnväg mittför kvart. Eken—Oxen, men vi bortser från dessa i härvarande sammanhang.

Det stora mosstråket från kvarteret Kärret norrut har fordom givetvis haft speciella namn på olika sträckor. Av karta från mitten av 1600-talet har vi glädjande nog ett par av dessa namn bevarade. Sträckan kvart. Pallas—Toppön kallades sålunda Lange Maan (Långa maden). Sträckan kvart. Pilen till söder om Klypsjön kallades Lille Siö Måsann (Lilla sjö-mossen eller rättare Lillsjö-mossen). De här angivna gränserna är inte helt exakta utan ungefärligen inpassade i nuvarande kvartersindelning.

Enligt 1600-talskartan kan man utläsa att Lillsjö-mossen skulle ha börjat så långt norrut som vid nuvarande kvarteret Pilen. I betraktande av att



Samma motiv, båda tagna mot norr från Nohabs gamla, år 1953 rivna, vattentorn.
 Det övre taget kring år 1900. I mitten ligger Klypsjön. Till höger Nohabs järnväg, nyttjad åren 1894—1932. — Modellmagasinet längst t. h., byggt 1899.
 På järnvägens vänstra sida mot en mörk träddunge — där nu Oskarsskolan sedan 1908 ligger — skymtar "Hjortas" lilla stuga och uthus.
 Snett t. v. bakom Klypsjön ligger Trollhättans första epidemisjukhus, som nyttjades 1892—1910. Det låg inom nuv. Götgatan, med vänstra gaveln mot Kungsgatan.
 Längst t. v. ligger "Horsens hus", rödmålat. Det låg där södra änden av Kungsgatan sedan 1910 korsar kraftledningsgatan.



Det nedre fotot togs aug. 1950 av Walter Göranson från samma vattentorn. Där Nohabs järnväg legat, går nu övre Drottninggatan. Nedre Drottninggatan är som synes fullt utlagd.
 Klypsjön låg i högra delen av träddungen nederst på fotot. Sjön fylldes igen år 1911 av sprängsten från trafikkanalens ombyggnad.

mossen i kvarteren Oxen—Kärret dels var ganska bred, och dels att den i söder var nästan avsnörd från den mosse, som senare fick namnet Hjortmossen, kan man tänka sig att kartritaren på 1600-talet placerat namnet Lille Siö Måsann för långt norrut. Det troliga är nog, att den betydande mossen i Oxen—Kärret haft sitt särskilda namn, vilket det nu kan ha varit. Denna mosse har på kartorna från 1600- och 1700-talen angivits ha en "rinnande" förbindelse med vad som sedan blev Hjortmossen. Vid sekelskiftet 1900 kunde man dock inte tala om någon sådan förbindelse. Utdikning hade troligen medfört att Hjortmossens vatten kommit att avbördas mot sydväst till Klypsjön. Dessutom hade fyllningen för Nydqvist & Holms järnvägsbank under 1890-talet itukluvit södra delen av Hjortmossen på längden. En rymlig kulvert tillät dock mossvattnets passage ungefär i Strömgatans förlängning. Från mossen i kvart. Oxen rann vattenet norrut vid 1900-talets början, vilket förf. väl minns.

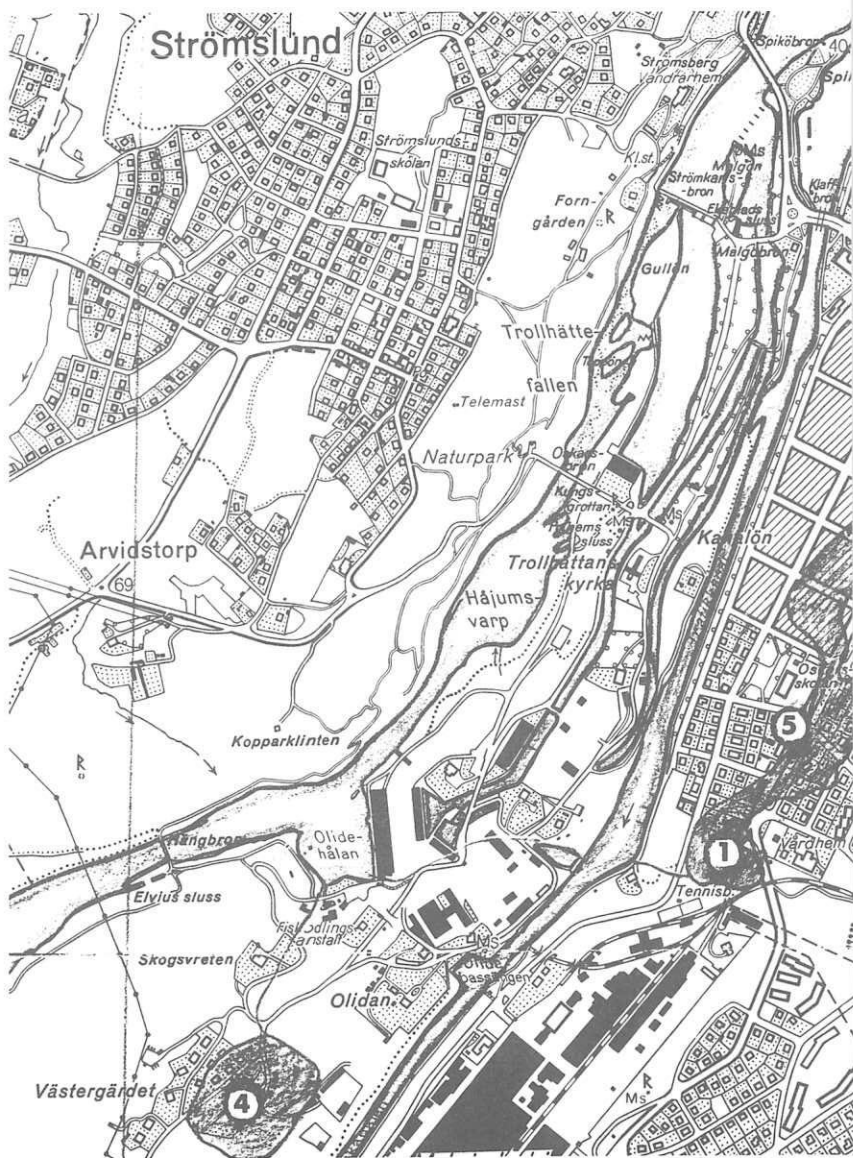
Viss utdikning till och från Klypsjön hade utförts antagligen av Kanalbolaget, kanske i samband med dränering av och skogsplantering på andra mossmarker under Håjum, vilka åtgärder torde ha ägt rum år 1876 och möjligen några av de efterföljande åren. Man kunde omkring 1890—1910 se hur Klypsjöns vatten avrann genom den s. k. "Klypa" via kvart. Holmen till trafikkanalen, där sjöns bruna mossvatten tydligt bröt av mot kanalens mera "ljusa" vatten. Redan på 1650-talskartan av Träsk eller Felterus anges sjöns vatten avrinna mot väster ned åt Olidehålan.

I kanten av nuvarande kvarteret Svea nära intill mossen låg under förf. barndom en stuga, som kallades "Hjortas hus". Detta hus torde ha rivits, när ingenjör Herman Nydqvist här åren 1905—06 uppförde två bostadshus för tjänstemän och arbetare i kvarteren Svea 9 och 10 invid Drottninggatan, som f. ö. först då hjälpligt utlades invid husen ifråga.

Hjortas hus ägdes av en gammal kvinna vid namn Sabina Charlotta Liljebielke, gift Hansson, orh dotter till Patrik Rutger Liljebielke (1746—1820) o. h. h. Märta Maria von Wulf Schmidt. Hennes man A. M. Hansson torde ha dött på 1880-talet.* Enligt Trollhättans Tidning 1905 var hon född 1816 och dog i juli 1905. Hon kallades allmänt av befolkningen "Hjorta". Hur hon fått detta namn vet man inget bestämt om, men vi vågar nog tro,

— — — — —

* Enligt Werner Johnsson synes huset "Hjortmossen" ha funnits långt tidigare. Enligt 1818—1828 års husförhörslängd var huset då bebott av änkan Elin Andersdotter, f. 1760, med barn och barnbarn.



Walter Göransons karta år 1962 över större sankastråk i Trollhättans centrum omkring 1895—1900.

Det mörka sankstråket går från södra änden av Drottninggatan — där Klypsjön (1) låg — förbi Oskarsskolan — genom Drottninggatan — Drottningtorget — utmed Kungsgatan genom "Domus-Oden" — norrut till Folkets park och älven.

Innehållet i denna bok motsvarar de sex första häftena 1:1–6 i Trollhätte-Gilletts skriftserie åren 1981–83.

Artiklarna och illustrationerna har utvalts av *Per Hasselqvist*. Äldre artiklar har lätt bearbetats av *Arne Arodell*.

Författarna är själva ansvariga för sina artiklars innehåll.

INNEHÅLL

<i>Erik Adamson</i> ("Karl på Spångata" eller "Karl på Mellangården")	
John Börjesson	12
På min mammas gata (Spannmålgatan)	17
Ur "Stan för dan" (visa om Gustaf Lundén)	25
Prolog till Metallarbetarnas avd. 112: 50-årsjubileum	70
Gamla Grand Hotel, visa	80
Min mormors hus	83
Den gamla sågarbyn	112
Minnen från Stavremosse	139
Lasarettsvisa	150
Strömkarlens sång	190
<i>H. C. Andersen</i>	
Resa i Sverige — avsnitt om Trollhättan	147
<i>Arne Arodell</i>	
Werner Johnsson, Minnestal	2
Om "silhuettklipparen" Gustaf Larsson — ett trollhätteoriginal ..	35
Apotekare och apotek i Trollhättan	100
Om de båda första apotekarna Björklund — Leth	100
Postmästare i Trollhättan	116
Postexpedition/-kontor i Trollhättan	117
(Komplettering, se slutet av denna förteckning)	
Att vara anställd vid Posten kring sekelskiftet	117
"Vid Trollhättefallen", stålstick	119
Sigurd Stridsberg, intervju	151
Om kyrkoherde Magnus Åbergs ungdomstid och om hans ättlingar	178
<i>John Börjesson</i>	
"Förste söndan i maj"	13
"Trollhätte mart'na"	67
"Lustresan"	103

<i>Stig Hallberg</i>	
Båttrafik i Göta älv och Trollhätte kanal	114
<i>Per Hasselqvist</i>	
Om Erik Adamson	16
<i>Bror Hjelte</i>	
Sångkörer i Trollhättan	90
<i>Werner Johnsson</i>	
Festtåg och majfirande i gamla Trollhättan	9
Betty Backs stuga	27
Trollhättans folkmängd genom tiderna	33
Strövtåg på gamla Trollhätte Strand	50, 71, 107, 144, 196
<i>Bengt Lindbom</i>	
Trollhättans Rundradio	88
Ett naturskyddsärende år 1906 — Naturparken	164
<i>Claës Joh. Ljungström</i>	
Folket — utdrag ur boken ”Wäne härad samt staden Wenersborg”	94
<i>Gustaf Lundén</i>	
Fogdar och skatter under Vasakungarna	166
<i>Gustaf Retzius</i>	
Trollhättan nationalpark?	70
<i>Rolf Rhodin</i>	
En sundhetsinspektion i Trollhättan 1885	58
Några av Trollhättans första ”industrier” — kvarnarna — med öar och vatten	120
Skvaltkvarnen — ett nybygge för att bevara en gången tid för fram- tiden	134
Erik Adamson, minnesruna	171
*	
Vad är Trollhätte-Gillet?	1
1982 års kulturstipendiater	99
Om brukspatron Ernst Stridsberg	162
Superlativer om Trollhättan — utdrag ur gamla reseskildringar ..	191

En avglömd vigsel!	201
Ex Libris med Trollhättemotiv	202

*

Gamla trollbättehistorier, se sid. 11, 24, 26, 66, 69, 79, 87, 106,
138, 165, 170, 195

Komplettering av tabellen på sid. 117 över Postkontor i Trollhättan:

Raden 1917—1945	Kungsgatan 38	Tor 4 (Weibulls)	utbytes mot:
1917—1920	Postkontor	Kungsgatan 38	Tor 4 (Weibulls)
1920—1929	„	Torggatan 1 B	Trollet 3 A (Brattwalls)
1929—1945	„	Kungsgatan 38	Tor 4 (Weibulls)

PERSONREGISTER

- | | |
|--|-------------------------------|
| Adamson, E. (sign, ”Karl på Spångata” el. ”Karl på Mellangår'n”) 1, 16, 25, 45, 70, 80, 83, 88, 99, 112, 139, 150, 171 (minnesruna), 190 | Carlsson, A. 1, 176 |
| Ahlfors, S. 18 | Carlsson, H. 89 |
| Albert, E. 23 | Colléen, T. 106 |
| Andersen, H. C. 147 | Dahlgren, C. E. 197 |
| Andersson, C. A. 66, 118, 170 | Dahlgren, F. 201 |
| Andersson, J. 118 | Dahlström, D. 158 |
| Andersson, K. A. (”Axel i Rös-ter”) 79, 170 | Ekman, H. 88 |
| Andersson, S. 90 | Engblom, J. 91, 170 |
| Andersson, W. 18 | Engström, A. 38 |
| Antonsson, R. 136 | Ericson, Nils och Werner 159 |
| Apelskog, Å. 43, 144 | Ernbrink, B. L. 88 |
| Arodell, A. 116, 136, 151, 178 | Fischerström, O. 41, 118, 201 |
| Back, P. och B. 27 | Forsell, J. O. 58 |
| Beims 138 | Frendberg, C. 22, 32, 176 |
| Berggren, A. 5 | Gegerfeldt, E. 89 |
| Bergström, O. 21 | Hagelin, E. 202 |
| Bourdin, S. 21 | Hallberg, S. 114 |
| Björklund, F. G. 100 | Hallin, C. 134 |
| Börjesson, J. 12, 67, 103, 142 | Hansen, V. 202 |
| | Hansson, K. 89 |
| | Heed, E. 136 |

- Hemgren, J. P. 78, 182
Hertzman, D. 174
Hjelte, B. 90
Holm, C. O. 160
Häggner, A. 160
- Jacobsson, Å. 99
Jansson, O. 118
Jochnick 27, 110, 144
Johansson, Albert 158
Johansson, Axel 21
Johansson, E. 1, 176
Johansson, G. 136
Johansson, H. 99
Johnsson, W. 1, 2 (minnesruna), 9,
33, 48, 50, 71, 88, 107, 144, 195
- Karlinder, E. 17, 41, 43, 88
Karlsson, A. 20
Karlsson, Hj. 89
Karlsson, J. 1
Klang, H. 99
Källner, C. A. 17
- Landberg, B. 1, 176
Landberg, L. 10, 187
Larsson, G. ("Silhuettklipparen")
11, 35 (biografi), 57
Larsson, Sigurd 136
Larsson, Sven 19
Leksell, J. 48
Leth, C. A. 101, 118
Lidman, C. 162
Liljefors, P. 57
Lindbom, B. 1, 164
Lindbom, O. 198
Lundén, G. ("Lukas") 8, 25, 141
Lundin, O. 24, 166
- Martinsson, J. 88
Munther, G. 48
- Nejman, I. 20
Nydqvist, A. 90, 143, 152
Olsson, A. 20
- Olsson, A. M. ("Mäster Olsson")
197
- Persson, G. 1, 176
Persson, M. 20
Peterson, B. 88
Peterson, J. 77, 146
- Reuterwall, K. 157
Rhodin, E. 1, 176
Rhodin, R. 59, 120, 134, 172
Rignér, J. 198
Rignér, A. 200
Rommel, E. 21
- Schinkler 19, 78
Setterberg-familjen 174
Sjödahl, A. 201
Skogsberg, G. 89
Stjernlöf, N. 136
Strand, U. 156, 187
Stridsberg, E. 58, 66, 151, 162
Stridsberg, S. 151 (intervju)
Strömberg, S. 17
Svensson, E. 41, 80
- Wahlöö, W. 89
Waldenström, P. W. 159
Vallinder, G. 7
Wallström, C. 118
Wassenius, K. 118
Wengström, E. 103, 175
Wessberg, Cl. 7
Westerberg, C. 116
Wibelius, G. 90
Wijkmark, G. A. 66
Williams, K. ("Kalle i Dalen") 18
- Åberg, P. M. 113, 178 (släkt-
utredning)
Ågren-familjen 18
Åqvist, O. 156
- Ödqvist, G. 160
Öst, C. 88



Den ursprungliga Hjortmossen = (2). Dahllöfs mosse = (3). Mossen vid Västergärdet = (4). — Göranson har också lagt in den lilla bäcken Klypsjön — Olidehålan.

”Hjortas stuga” låg vid (5), delvis ute i Drottninggatan, mellan villan och hyreshuset.

att det är av boplatsen alldeles intill Hjortmossen hon uppkallats. Mossen torde väl ursprungligen burit hjortron på dess södra ganska fasta del, liksom andra mossar av samma typ. — Här odlades sedan intill omkring 1910—11 potatis, efter det att utdikning skett på 1800-talet. Mossens torvmassor blev under kanalombyggnaden bortschaktade 1911—1913, varefter sprängsten tippades där. — Det är alltså inte troligt att kvinnan givit namn åt mossen. Den ganska fåtaliga sågarbefolkningen under 1700-talet har förmodligen här haft ett hjortronställe och därav givit mossen dess namn. Mossens norra hälft bestod uteslutande av blöta mader, varför här inte förekom några hjortron.

Namnet Hjortmossen, som sedan 1950-talet är beteckningen för en hel stadsdel, användes tidigare endast för mossen. Andra mossar i omgivningen inrangerades ej under den benämningen. Men namnet har nu på ett förtjänstfullt sätt kommit att bevaras åt framtiden. Vi äldre trollhättebor har många kära minnen knutna till Hjortmossen.

Kanske bör vi i detta sammanhang nämna, att vi på en gammal karta finner namnet Hjortmossen även på den plats, där Kraftverket omkring 1910 lät iordningställa köksträdgård för bostäderna på Västergärdet. Ännu vid seklets början kunde förf. plocka ett och annat hjortron på denna plats, som var en liten typisk torvmosse på lergrund i Olideskogen.



"Hjortas" stuga låg i Svea 1 A (Drottninggatan 77) men främre knuten ligger i nuv. trottoaren på Drottninggatan. Riven i början av 1900-talet, trol. 1906—07.

Svea 10 byggdes 1906 (se vänstra kanten).

Låt oss så återgå till "Hjorta". Om minnet ej sviker, var gumman Hansson ("Hjorta") på 1890-talet en grånad gammal kvinna, magerlagd och något böjd av ålder och kanske av ett strävsamt liv med umbäranden av många slag. Hon hade genomlevt de många svåra perioder, som varit rådande under 1800-talet, och hon var vid sin bortgång nära 90 år gammal.

Hjorta hade vid 1800-talets slut hos sig boende en son vid namn Anton. Förf. minns honom rätt väl. Han var liten och puckelryggig, och han kallades av folket därför Tummen, troligen av namnet Tummeliten i de gamla sagorna. Anton, som sysslade med urmakeri, lär ha varit gift med en kvinna från Dalarna vid namn Britta. De båda lär ha haft en son samt en dotter, Lotten. Den senare skall ha varit en särskilt "stilig" kvinna. Alla dessa uppgifter lämnas här med all reservation, ty de baseras uteslutande på vad jag i ungdomen hörde gamla personer prata sinsemellan. Vart Anton och familjen tog vägen är mig obekant.

Förf. minns än i dag Hjortas grå, av väder och vind slitna stuga, vilken f. ö. torde ha varit någorlunda rymlig, ty Hjorta hyrde under 1870—1890-talen ut ett eller annat rum (kanske små kammare) till ungarlar.

Kanske kan här nämnas, att Hjorta på sitt disponerade tomtområde hade en präktig och djup damm, som till alla småpojkers förtjusning innehöll en myckenhet vattenödlor ("fyrfotor"). Här var det roligt att meta. Men Hjorta var något vresig till humöret och tyckte inte om främmande pojkar på sitt område. Dessa retades därför ofta med henne, varvid hon eller sonen sökte skrämma bort dessa, dels med mindre milda ord och dels hotande med en gammal bössa. Men något skjutande med denna hörde vi naturligtvis inte av. Pojkarna var f. ö. inte Guds bästa barn på den tiden heller, det kunde ofta konstateras.

Hjorta var dock inte enbart vresig. Jag har ett personligt minne härav. I något sammanhang hade jag och, jag tror, min yngre broder fått för oss att vi skulle "inspektera" Hjortas vedbod, som då stod öppen. Det låg något mystiskt över Hjortas familj och leverne, tyckte vi småpojkar. Vi hade endast för avsikt att titta in. Men gumman tog oss den gången på bar gärning och frågade oss bl. a. vems pojkar vi var. Vi upplyste henne därom, och då sade hon endast: ja så, ja så, ty hon kände vår far. Därtill fick vi en förmaning att inte röra någonting, vilket vi heller aldrig skulle ha vågat. Vad vi såg har jag nu inte något minne av.

Innan vi avslutar denna uppsats, som innehåller bl. a. namnet Liljebielke, må nämnas att detta namn tidigare förekommit i Trollhättan, och att det

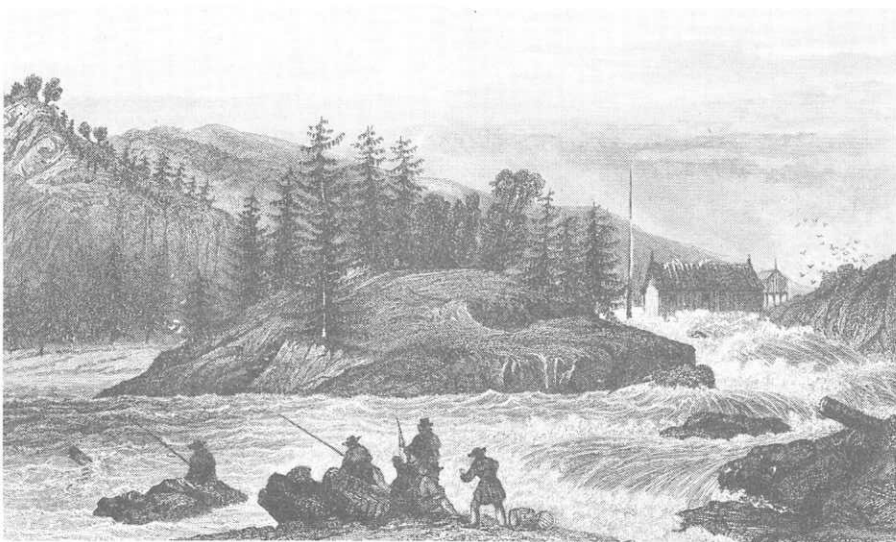
mycket ofta figurerar i samband med större och mindre egendomar runt Trollhättan under 1500-, 1600- och 1700-talen. Här skall blott nämnas några fall inom ”byn”.

Enligt ett år 1779 den 8 juni upprättat syneinstrument över bebyggelsen på gamla Kanalbolagets mark fanns då bl. a. ”en nybyggd stuga 5 $\frac{1}{2}$ alnar lång, tillhörande en Sven Liljenbielke, belägen på ett berg”. Nämnda syneinstrument torde finnas i Kanalverkets arkiv och lär vara av stort intresse, men det har tyvärr nu ej kunnat framskaffas.

Enligt E. Karlinder fanns i Trollhättan på 1700-talet en skräddare Jonas Nydén. Denne skulle år 1781 ha gift sig med ”ett adligt fruntimmer” vid namn Margareta Lillienbielke.

Enligt Malmroth bodde en gång i kvarteret Vulcan bl. a. hustrun Martina Liljebjelke, född i Trollhättan 1804.

Man kan nu undra, om alla dessa personer med namnet Liljebjelke i olika stavningar kan ha varit besläktade med varandra och med sina namnar runt omkring Trollhättan. Här föreligger kanske en intressant uppgift att utforska.



”Det första trollhättefaller”. Stålstick ur Meyers ”Pittoreskt universum eller Taflor ur hela den kända världen”, utgivna 1839—40. Utsikt från Önan — med fiskande gubbar — mot Gullön och t. h. mot sågverk på Malgön. T. v. bergshöjden vid Forngården.

IDA MELLGREN (1853—1918)

Fotograf — Konstnär

— Av Arne Arodell —

Ida Wilhelmina Mellgren föddes enligt kyrkböckerna år 1853 i Gärdhems församling — troligen dock i Trollhättans samhälle, som då ännu hörde till Gärdhem.

Ida var dotter u. ä. till Maria Eleonora ("Nora") *Mellgren* (1832—1914). Idas morföräldrar var skomakaren *Leonard Mellgren* (1800—1853) och hans hustru *Martina Maria Mellgren*, född Liljebjelke (1804—1897), bosatta i Trollhättan.

I vart fall sedan år 1866 har familjen varit bosatt på tomten Vulkan 3, hörnet Storgatan—Staveredsgatan. Från år 1877 tycks *Ida Wilhelmina Mellgren* även ha ägt fastigheten, i vart fall fram till år 1894.

På Vulkan 3 bodde även Idas morbror, skomakaren *Carl Leonard Mellgren* (1842—1906) och hans hustru *Ida*, född *Olofsdotter* (1859—1935).

På nämnda tomt öppnade *Ida Wilhelmina Mellgren* senast på 1880-talet en fotoateljé. Den drev hon fram till 1894. År 1895 övergick den till fotografen *Karl Ludwig Lönnqvist*. Denne överlät den i sin tur hösten 1897 till fotografen *Carl Kjellin* från Borås. I mer än 20 år hade denne sedan sin ateljé där.

Nykterhetsrörelsen etablerade sig i Trollhättan i början av 1880-talet. Fyra godtemplarloger bildades åren 1881—82. Bland de första beslut dessa tycks ha fattat var att anskaffa var sitt standar och även en gemensam fana. *Ida Mellgren*, som tydligen var duktig ej bara som fotograf utan också som konstnär, har då åtagit sig att framställa standar och fanor med lämpliga motiv. Minst 18 sådana finns bland logerna i Trollhättan. Även om dessa i flertalet fall saknar *Ida Mellgrens* signatur är det uppenbart, att det är hon som gjort dem. Logen *Ekeblads* standar är dock signerat "I. M.". Enligt logens protokoll blev det färdigt 31.3.1882. Logen hade enligt texten på standaret bildats 16.10.1881. Och en tidningsnotis 5.10. 1882 omtalar, att *Carl Leonard Mellgren* skänkt ett standar till godtemplarna, sytt av system *Ida Mellgren*. Med "system" menas tydligen kvinnlig logemedlem. Annars skulle det ha stått "systerdotter".

År 1895 flyttade *Ida*, hennes mor *Nora* och morbror *Carl Mellgren* med familj från Vulkan 3 till Arvika. Året därpå kom de dock alla åter men



Ida Mellgren (1853—1918), fotograf och konstnärinna. Bilden har hon själv tagit i sin ateljé före år 1894.



*Martina Mellgren, f. Liljebjelke (1804—97).
Idas mormor.*



*Carl Mellgren (1842—1906), Idas morbror.
Skomakare och fiskhandlare.*

Dessa fotografier tagna av Ida Mellgren.

bosatte sig då i Strömslund i Oden 5 (sedermera namnändrat till Sverker 5), Strömslundsgatan 39.

År 1899 flyttade de några kvarter bort till det då nybyggda, stora tvåvåningshuset på Idun 7, Dammgatan 8, som samma år byggts av Anders Johansson från Främmestad. Där bodde de till år 1903, då de alla flyttade över till grannhuset, Idun 5, Naglumsgatan 5. Där föddes våren 1904 Carl Mellgrens son Rudolf, se nedan.

Lite senare samma år flyttade allesammans tillbaka till Idun 7. Ida hyrde nu för egen del två små lägenheter på nedre botten. Ett av rummen mot söder nyttjade hon som ateljé. När hon 1915 lade ned sin konstnärliga verksamhet, flyttade hon över till en liten uthuslägenhet på granntomten Idun 6. Där bodde hon nästan ända fram till sin död 10.1.1918.

Modern Nora, som under sin tid på Vulkan 3 där drivit ett bageri, följde hela tiden Ida. Nora avled på Idun 7 år 1914.

Morbrodern, skomakaren Carl Mellgren, hyrde lägenhet på övre våningen på Idun 7 för sin familj och sitt skomakeri från år 1904. Där avled han vid jultiden 1906. — Bland hans kunder var den stora familjen Stridsberg på Strömsvik. Efter att ha tagit mått handgjorde han skorna eller kängorna som brukligt var vid den tiden.

Mellgren blev också mycket välkänd i Strömslund som fiskhandlare. Han skötte båda yrkena jämsides.

Carl Mellgren o.h.h. Ida f. Olofsdotter hade flera barn, däribland sonen *Rudolf*, född 1904 på Idun 5. Efter en del år till sjöss blev han 1943 vapentekniker vid Fo 34, som då hade militär verkstad vid Stamkullevägen, senare i Vänersborg. Från 1960 till sin pensionering var han avsynare vid Nohab i Trollhättan. Han bor nu vid Hörngatan 27.

Rudolf Mellgren bodde hela sin barndom och ungdom i omedelbar närhet av kusinen Ida Mellgren. Han har därför varit en utmärkt kunskapskälla vid uppgörande av denna levnadsbeskrivning. Därjämte har kyrkböckerna liksom Werner Johnssons forskningsanteckningar kunnat utnyttjas.

Rudolf Mellgren berättar minnen från 1910-talet:

”Ida hade ofta överfullt med arbeten på gång. Hon behärskade franska i skrift så pass bra, att hon själv kunde direkt från Frankrike beställa de äkta sidentyger, som hon ville nyttja som stomme för standar och fanor.



Logen Polhems standar är ett av de första som Ida Mellgren utfört. Det hålles här av hennes kusin Rudolf Mellgren, född 1904. Foto: Arne Arodell 1983.

De priser, som gällde i Sverige för sidentyger, var alltför höga för hennes kunder.

Ofta på sommaren, då vädret var vackert och lugnt, tog hon och gesällen Tenggren ut ett soltält och ställde på gräsmattan mellan huset och Naglumsgatan. Där satt eller stod de båda och målade på sina sidendukar, som var uppspända lodrätt i träram.

Beställningar kom från många håll, inte bara från Sverige. Någon eller några beställningar kom från Frankrike. Någon från England eller möjligen Australien.

Det måste ha varit flera hundra standar och fanor till nykterhetsloger och fackföreningar m. fl., som Ida Mellgren fick tillverka åren 1881—1915. Då dekorationen skulle ske genom broderi, hjälpte henne min mor.

Lönen för arbetet var inte hög enligt vad Karin Litsegård på Folk rörelsearkivet funnit i gamla akter. Logen Ekeblads standar kostade 70 kronor 79 öre, varav materialet utgjorde 30 kronor. — Ett standar, som hon utförde 1902, kostade 60 kronor.

När första världskriget utbröt år 1914 blev det svårt för Ida att importera siden. Hon var då över 60 år gammal och slutade med tillverkningen. Däremot fortsatte hon att måla tavlor i olja ända fram till sin död 1918.

Ida Mellgren var djurvän. När jag, Rudolf, som liten en gång fick följa henne till skogen och plocka svamp sa hon: 'Trampa inte på myrorna! De gör sitt goda i naturen de också.' — Vid ett tillfälle hade hon på en gång elva katter i huset!"

När Ida Mellgren i januari 1918 förts till graven på Gamla kyrkogården (Götalundens begravningsplats) kunde följande läsas i en lokaltidning:

"Till griftero fördes i söndags stoftet av fröken Ida Wilhelmina Mellgren, som avlidit vid 66 års ålder.

Med henne bortgick en kvinna, rikt begåvad å huvudets och hjärtats vägnar. Hon ägde tidigare hörnhus i kv. Vulkan, där hon en tid drev fotografiatelj. Denna uthyrdes emellertid, för att fröken Ida Mellgren skulle få ägna sig åt mera konstnärlig verksamhet. Av hennes hand äro sålunda hundratals fanor och standar, spridda överallt i Sverige och ej minst bland nykterhets- och fackföreningarna. Det låg ej ringa konstnärlighet i Ida Mellgrens arbeten.



Ett av de många fina standar, gjorda av Ida Mellgren, som nu finns hos Kommunen, visas av Karin Litsegård. Foto år 1983 av Stig Hedström.

Hennes goda hjärta yppade sig i en storartad hjälpsamhet, större kanske än tillgångarna tilläto. Hennes ekonomi gick ock alltmera tillbaka. Hon dog uppe i Strömslund, under mera betryckta omständigheter än en hjärtegod bana som hennes förtjänat.

Aldrig hördes dock en klagan från hennes läppar. Och hon, som själv bortgivit så mycket, led hellre nöd än att begära hjälp.

Vile hon i ro!"

*

Efter att i omkring ett århundrade ha gett högtid och glans åt nykterhetslogernas festligheter och demonstrationer och varit en sista hälsning vid medlemmars bortgång, så har flertalet standar i Trollhättan nu deponerats eller skänkts till Folkrörelsearkivet.

Kulturnämnden har funnit det angeläget att — där så erfordras — ombesörja och bekosta deras renovering. Inom nära framtid väntas också följa en offentlig utställning.

Ida Mellgrens minne, som tills nu haft en mycket undanskymd plats i Trollhättans historia, kommer härigenom äntligen att välförtjänt hedras.

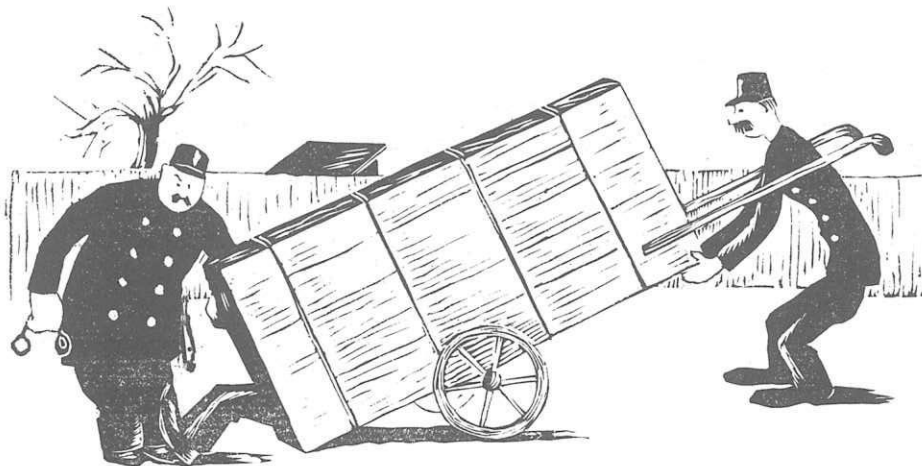


Lustigt julkort, ritat av Ida Mellgren.

Från uppfinningarnas värld:

TROLLHÄTTEPOLISENS MÄRKVÄRDIGA "FYLLEKÄRRA"

— Ritat och berättat av Erik Wengström 23/12 1937 —



Den fulländade transportvagnen för fyllerister

En krönika över underliga uppfinningar och konstruktioner i Trollhättan skulle icke vara fullständig utan omnämmandet av den verkliga raritet som förvaras i Härbret inom Forngården men som skulle vara värd en plats i vilket museum som helst — nämligen polisens gamla "fyllekärra", en konstruktion som tillkom i de bästa avsikter men som ändå endast kunde användas en enda gång. Den ende som fick tillfälle att åka i kärnan borde alltså ha kunnat känna sig stolt trots de omständigheter under vilka åkturen tillkom.

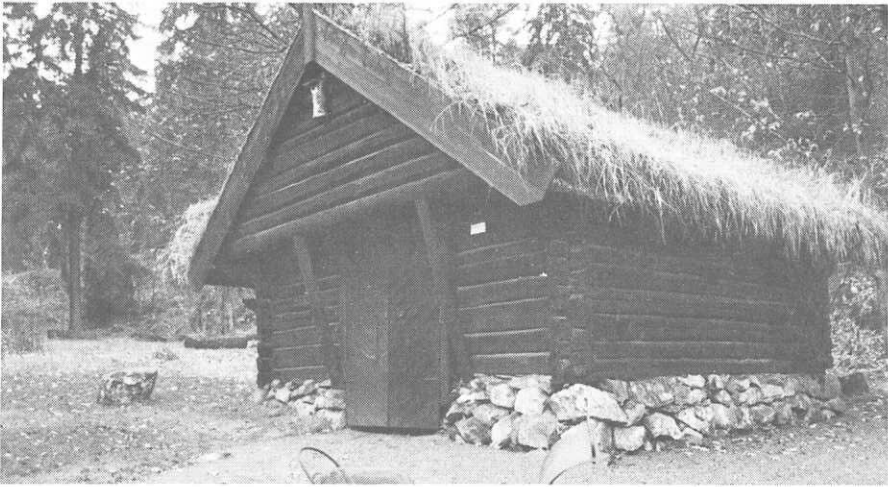
"Fyllekärnan" konstruerades av överkonstapel C. F. Wiik vid Trollhättans poliskår under de första åren av 1900-talet. Med dåtidens kläna polisutrustning och brist på lämpliga kommunikationsmedel hade man ofta synnerligen besvärligt då någon bråkig fyllerist skulle omhändertagas. Två man kunde ju inte gärna släpa bråkmakaren med sig genom hela staden om han vägrade att gå sjä'v — han vräktes på en kälke, en från någon

gård utan vidare annekterad dragkärra el. dyl. och fördes i triumf längs samhällets huvudgata till dåvarande polisarresten i kv. Necken. Ofta uppskattade emellertid inte delinkventen fullt den ära som vederfors honom utan gjorde motstånd och då han kom fram till bestämmelseorten hade han som en följd härav ofta knappast kläderna på kroppen. Det var ett sorgligt sakernas tillstånd och poliskårens dåvarande överhuvud insåg att något borde göras. På andra håll hade man vid den tiden s. k. hästpiketer, vagnar dragna av hästar och med dörrar baktill genom vilka omhändertagna bråkmakare kunde släppas in för tillfällig förvaring under färden till sinkabirum och något dylikt mönster torde det ha varit som föresvävat Trollhättans fyllekärras konstruktör.

Men en kärra för hästar vore för ståtlig — den måste dragas med handkraft. Så tillkom så småningom en cirka två meter lång vagn på två hjul, försedd med skalmar framtill och dörrar med hänglås och reglar baktill. Översidan av den cirka en meter höga och dito breda kärran utgjordes av två lock, vilka kunde slås upp åt ömse håll, och invändigt var kärran väl madrasserad så att den skulle vara bekväm för internerna.

När nu en berusad person anmäldes förekomma på någon plats i samhället och sådant förekom titt och tätt, ty trollhätteborna voro då mera än nu ett släkte fullt av hetsigheter, ryckte polisen ut, en eller två man stark, medförande kärran. När man sedan uppspanat syndaren greps han av starka armar, locken på kärran lyftes upp och han störtades utan försökning ned i dess madrasserade innandöme. Därefter nedlades båda locken, reglar och andra förekommande låsanordningar slötos och sedan knogade poliskåren iväg med kärran framåt Storgatan, säkerligen ivrigt begäpad av allmänheten som ju icke kunde undgå att undra över vad detta var för ett nytt teknikens underverk som uppenbarade sig. När man så sent omsider kommit fram till gården invid polisarresten restes kärran med hjälp av skalmarna upp i luften med framdelen, dörrarna baktill låstes upp och fylleristen gled till följd av jordens dragningskraft sakta och behändigt ut, måhända hjälpt av några kraftiga ryck i benen om så behövdes.

Uppfinningen blev emellertid föga uppskattad. Man riskerade i praktiken sådana små fataliteter som att en man måste stanna hos fylleristen medan en annan sprang efter kärran, att fylleristen gjorde motstånd och inte lät sig kastas ned i den madrasserade cellen, varvid kärran åkte hit och dit på sitt hjulpar, att kärran sjönk i till naven i smörjan på den då för tiden



I detta härbre från år 1734 å Trollhättans Forngård förvaras numera "fyllekärren", där den under sommarsöndagar kan beses av allmänheten. Foto: Christina Karlsson.

inte så särdeles väl underhållna Storgatan, så att tjänstgörande polisman-
nen inte orkade frakta den dyrbara transporten vidare m. m. m. m. Efter
att ha provats en enda gång sattes uppfinningen omedelbart på avskriv-
ning och fortfarande står den gamla kärren obegagnad och väl bibehållen
som om den vore ny i Forngården och väntar att bli framdragen i ljuset
även om det nu inte kommer att ske för praktiskt arbete i ordningsmak-
tens tjänst.

*

Det är som sagt en himmelsvid skillnad mellan Polhems träslussar och
polisens fyllekärra orh vi hoppas att inte gamle Polhem vredgas i sin him-
mel över att behöva förekomma i samma artikel som något så lågt som
en uppfinning för fraktande av fyllerister. Men båda företeelserna äro
dock skott på samma stam — mänsklighetens oemotståndliga behov att
experimentera. Ytterst bottnar väl detta behov i viljan att förbättra värld-
en och den kan förbättras på så många skilda sätt. Det kan gälla vid-
lyftiga uppfinningar, som kunna omskapa kommunikationsförhållandena
människorna emellan, och det kan vara fråga om små anordningar för att

åstadkomma litet större trevnad och bekvämlighet åt menige man i hans enkla gärning. Det är skillnad på försöken men i ett äro de lika — de äro alla aktningsvärda. De syfta dock till mänsklighetens bästa även om de blivit misslyckade.

Vad rätt du tänkt vad du i kärlek velat,
kan ingalunda hava varit förfelat,

säger grönköpingskalden Alfred Westlund med lätt Viktor Rydbergs-travestering. De orden kanske skulle kunna sättas som motto på hela denna lilla artikel som ingalunda tillkommit för att förlöjliga men väl för att erinra om några uppfinningar och konstruktioner som ur vår synpunkt te sig litet kuriösa och roande därför att vi nu lärt oss bättre just tack vare de uppslag och erfarenheter som en gång i världen framgått ur de konstiga uppfinningarna. Om några decennier sitter det andra och skrattar åt oss så vi få inte förhäva oss även om det ibland kan vara roligt att plocka fram ett och annat ur minnenas gömslen och le litet stilla åt det som man gör åt den tid som vi så ofta kalla den gamla goda och som nog i mångt och mycket även gjorde skäl för namnet.

År 1910

KRAFTKANALEN I TROLLHÄTTAN FÄRDIGBYGGD

Ett av de väldigaste ingenjörsarbeten, de senaste årtiondena skådat i vårt land, kraftkanalen förbi Trollhättefallen, nalkas nu sin fullbordan.

Leveransen av kraft från Trollhättan beräknas kunna påbörjas i mars månad — och vad betydelse öppnandet av denna Västsveriges jättekraftkälla kommer att få, låter sig nu icke tillnärmelsevis beräknas.

Med en otrolig energi och snabbhet har arbetet bedrivits på det nu snart slutförda verket, för vilket, med maskiner och allt, kostnaderna belöpa sig till omkring 9 miljoner kronor.

Som ett apropå förtjänar nämnas om ryktena att i en framtid eventuellt även till Köpenhamn skulle kunna ledas kraft från Trollhättan.

Utdrag ur

Jubileumsfilmen En krönika i ord och bild år 1903—1953

Svenska Kulturförlaget

Gustaf Schönberg (1844—1927), pseudonymen "Gösta", journalist och bl. a. redaktör för *Trollhättans Tidning* 1896—98. Han var en mycket produktiv visdiktare, vars dikter utgivits i flera böcker bl. a. "Göstas Visor och Poem" ur vars 2:a samling nedanstående dikt är hämtad. Hans *Trollhätteanknytning* kommer fram i flera dikter t. ex. "Våra Vattenfall", som börjar:

"Det knotas och klagas att tiden är svår,
Och nekas det kan ej, att stundom det tränger,"

— — — — —
Dikten slutar dock med orden:

"Ej fattigt det ändå må kallas vårt land,
Vi ha millioner i vattenfallen."

Gustaf Schönberg bodde sina sista år i Rommele socken och är begravd på dess kyrkogård.

En lustresa till Trollhättan

En lustfärd till Trollhättan skulle det bli,
Det var här om da'n,
Anmodad jag blev att ta del däruti
Av vänner från sta'n.
Vi fingo en ångbåt med åtta knops fart
Och mådde så rart,
Med solen i nacken och röken i skallen —
Och målet för resan var Trollhättefallen.

Och dagen var härlig och luften var ren
Och klar liten våg;
Och båten han gick, så att ända det ven
I tackel och tåg.
Och brygga för brygga, för hej och för hi,
Vi slunko förbi.
Fem timmar tog resan — den vanliga trallen —
Så kommo vi slutligt till Trollhättefallen.

Vid slussen, längs stenbryggan lade vi bi
Vår präktiga båt —
En herre från landgången ramlade i,
Jag tror han blev våt.
Upp till paviljongen vi tågade först,

Att släcka vår törst —
Ur kupor, så blanka som själva kristallen,
Där drucko vi skålar för Trollhättefallen.

Sen gick man och larvade kring över allt,
Så rask och kavat,
Men uppe på "Utsikten" gjorde vi halt
Och fingo oss mat.
Vi åto och drucko tills klockan var tu,
Och litet dazü —
Sen gingo vi ut på den murade vällen
Och togo en blick över Trollhättefallen.

Så drogo vi fram över ståtliga bron
Till bergsklint så rar —
Det stundom var svårt att få fäste för skon
Och hålla sig kvar.
Var sten blev en pall under vandringens lopp,
Till "Kopparklint" opp —
Men om man steg miste, så kantrade pallen
Och ramlade ner uti Trollhättefallen.

Dock allt gick så lyckligt — men nej, det var sant!
Det hände sig så:
En herre bland sällskapet valde en brant
Att vila sig på —
Så kom där en vindpust och knyckte hans hatt —
Adjö och god natt!
Där hänger hans "kubb" i den åldriga tallen
Och nickar och nickar åt Trollhättefallen.

Att njuta av livet på tusende sätt
Vi använde da'n,
Och först fram mot midnatten, om jag minns rätt.
Kom båten till stan,
Nu därom sig enade vännernas rad,
Att dagen var glad.
Och ännu så sitter hon kvar uti skallen,
Den trevliga resan till Trollhättefallen.

Gustaf Schönberg

Vila vid Vasselia

(Melodi: Vila vid denna källa)

Vila vid Vasselia
och låt oss känna oss så fria,
gläds fastän svår är tia
och ställ nu fram din matsäckskorg.
Bröd, smör och sillarätter,
och stekta korvar och kotletter,
läckra små omeletter
och makrill färsk från Göteborg.

Ditt brännevin
du tar ur lommeflaska,
med glättig min.
Vila vid Vasselia
och känn dej glad med din kusin,
glad med din kusin!

Lustresa ifrån Götet
var förr det stora sommarmötet.
Några blev strax bak flötet
och somna kvickt i backens gräs.
Kal och hans granna Ada
de var så kära och så glada.
Osborn och Beda bada
och dom på andra satte fräs.

I Schweizerit
folk drack båd' öl och kaffe,
och aqvavit.
Vila vid Vasselia
och känn dej glad med din kusin,
glad med din kusin!

K p S

TROLLHÄTTE-GILLET 50 ÅR — värnar om Trollhättans historia

— Av Erling Svensson —

Trollhätte-Gillet kan på marknadsdagen 1984 se tillbaka över ett halvt sekels verksamhet sedan bildandet den 13 oktober 1934. Med tanke på att Trollhättan fick stadsprivilegier först 1916, har Trollhätte-Gillet en hög ålder. Det var framsynta personer med blick bakåt i historien, som var initiativtagare och gav Gillet dess form och anda. Under den oerhört snabba expansion, som kom att prägla Trollhättan hela föregående århundradet och som kom att fortsätta under detta århundrade, var ännu inte tiden mogen för något gillesbildande. Man levde ju mitt i händelsernas centrum — den gamle trollhättebon och den inflyttade. Trollhättesamhällets historia formades då med gemensamma ansträngningar under långa dagsverken men med närhet till varandra. En berättande tradition formades och fördes vidare. Framtidstron stärkte samhörigheten, och naturen med de brusande fallen skapade en trollhättekänsla, ur vilken tradition bildades. En yrkes stolthet fanns med rätta bland människorna runt om i de industrier, som växte fram vid sidan av sågarna och kvarnarna. Yrken ärvdes från generation till generation, vilket betydde, att man bodde kvar i Trollhättan. Hembygds känslan och lokalpatriotismen befästes allt starkare, och minnesbilder från barndomen gav trygghet livet igenom. Den största händelsen måste ha varit, när tekniken övervann trollhättefallen. Industrin kom då att utvecklas med oanad snabbhet, och kraftverken bidrog till landets elektrifiering. Till Trollhättan knöts alltmer kringliggande socknar. Trollhättans marknadsplats blev träffpunkten och marknadsdagen andra lördagen i oktober blev en självskrivna högtidsdag för samhället och bygden omkring.

Riktlinjerna för Trollhätte-Gillet drogs upp med Stockholms-Gillet som förebild. Erik Adamson skaffade stadgar hos sin artistkollega, revy författaren Emil Norlander, som vid denna tid var ålderman i huvudstadens gille. Trollhätte-Gillet stiftare, Emil Rhodin, Carl Frenberg, Gustaf Persson, Arvid Carlsson, Eric Johansson, Bertil Landberg och Erik Adamson, sammanträdde den 13 oktober 1934. Till 40-årsjubileet skriver Erik Adamson, att ”vid stiftelsemötet antogs stadgarna och ett 25-tal infödda trollhättebor utvaldes och kallades till nästa gillesmöte, som hölls den 9 februari 1935. Det första Rådet bestod av Emil Rhodin, Carl Frenberg, Arvid Carlsson, Eric Johansson, Erik Adamson, Uno Strand, Gustaf Persson, John Detterberg, Carl-Herman Andersin, Bertil Landberg, Antenor Nydqvist och Sigurd Stridsberg.



Gillessextetten.

Drätseldirektör Emil Rhodin blev vald till Gilllets förste Patron, och han behöll detta "stadens högsta ämbete" till sin död 1946. Patroner har sedan varit: redaktör Carl Frenberg 1947, direktör Sigurd Stridsberg 1948-56, direktör Antenor Nydqvist 1957-65 och doktor Rolf Rhodin 1966-77, som Gilllets medlemmar känner som en framstående personlighet och kännare av Trollhättan och dess invånare.

Nuvarande Gilles-Patron sedan 1977 är förre kanalinspektoren Stig Hallberg, som genom sitt tidigare yrke och sin härstamning är knuten till kanalen och sjöfarten.

Enligt § 1 i stadgarna "har Trollhätte-Gillet till ändamål att samla de bästa krafterna bland stadens infödda söner, såväl i Trollhättan som å andra orter boende för att höja och bevara deras intresse för hemstaden, vårda och tillvarataga stadens skönhetsvärden, verka för samhörighet mellan stadens invånare och samhällstrevnadens höjande, verka för Trollhättans utveckling samt genom Gilllets sammankomster uppliva trollhätteminnen och hågkomster".

Gillet är alltså en manlig förening med kravet att medlemmarna ska vara födda i Trollhättan.

Om stiftaren och Heders-Gillesbrodern Erik Adamson, som betytt oerhört mycket för Gillet, har tidigare skrivits i "Stranna". Likaså har skrivits om Heders-Gillesbrodern Werner Johnsson.

Vid sin död testamenterade han hela sitt forskningsmaterial till Gillet samt en större summa pengar till en fond, som bär hans namn, och som Gillet disponerar för att finansiera utgivandet av Historia och historier om "Stranna" med Per Hasselqvist som redaktör.

Werner Johnsson, Karl Pehrson, Arne Arodell och Bengt Lindström är de enda icke trollhättebor som blivit medlemmar, hedersledamöter, i Gillet.

Trollhätte-Gillet ivrar för och har givit stöd åt trollhättetraditioner såsom Valborgsmässosången och musikparaden första söndan i maj och har sedan 1948 varje år delat ut en minnespokal till en sångare och en musikanter.

1952 lät Gillet resa minnesstenen över Nils Ericson vid 1844 års slussled samt utgav en historik över denne. Gillet har även utgivit en historik över patron Carl Olof Holm. Vid sina jubileer har Gillet haft utställningar av trollhättekonst. 1982 överlämnade Gillet en skvaltkvarn på forngården till Fornminnesföreningen. Annars är Trollhätte-Gillet ingen utåtriktad förening utan arbetar mera anonymt.

Gilles-Sextetten är Gillets egen blåsorkester, som vid många tillfällen glatt trollhätteborna med sin musik.

Gillet medlemmar har själva byggt sin nya gilleslokal i vindsvåningen på Elfhög. Invigningen skedde den 25 januari 1984. I lokalen förvaras Gillets samlingar av trollhättelitteratur, annan litteratur, trollhättekonst samt årgångar av Tidningen Trollhättan. Här kan gillesbröderna träffas och utbyta tankar om gammalt och nytt.

FRÅN DET TROLLHÄTTAN, SOM VARIT

— Av Rolf Rhodin —

I den av Erik XIII, mest känd som Erik af Pommern, år 1413 utgivna skatte- eller jordeboken över de tre unionsländerna Sverige, Danmark och Norge förekommer namnet Trollhättan för första gången. I anslutning till det i slutet av 1300-talet på nuvarande Slotsön byggda Ekholms slott sägs, att "hoos huset ligger Trollhetta quarn".

Platsen för kvarnen är obekant. Ortnamnsforskaren Jöran Sahlgren anser i "Namn och Bygd" 1963, att Trollhetta betecknar fallen, där alltså kvarnen skulle ha varit belägen.

Prepositionen "hoos" torde väl betyda vid, bredvid, vilket pekar på att kvarnen i de oroliga tider, som rådde, skall ha legat i slottets närhet. Man kan som lämplig placering tänka sig Stallbacka udde, bortsprängd i anslutning till kanalombyggnaderna. Dit kunde spannmålen lätt ha förts i jämförelse med på "de illacka och djupa qwarnvägarna" nere vid fallen, som kvarnkommissionens protokoll talar om i slutet av 1690-talet. Kvarnen var nödvändig för att få brödet, det "basis alimentorum", som är grunden till våra dagars liksom till en gången tids kosthåll.

Biskop A O Rhyselius i Linköping (1677-1761) nämner i sin år 1744 utgivna förteckning över borgar, fästningar och slott i Sverige /Svio-Gothia munita/ Ekholms slott såsom att ha varit beläget "uti Götha Älf eller Trollhätte ström från Halle- och Hunneberg när intill Trollhätte fall". Man får se uttrycket Trollhätte ström som en kvarleva för 1500- och 1600-talets användande av namnet Trollhättan på hela älven- man skrev t ex Trollhätteflodens mynningar i havet.

En reaktion mot namnets överflyttning från fallen till älven kom på 1670-talet, då protokollsekreteraren i rådkammaren Johan Bergenhielm påpekar: "Trollhättan är icke namnet på älven utan så heter det bekanta vattenfallet, där vattenmassorna hvälfas fram mellan bergen under stort buller och bång. Flodens namn är Göta Älf eller Albis Gothicus".

Då lantmätaren Fredrik Sixtus år 1688 ritade sin karta "Troll-Aet eller Troll-Hättan" tycks även han ha reagerat mot namnöverflyttningen. Sixtus, som var lantmätare 1684-1710 och som avled omkring 1720, låter nämligen Nolfallet få benämningen "Norreströmmen eller Trollhättan".

Det ursprungliga namnet för Trollhättan skall dock vara det fornsvenska Eidar, d v s pluralformen av eid, ed. Isländisches ethymologisches Wörterbuch

översätter eid med tyskans "Landenge", landtunga. Innebörden av ordet finner man i Dals-Ed, landtungan mellan Stora och Lilla Le. I Jönköpings län finns likaså egendomen Ed liggande på näset mellan sjöarna Furen och Flären.

Man kan ock tyda ed som benämning på en plats, där farkoster måste dragas mellan tvenne vattendrag, varvid ed alltså ges samma innebörd som ordet drag. Båda dessa ord ingår f ö i namnet Dragsed i Åbolands skärgård i södra Finland, ett landparti, varöver vikingarna måste draga sina båtar på färden till Gårdarrike. Ända till slutet av 1800-talet drogs där kyrkobåtarna på samma sätt.

Pluralformen Eidar måste syfta på förekomsten av flera ed i Trollhättan. Trollhättefallen upptar en sträcka av ca 1 km, under vilket flera öar och klippor förtränger vattnets framfart. Kan detta förhållande ligga bakom pluralformen?

Trots sin medverkan i Gustaf Vasas befrielsekamp, trots sin patriotism med samma danskhet, som kungen närde, måste *Olaus Magnus* i mitten av 1520-talet, intensiv katolik som han var, definitivt lämna Sverige på grund av sitt motstånd mot Gustaf Vasas kyrkopolitik. Via en tid i Polen kom han till Venedig, där han 1539 utgav sin karta över Norden, *Carta Marina*, för att därefter i Rom skriva sin "Historia om de nordiska folken". I denna, enligt Knut Hagberg en av de märkligaste böcker som skrivits om Norden, en naturhistorisk och etnografisk skildring, nämner och förklarar Olaus namnet Trollhättan, som där emot icke förekommer på kartan.

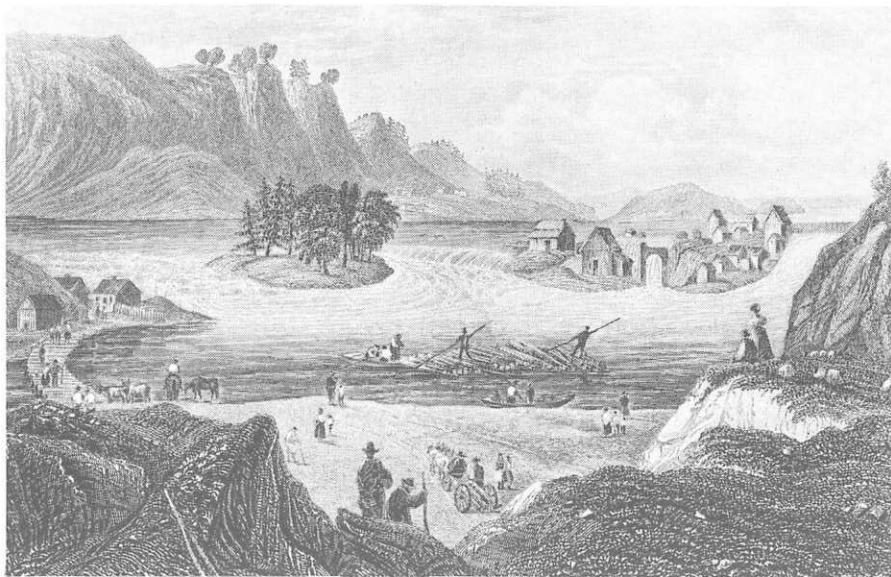
"Caputium demonis", trollets hätta eller trollets kapuschong, är enligt Olaus Magnus den direkta översättningen till latinet. Sannolikt uppfattades trollet såsom boende i vattnet, medan hättan var vattenkaskaderna, dimslöjan, över fallen.

Den goda Olaus säger ock, att Väneren, som har 24 vattentillflöden, endast har ett enda utlopp, Göta Älv. Här är "strömmen så strid och bullrande, att den kan höras på mer än tjugo italienska mils avstånd. Dess gängse namn är Trollhättan, trollets huva, måhända på grund av den hemska känslan, den framkallar genom sitt dån och brus".

Denna Olaus Magnus' förklaring kom sedan att under århundranden återges i reseberättelserna från Trollhättan.

År 1954 utgav Samuel Bring sin *Itineraria Svecana*, /iter, latin, =väg, resa/, en summering av reseskildringar från Sverige intill år 1950, ett antal av omkring 3 200. Dalarne och Lappland är de oftast beskrivna landskapen, medan Stockholm, Göteborg och Uppsala är de vanligaste resmålen bland orterna, följda av Trollhättan, som fått ca 180 skildringar.

Den sannolikt första beskrivningen av fallen finns dock ej med i denna *itineraria*. I Palmsköldska arkivet i Uppsala universitetsbibliotek förvaras en av hol-



Gullöfallet. Stålstick ur Meyers "Pittoreskt universum eller Taflor ur hela den kända världen", utgivna 1839-40.

T. v. bron ut till Önán. Den granklädda ön är Gullön. T. h. på Malgön syns Ekeblads sluss från år 1754, omgiven av en rad små sågkvarnar m. m.

Motivet har den tyske konstnären-gravören uppenbarligen "lånat" från en av Johan Fredrik Martin kring år 1800 utgiven etsning, grundad på en tecknad förlaga från dennes besök här år 1790.

ländaren och prästen-läkaren Narsius år 1624 skriven dikt "Cataracta Trolletana Svecorum", vari Narsius på klingande latin och versmåttat distikon ger trollhättefallen sin beundran.

"Vågorna, som stötts ut från klipporna, ila vredgade till underjorden för att därefter sända sjudande ånga mot himlen och de sträckslagna klipporna sprängas med ett gny och ett dån, som håller övriga ljud borta från örat".

I sin dikt har Narsius fångat de tvenne sinnesupplevelser, synens och hörselns, vilka torde ligga bakom Olaus Magnus' namngivning i mitten av 1500-talet.

På liknande sätt uttryckte sig i början av 1800-talet naturvetaren och specielle fågelkännaren professorn Sven Nilsson, då han "i vårens tid när rödhaken spelade" kunde konstatera, att "strömmen nedstörtade med hvit fradga och rök, rysligt dånande mellan granitklipporna. Jorden tycktes gunga under ens fötter och ur djupet av katarakten vrålar den vredgade floden".

Framför allt tycks dånet från fallen ha gjort ett märkligt intryck på resenärerna. Skolmannen Herbinus kallar dånet "rent förskräckligt" och i början av 1700-talet säger La Motraye att fallen brusar fram med "ett då, som man påstår sig har hört på över 2 mils avstånd i synnerhet vid lugnt väder och som jag själv hört på mer än 1 mils avstånd, då vinden icke låg emot".

Liknande exempel finns att hämta från åtskilliga andra reseskildrare. Den skotske författaren Henry Inglis, som 1829 besökte Trollhättan, framhåller att "vrålet" från fallen var mycket kraftigare än från något fall, som han besökt. Intressant är hans påpekande, att det icke är fallhöjden utan mängden vatten, som ger "the sublimity", d v s storheten eller liknande kvalitetsord, för ett vattenfall.

Inglis säger sig icke veta vattenmängden per tidsenhet men framhåller såsom Olaus Magnus och alla hans eftersägare har gjort att Göta Älv är Vänerns enda utlopp, således en förklaring till den riktiga vattentillgången.

Han ger sig sedan in på en del idéassociationer om hur de ständigt framrusande vattenmassorna ger en vision av evigheten. De ger en oemotståndlig kraft och de måste ses, de kan ej beskrivas. Han ser ock skönheten i hur det först sakta framglidande vattnet ökar sin fart för att på bred front kasta sig i bråddjupet och sedan snabbt hindras av de framskjutande klipporna. För läsaren kommer begreppet ed, eid, in i bilden, ett hinder för vattnets framfart.

Naturligtvis är bullret från trollhättefallen såtillvida speciellt som det på grund av mängden vattenmassor hörs vida omkring. Jöran Sahlgren skriver 1934: "Otaliga äro de forsar och strömmar, som fått namn av de ljudsensationer, som vattnet ger". En norsk fors skall t o m vid viss tid ha ändrat tonhöjd. Han berättar ock, att tonsättaren Petersson-Berger en gång blivit så fånglad av en melodi i en jämtländsk fors, att han föll i vattnet! Som exempel på hur forsarnas musikaliska väsen avspeglar sig i forsens namn nämner Sahlgren Sangfossen, en större fors i Trysilälven.

I verket "Trollhättan dess kanal och kraftverk" skriver Otto Sylwan om Trollhättepoesi. Ett av dessa poetiska alster har nått en viss popularitet, Otto Lindblads "Brusande vilda ström" men endast genom sin melodi, medan texten enligt Sylwan betecknas "som en parodi". Melodin tycks dock ingalunda alludera på dova ljudsensationer från fallen.

Efter *Olidestationens* tillkomst i början av seklet måste de fritt framrusande vattenmassorna genom regleringsdammen vid Strömkarlsbron tvingas in i tilloppskanalen till kraftstationen för att tillgodose dennas behov. Då stationen emellertid var utbyggd för högst 400 kbm per sekund, medan älven vid högvatten gav 900 kbm, kunde ansemliga vattnmängder fortfarande släppas fram

genom fallfårorna. Beviset härpå fick man bli från träbeläggningen å Kung Oscars bro, som vissa tider blev nog så våt av stänket från Stampeströmfallet.

Även om fallens frihet beskars, fortsatte dock dess bullrande dygnet om. Därför kan ock en i dag äldre infödd trollhättebo erinna sig fallens röst, det dova, rytmiska ljudet, som alltid fanns men som man knappast lade märke till, om man ej stannade upp och lyssnade. Fallen liksom höjde och sänkte sin röst, vilket gav rytmiken i framförandet, ljudet återgav vågornas rullande.

Mången gammal infödd kan säkert dra sig till minnes, hur man efter bortavaro från samhället redan vid järnvägsstationen hörde de dova tonerna.

En utländsk turist, som 1890 per järnväg från Kristiania /nuv. Oslo/ kom till Trollhättans station beskriver, hur han då möttes av fallens dova toner. Han var förr irriterad över trängseln på tåget från Mellerud men prisade måltiden å järnvägshotellet, där han ock till sin glädje fick höra såväl engelska som tyska talas, varvid han påpekar såväl berliner som wienerdialekt!

En av dem som sist har beskrivit dånet från fallen torde vara Sven Jerring, som vid besök i Trollhättan i januari 1931 säger: "Jag är imponerad. Bullret från fallen hörs över hela staden och det gör ett överväldigande intryck att blicka ned i de vita, sjudande virvlarna, som kastar skummet högt upp efter sidorna på bergen, där det fryser till skal av is, som glittrar i solskenet.

Hur kunde de människor få nattro, vilka bodde intill fallen, som t ex på Önan /alltså på botten av nuvarande fångdammen till Hojumstationen/? En äldre man har uppgivit att den högröstade grannen ej alls besvärade, vilket däremot tystnaden kom att göra. Hästhovarnas klampande på Kung Oscars bro kunde då vara mer irriterande än dånet från fallen varit!!

Men naturligtvis fanns andra närboende, särskilt nyinflyttade, som fick nattron störd.

Några år in på 1930-talet började arbetena för byggande av *Hojumstationen*, varför fallfårorna helt måste torrläggas — fallen tystnade. Även om den västra fåran då och då får ge en liten vision av fallens frihet, är dess ljudsensation ej att jämföra med vad som en gång varit.

Den infödde, som är född senare än i slutet av 1920-talet kan därför ej ha något minne av det dova, rullande ljud, som en gång ljöd över samhället och dess närhet. Man bör alltså idag var minst 55 år gammal för att ha kvar detta hörselintryck i sitt minne.

Prosten Sundholms anteckningar i Skara stiftsbibliotek har en artikel om "Trollhätteströmmens belägenhet". Prosten, som levde 1752-1819, skriver att strömmen är en god väderspåman, ett väderprognosticum. "Om sommaren,

hösten och våren, när regn skall komma, stöter strömmen om morgonen men emot aftonen är hans stötande tecken till torcka. Om vintertid när han väser och fräser, är det tecken till lenväder". Så framhåller prosten, att de som bor i närheten ej alls märker dessa förändringar i den märkliga strömmens brusande, ty de hör alltid ljudet. Men de som bo två, en eller en halv mil därifrån "kunna väderlekens omskriften lätt förnimma".

Den för många äldre trollhättebor så välkände "Axel i Röster" kunde berätta hur folket i Bredeäng i Björke avände uttrycket "Nolafallet skrattar", då man särskilt väl hörde dånet från fallen, vilket var tecken på torcka.

Fallens dova röst har tystnat och så har även de flesta ljudsensationer gjort, vilka vid sekelskiftet låg över samhället.

Stockholmsläktaren Karl Otto Larsson / antog sedermera namnet Bragnum/ har i mitten av 1930-talet dragit sig till minnes sin barndomstid i Trollhättan, där han föddes 1891 som son till dåvarande skogsvaktaren August Larsson. Han växte därför upp i trakten mellan Dallöfsmosse och "Granskogen", där fadern på 1880-talet utförde ett förstjänstfullt utdikningsarbete med bl a "det stora floddiket" som resultat. Diket, som rann norrut och så småningom kom att mynna i Hjulkvarnebacken, väcker säkert många associationer hos dem, vilka en gång som barn sökte komma över det på väg till Hojums bankar.

Doktorn berättar om de många ljudsensationer, som han upplevde vid sekelskiftet, en ljudharmoni med dånet från fallen som den mäktiga basen. "Ljudet blev oss så vant, att vi knappast tänkte på dess ständiga närvaro men då vi hörde efter, märkte vi det. Särskilt i stilla vinternätter växte det i mäktighet".

"I den stora symfonien voro kanalångarnas signaler klarinett- och oboetoner. Från tidigt på våren fram till jultiden genljöd luften av dem, dag och natt. Natten mellan onsdag och torsdag samt söndagförmiddag var denna konsert synnerligen gäll. Då kom nämligen fraktångarna med Värmlands och Bergslagens produkter på väg till Göteborg. På söndageftermiddag återkom båtarna med last av kol eller ock på tomköl från Göteborg. Man sparade inte på ångan till visslorna vid gången genom kanalen".

Larsson skriver också, hur pojarna lärde sig känna igen båtarna efter deras signaler, varefter han fortsätter: "Av och till skar gällare ångvisslor genom luften, flöjttonerna i orkestern. Det var Bergslagsbanans tåg, som ritualmässigt gav sina tre långa signaler, innan de gled över järnvägsbron, eller gav sin långa ankomstsignal till stationen, när de kom nerifrån".

"Så föll även om dragsbasum då och då in i konserten, Nydqvist & Holms starka ångvissla, som tio minuter före sju på morgonen tjöt ut sin varning för att klockan sju precis återkomma som tecken på att arbetet skulle börja. Som

trummor i orkestern kunde man sedan höra ljudet från de igång varande verkstäderna. Klockan tolv och en kvart över ett återkom signalen för middagsrastens början och slut. Klockan sju på kvällen förkunnade den, att arbetsdagen var slut”.

”Som god etta i denna arbetets konsert kom cymbalen från ”Stridsbergs”, gällt klingande hammarslag mot en plåt sjöng in arbetsdagen klockan sex. Den signalerade ock frukost- samt middagsrast samt meddelade klockan sex på kvällen, att arbetet slutat”.

”På somrarna överröstades denna cymbal dock av malmklangen från kyrktornet, som klockan sex ringde in arbetsdagen för att på kvällen mana till stilla betraktelse”.

Så beskrev denna trollhättepojke sin barndoms ljudintryck och så kan även idag en äldre son av Trollhättan erinra sig alla instrumenten i denna arbetets konsert. Om man så vill, kan man låta en annan flöjtton då och då falla in i ljudharmonien, signalerna från tåget på ”verkstabanan” längs Drottninggatan, där loket med sin vagn körde arbetarna till och från verkstaden men ock nybyggda lok provkördes, kanske med verkmästaren Oskar Hall eller med ingenjören von Zweigbergk i hytten.

Liksom ”det stora floddiket” är den gamla ”verkstabana” värd att ihågkommas.

STRÖMKARLENS FUNDERINGAR

— Av Erik Adamson —

'Karl på Spångata' tolkar år 1934 Strömkarlens funderingar över sitt öde. De sista resterna av fallens vatten ska tas i anspråk av blivande Hojums kraftstation.

'Malmen' i sista strofen avser generaldirektören Gösta Malm, vilken f. ö. som ung ingenjör varit med redan vid projekteringen och byggandet av Olidestationen.

'A. L.' avser kommunalmanen, riksdagsmannen och socialvårdssysslomannen A. L. Johansson.

*Torrlagda, utdöda strömmar
tystnat har er melodi.
Människan nu ej går i drömmar
nu lyss hon till jazzsymfoni.
I forsdjupet torrskodd jag kilar
men friden i älven är slut.
På stränderna tusentals bilar
mig stör med sitt hiskliga tut.
O du min ström, ström, ström,
borta är vattnet så skönt.
Ve, ve, ve,
Vilket öde er Strömkarl rönt.*

*Tung är förvisso den lotten
kraftverket har mig beskärt.
Ensam jag sitter på botten
och tänker på vad jag höll kärt.
Nu älvarna mina ej dansar
vid fallen i stjärnornas glans
Nu är dom på Hjulkevarn och svansar
med plusfours-charmörer i dans.
O du min ström, ström, ström,
skummande vatten så skönt.
Ve, ve, ve
Vilket öde väl fallen rönt.*

*Månsken på Trollhättefallen
hör nu till sagornas värld.
Harpan jag slänger i skallen
på Malmen, det är han väl värd.
Och arbetslös, gammal och bitter
jag svär över volt och ampere,
snart uppe hos A L jag sitter,
som bemlös och arm pensionär.
Allt går till ström, ström, ström,
vattnet det blir kilowatt.
Ve, ve, ve,
Staten krossat min skönsta skatt.*

SÅNG TILL MÔSEN

Vi går på vår söndags-promenad
och ser allt nyblivet och grant i vår stad.
Men det är väl inte fritt utan det hugger till i hjärtetrakten
när man kommer dit där ens egen barndoms kåkstad var
belägen

och ofrivilligt man dämpar ned takten.

Här gick den gamla vägen.

Här var Grunnebo-Kalles, Petter-Myggas, Mannes å Farmors,
Sällbodas, Hjul kvarnehusa å Betty-Stors.

Och minnena kommer så stilla och rytmiskt som ett böljesvall.
Men ibland yrande och brusande som våra gamla Gullöfall.
Olles-Bettys John byggde e lerstova som ja kommer ihåg,
och maken till byggnadsverksamhet man sällan såg.

Att klara de ensam var la inte så gott

dom måste ju skjuta nå'ra skott.

Gape-Lars var bergsprängare å han ble basen,
hantlangare, Prins-Hallman, som redan då var på kulimasen.

Dä va ju klart att Hallman på borret skulle missa

å slog te Lars så blo'n från näven — — — spruta.

Lars hann inte säga så möcke som oh,

förrän Hallman sa: »I behöver la inte holla näven där ja
skall slo».

Dom såg la inte så möcke ut för världa stugera dom grå,
men dom va trivsamma, fast små,

Köksspisen å fyr'n va vita som de vitaste vita,

morera själva skvätte över dom då å då me mjölk å krita.

Å nog va dom idylliska dom små hagarna

med syréner, fläderbuskar, plummon å körsbär som

gummer'a vakta om dagarna.

Men ja tror aldrig nå't hann bli moget

för innan dess va dä allti' nå'n som tog'et.

Apropå de ja. Ja undrar om dä fanns nå'n enda pojke

däruppe för vilken

inte trädgårdsmästare Boustedt var nattens hemskaste mara,

dä va ju dom stackars äpplekarta på Hjul kvarn som aldrig
fick vara.

Förnerigenomsbor'a var môsen en skräcksta', kan ja tänka,

men ack, ack, ack, vilka fröjder den kunde skänka.

Inga gater, så överallt kunde en gå,

å diken som puttra å jäste. de' var något för barna att få.

Nå'n gång kom ju gamle Mäster Olsson upp å kika

å sen kom Snurken å Petter i Pörn å tog nå'ra lass ur dik'a.

Om nå'n dompa i va gjorde väl de,
 vi hade egen badplats strax breve.
 I Hjulckvarnebacken vi somla så örena sloka
 å vällinga va nog inte sämre än den som serverades vid Loka.
 Å så hade vi Barkebacken med all sin mystik, cirkus, vax-
 kabinett, menageri,
 å om en riktigt hade turen
 kunde en allt få se en skäggig dam eller nåra av de »vylde»
 djuren,
 allt till tonerna av Boccaccio-marschen å Hiavata å arien ur
 Rigoletto, Faust å Trubaduren.
 Celebert besök de kunde bli ibland.
 En gång en turist från ett annat land
 förirra sig in bland ve'bodar å dass
 så nå'n fråga: Was ist das»?
 Å öppna på dörra å ga'n en invit,
 vi trodde ju han ville gå dit.
 Men en av pojkarna, hade en bror som nå'n gång varit extra
 tillfällig ciceron
 å han förstod, att kar'n ville till station.
 Å med en brytning som väl skulle va utländsk han sa':
 »Om herrn går rätt över bergen te han kommer till Gränsarns,
 tar av till vänster
 förbi Kryddsillas å Tjocka-Elins å går upp ve Havrevippas
 så ser han hotellstallarna å bakom där ligger Bahnhof».
 Va vi töckte han gjordet bra.
 Ja sån'a underliga tankeassociationer man får
 när på gamla kända stigar man går.
 Å Du gamle Måsen, tag emot min sång,
 som ett tack för vad Du var en gång.

John Börjesson.

Skriven för Marknads-Gillet 1947

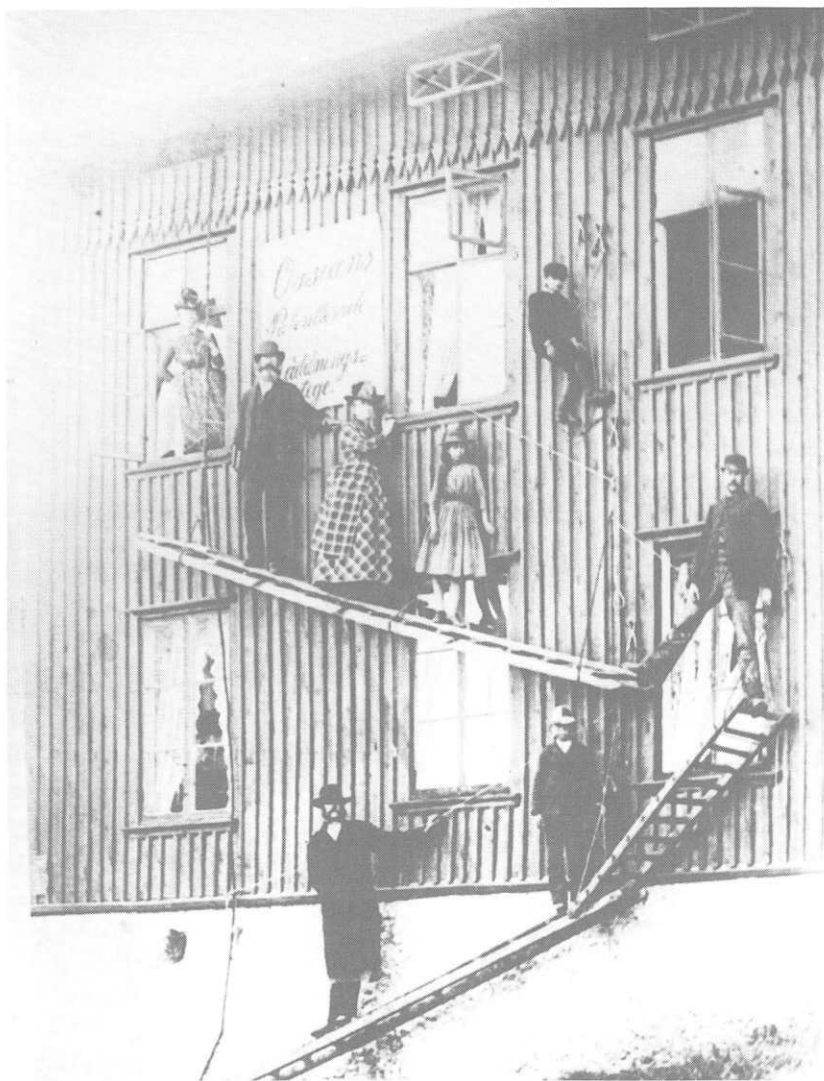
OSSIAN JOHANSSONS MÄRKLIGA BRANDREDSKAP

— Berättat av Erik Wengström i "Trollhättan"
23/12 1937. Lätt bearbetat 1984 —

»Ossians brandredskap», som väl ännu torde vara i friskt minne hos en äldre generation platsbor, bland vilka konstruktionen säkerligen på sin tid väckte en viss ingalunda oberättigad uppmärksamhet, ehuru kanske icke riktigt av det slag som uppfinnaren tänkt sig, hade till sin upphovsman en gammal platsbo, Ossian Johansson, född 1840. Denne arrenderade tidigare Stallbacka gård. År 1875 uppförde han det stora trähus, "Herr Ossians hus", med många lägenheter på Strömkarlen 5, Garvaregatan 2, som revs år 1977 för att bereda plats för Strömkarlsgården.



Enligt notis från 1908 ämnade Ossian Johansson förevisa en av honom konstruerad båt, kallad Lydi (ej Lydia, som hans syster hette), som "ehuru den icke är större än en vanlig kanot och även om den är fylld med vatten icke kan sänkas av 10 man och med vilken icke mindre än 20 personer på en gång kunna räddas". — Enligt vad 'Axel i Röster' år 1980 berättat för Arne Arodell skall Ossian också ha försett båten med propeller, som drevs för hand med en vev, troligen från en separator!



Om den skrev ELA 15/3 1889: Herr O Johansson demonstrerade en av honom konstruerad och patenterad brand- och räddnings-, reparations- och byggnadsstege. 'Kärleksstege' kallad av idérik murvel! — Priset ställer sig ännu för högt för andra än dem som har god råd. Man skämtar om dess ringa användning för andra än älskande och tjuvar!" Ossian står själv överst på stegen t v. Invid sig har han Nora Mellgren, och då hade bageri i Vulkan 3, Storgatan 14. Hennes dotter, fotografen och konstnärinnan Ida Mellgren med ateljé i samma hus som modern, står försiktigtvis i fönstret överst t v.

Hans uppfinnarintresse var känt och omvittnat och att hans idéer tilldrog sig uppmärksamhet är mycket förklarligt i ett samhälle som den tidens Trollhättan, där man inte hade så mycket som bröt av mot det vardagligt enahanda att titta på. När hr Johansson kom promenerande på älven på sina egenhändigt tillverkade **vattenskidor** måste det ha varit något av en sensation och man kan lätt föreställa sig att hans år 1889 tillverkade **brandskyddsmaterial** skulle tilldraga sig ett minst lika odelat intresse. Till att börja med bestod brandredskapen av en sorts saxliknande järnskor, ungefär i stil med de vanliga förekommande stolpskor, som telefonarbetare m fl använde. De Ossianska skorna voro emellertid så finurligt gjorda, att bäraren av desamma kunde promenera uppför släta väggarna med dem, så vida huset endast utvändigt var försett med ribbor i vertikal riktning utanpå väggbrädernas fogar. I så fall kunde man få skorna att knipa tag om ribborna, så att bäraren kunde spatsera uppför väggen. Åtminstone påstod uppfinnaren det, men man känner sig trots detta lätt frestad att tro att väggen även måste luta litet inåt, om promenaden skulle vara praktiskt genomförbar.

Hur som helst så trodde uppfinnaren själv på sin konstruktion som han ansåg skulle vara synnerligen användbar då det gällde att rädda folk som vid eldsvåda löpte fara att innebrännas.

För att ytterligare förbättra saken ändrade han sedan uppfinningen därhän, att skorna utbyttes mot någon sorts redskap av liknande konstruktion, vilka kunde klämmas fast i väggen ungefär var som helst. Ovanpå desamma kunde man sedan lägga stegar på vilka man kunde förflytta sig härs och tvärs på väggen. Såsom bild visar, anordnade även uppfinnaren praktiska hållfasthets- och bärighetsprov med sin uppfinning, som av allt att döma syntes ha hållit måttet, även om man tycker sig skönja en viss, ingalunda oförklarlig osäkerhet hos ett par av försökskaninerna. Men det är lätt att hemfalla åt tanken att man egentligen borde veta om en eldsvåda **minst ett par timmar i förväg** för att få den rätta nyttan av Ossianska redskapen. Man skulle säkerligen komma både betydligt fortare och enklare fram med hjälp av en vanlig stege än de underliga skorna. Och så finns det ju den lilla invändningen att det är en ganska liten procent av stadens byggnader som är försedd med de för uppfinningens användande erforderliga ribborna längs väggarna, även om det var fallet med uppfinnarens eget hus i kv. Strömkarlen på vilket han själv prövade värdet av sina idéer.

FESTTÅG I GAMLA TROLLHÄTTAN

— Av Werner Johnsson —

I Barnens Dags tidning år 1943 har Werner Johnsson berättat om Barnens Dagsfestligheternas föregångare. Artikeln lätt bearbetad 1984 av Arne Arodell.

Barnens Dag har fått en hel del traditioner. Dess huvudpunkter har varit i stort sett de samma år från år, även om ingredienserna i den växla. Till de stående attraktionerna har hört ett karnevalståg med en lång rad av fordon av de mest skiftande slag, där mer eller mindre kvicka, aktuella anspelningar framförts i frihet.

Då Barnens Dag första gången gick av stapeln i Trollhättan i september 1920, saknades givetvis icke heller sådant tåg, som för övrigt var pampigt värre. Det utgick från Karl Johans torg (nuvarande Tårtan) och inleddes av två beridna härolder med trumpeter, som blåste fanfarer. Mellan sig hade de en ung, skön dam från ett slott söder om Trollhättan. Även hon var till häst och bar Trollhättans vapen på bröstet. Därefter följde raden av vagnar med de vanliga grupperna: en lövskrinna med småtingar, zigenarefölje, indianer m m. Dagsaktualitet hade »Noaks ark» med påskriften: »Skall landet bli torrt?» Man var i förbudsdiskussionens tid. Svaret kom i en följande vagn med full hembränningsattiralj och dito bemanning. Mera lokalbetonad var Strömkarlen- »Paganini», som spelade Näckens polska på fiol omgiven av väna sjöjungfrur, senare välbeställda fruar i samhället. Och som sladd på tåget kom, hälsad med jubel, Chaplin-Wennerlund, som hoppade och sprattlade lika bra som originalet.

Sådana karnevalståg höra dock icke enbart senare tider till. Tvärtom ha de mycket gamla anor. Detta bottenar väl i att de flesta människor haft och alltjämt har en stor förkärlek för att »klä ut sig», även om det bara är med en lustig hatt, en lösnäsa eller ett par mustascher. Även i sågarebyn Trollhättan bestod man sig med sådana festtåg, och det av ett format, som sannerligen icke skämdes för sig.

Vid nöjestillfällen brukade man då förtiden hålla till på torget, »Spån», d v s västra delen av nuvarande Karl Johans torg. Vid midsommar hade man här majstång, kring vilken det dansades. Ej heller förtäring saknades. Det var Mek. Verkstaden (Nohab) som skänkte 50 Rdr. härtill. Man bestod sig emellertid även med en verklig festplats, fastän den icke låg i själva byn. Den var belägen på »Liderna» på västra sidan av älven, mitt emot hotellet. Man använde sig av 'Gröna Plan' inom nuv. Forngården. Namnet hade uppkommit av de lider, som ledde ned till stranden, främst till Strömsbergs kvarn, dit allmogen från Naglum och angränsande socknar ofta hade ärende. Namnet finnes kvar i åtmins-



Från Barnens-dags-karnevalen på 1920-talet. Alfred Wennerlund spelar Chaplin!

tone två sådana lider nämligen dels Kvarnliden, invid Strömsberg, dels Landbergsliden, från Strömslund ned till Oskarsbron, och uppkallad efter Leop. Landberg, som bodde på Högbo.

Redan tidigt tycks Liderna ha använts som festplats. 1856 skriver sålunda patron C O Holm vid Mek Verkstaden i ett brev, att nöjena på *Liderna* kommit riktigt i gång. Platsen användes åtminstone till sekelskiftet till dans o d.

Till denna plats förlades festligheter av verkligt imponerande storlek. Yngre arbetare vid Mek Verkstaden och vid sågarna samt annan ungdom från samhället samlades där under en del år 1 maj för att genom sång och lekar fira vårens ankomst.

Som exempel kan anföras ett festtåg 1 maj 1861. Det bestod av över 50 personer, som efter samling utanför byn först tågade längs Stora vägen—nuvarande Storgatan—samhällets enda gata. Tåget inleddes av musikanter, efter vilka följde majkonungen och majdrottningen, den förre i generalsuniform med båthatt och plymer, den senare i praktfull mantel med diadem om pannan. Närmast efter dem kom den kungliga sviten i färgrika dräkter. Så följde den kungliga livvakten, företrädd av fanbärare och trumslagare. Alla voro klädda i uniform — blå rock och gula byxor — och hade gevär med bajonett.

Därefter kom en helt ny grupp, ett rövarfölje i pittoreska dräkter, företrädd av röd fana och ett skrällande klockspel. Avslutningen av tåget utgjordes av en

grupp sångare, och allra sist kom musik, som dock var av mera primitivt slag. Det var ett hemmagjort positiv bestående av en stor låda på en kärra. I lådan var en orgel, som trakterades av en pojke.

Stort besvär hade man att komma över älven. Någon bro fanns ännu icke. Oskarsbron tillkom först 1889. Hela karnevalståget måste därför fraktas över per båt och det torde ha varit en ganska underlig syn att se hela följet i sina dräkter ute på älven.

När man kommit upp till Liderna, intogo konungen och drottningen sina platser vid ena ändan av planen, och sviten grupperade sig omkring dem. Plötsligen bröt rövarföljet fram ur skogen, bemäktigade sig drottningen och förde bort henne. Larm slogs, och fyra kanonskott lossades. Konungen samlade livvakten och satte efter rövarena, som efter en kort strid övermannades. Drottningen återfördes i triumf till festplatsen, åtföljd av det fångna rövarbandet.

Därmed var den avdelningen av programmet slut, och kvartettsångarna sjöngo någraårsånger. Så spelades det upp till dans, som pågick ett stycke fram på kvällen.

Majfirande av detta slag tycks ha förekommit under en följd av år. Man höll sig emellertid icke till samma motiv utan varierade dem. Man tog sådana t ex ur svenska historien. Ett stycke fram på 1860-talet uppförde man sålunda »Blenda och Värendskvinnornas strid mot danskarna».



Adolf Karlsson – "Jepp-Adel" – och troligen hästen "Strålkastaren" – benämnd så eftersom den gärna gav ifrån sig en "stråle", om något irriterade den – deltar i Barnens-Dagsfestligheterna år 1935, då Skoftebyns "vattenfråga" var högaktuell. Adolf hade under årens lopp flera hästar, däribland en vit, kallad Norma efter skådespelerskan

Norma Talmadge.



VATTENFALL 75 ÅR

— Av Arne Arodell —

Det är år 1984 jämnt 75 år sedan Vattenfall tillkom. Vid skilda jubileer har betonats, att Vattenfalls vagga år 1909 stod i Trollhättan.

— Genom riksdagsbeslut år 1904 hade Nya Trollhätte Kanalbolags egendom förvärvats av staten och skulle förvaltningen från år 1905 ske genom det nybildade "Kungl Trollhätte Kanal- och vattenverk". Till direktör förordnades Vilhelm Hansen (1862-1929), från Stockholm, som sedan 1898 på deltid varit chef för Kanalbolaget. Nov 1905 - nov. 1908 var denne med familj bosatt i den år 1897 färdigbyggda, röda Förvaltningsbyggnaden, här oftast kallad "Schwans villa" efter den förutvarande direktören för Kanalbolaget, K. A. Schwan.

Hansen blev synnerligen uppskattad i Trollhättan både som Statens förtroendemän och som människa. Hans medarbetare, Gösta Malm, och sedermera efterträdare som Vattenfalls chef i Stockholm, har i opublicerade memoarer skrivit:

"Hansen var en lugn och harmonisk människa med en positiv och optimistisk livssyn och en vänlig inställning till medmänniskorna. Han hade en medfödd pondus och den intensiva blicken från de klotrunda ögonen skapade både förtroende och respekt. Under det fåtal år han var bosatt med sin familj i Trollhättan, var han den dominerande gestalten i samhället och visade tillsammans med sin maka stor gästfrihet i sitt hem. Som verksamchef var han uppskattad från den lägste till den högste. Ehuru med en viss distans var han för sina närmaste medarbetare som en kamrat, gärna med ett skämt till hands även i allvarliga överläggningar. Han hade en bestämd uppfattning om saker och ting men hade även förmågan att lyssna och hade ett stort förtroende för sina medarbetare."

Tidningen Trollhättan skrev i jan 1908, när det ryktats att Hansen troligen skulle bli direktör och ordförande i den blivande Vattenfallsstyrelsen:

"Vi beklagar den förlust samhället kommer att göra, därest major Hansen åter flyttar härifrån. Vi har det största behov av en sådan kraft och personlighet, speciellt under nuvarande omdaningsförhållande". — Samtidigt förstod man i Trollhättan, att Hansen på sin höga tjänst i Stockholm också skulle bli till värdefull hjälp för Trollhättan.

Vattenfallsstyrelsen med Vilhelm Hansen som chef övertog 1/1 1909 allt som vid 1908 års utgång stod under styrelsens för Trollhätte-kanal- och vattenverk förvaltning. Men det skulle snart bli mycket mer: andra kraftstationsbyggen som i Porjus, Harsprånget, Älvkarleby, Vargön m fl.

I Trollhättan fortsatte det år 1906 påbörjade kraftstationsbygget vid Olidan. Den första generatoren av tretton började leverera ström den 25 mars 1910 — ett viktigt datum i Trollhätte historia. Därmed kunde s.å. den första industrin på Stallbacka — Trollhättans Elektrotermiska AB — sätta igång en smältugn.



Vilhem Hansens minne hedras på Vilhelm-dagen 6 april 1984 av fr v dottern, fru Margit Haegström från Stockholm, kraftverksdirektören Rune Ferngren, kommunfullmäktiges ordförande, fil dr Hilding Johansson, förutvarande kanaldirektören, senare kraftverksdirektören Tage Färnert samt nuvarande kanaldirektören Torkel Sölve. — Foto: ROGER LÄRK

Trafikkanalens ombyggnad kunde ta sin början på allvar år 1910 genom att många av arbetarna från kraftstationsbygget då kunde överföras till kanalbygget. Den nya sträckningen — med tillsammans sex slussar, varav fyra i Trollhättan — invigdes hösten 1916. Kanalen blev så klokt och framsynt planerad beträffande slussarnas storlek och utformning, att i huvudsak endast vissa fördjupningar och breddningar i själva kanalliden behövde ske åren 1972-75 för att fartygens lastförmåga skulle kunna höjas från 2 200 till ca 3 500 ton.

Genom övertagandet år 1904 av Kanalbolagets egendom ägde Staten huvudparten av den mark öster om älven, som kunde tänkas bli exploaterad för bebyggelse. År 1907 kunde de första bostadshusen på Hjulksvarns egnahemsområde uppföras på Statens mark. Vattenfall bistod husbyggarna med typritningar och viss kontroll.

Vattenfall har under de gångna 75 åren sålt många hundra tomter av skilda slag till förhållandevis låga priser, något som varit till stadens och dess bebyggares fromma. För något årtionde sedan fick kommunen övertaga all återstående mark i den mån Vattenfall inte hade behov av den.

Även när det gäller försörjning med elenergi har Trollhättan haft nytta av närheten till Vattenfalls anläggningar. Redan 1903 byggde Vilhelm Hansen en liten kraftstation på Malgön, som kunde förse inte bara kanalen utan också Trollhättan-Vänersborgs tätorter med ström. År 1905 var nästan hela samhället här elektrifierat.



Från Fallens dagar 1968.

På dessa s å firades för 10 gången överlämnade Vattenfall till Fornminnesföreningen och Turistföreningen för försäljning 10 000 kopior av ett sekelgammalt minne från turismens Trollhättan, "Toppö-pengen". Med vid överlämnandet var fr v stadsfullmäktiges v ordf Erik C-son Wennerberg, resebyråföreståndaren Sten-Olof Carrum, redaktören Sam Lindström från Vattenfalls PR-avd i Stockholm (från 1974 bosatt i Trollhättan och den som från 1972 i hög grad haft huvudansvaret för Fallens dagar), ordf i Fornminnesföreningen Arne Arodell, kraftverksdirektören Hans Frydén, kanaldirektören Tage Färnert.

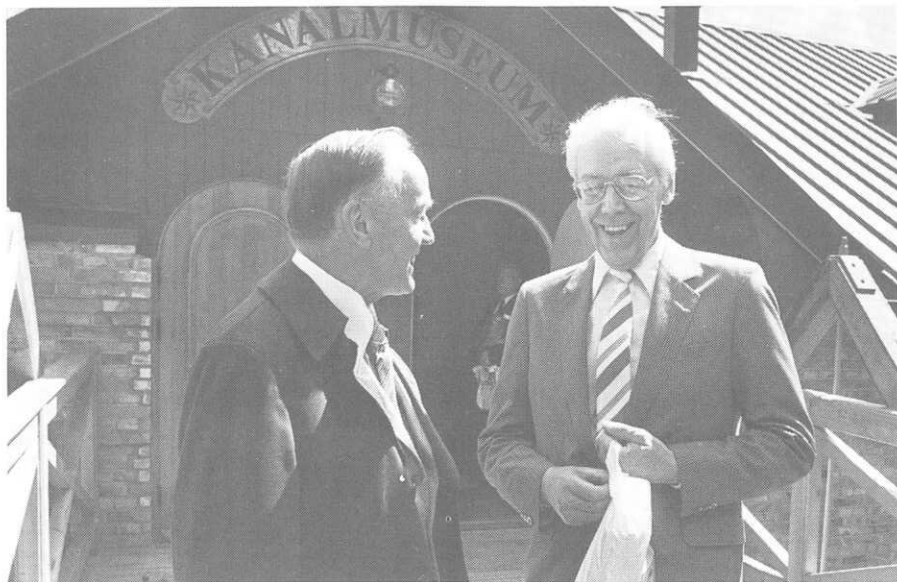
— Foto: ERIK BJÖRNÄNGER

I slutet av 1930-talet utbyggdes trollhättefallen slutgiltigt. Hojumstationen invigdes 1942. Därmed förvann vattnet helt ur fallen. Terrängen kring dessa hade alltifrån 1906 blivit våldsamt ommöblerad.

Glädjande nog har dock Vattenfall alltmer vårdat sig om miljön kring de stora anläggningarna: kring de gamla och nya kanallederna med slussar, kring de båda kraftstationerna med tillflöden. Allt befinner sig, det måste tacksamt konstateras, i mycket välvårdat skick. Mest varje år tillkommer nya anordningar, som gläder trollhätteborna och de omkring trehundra tusen turisterna.

En attraktion av rang är "Fallens dagar", som började i liten skala år 1959 och som sommaren 1984 firas för 26 gången, numera i fint samarbete mellan Vattenfall och Kommunen. Som symbol har Carl Eldhs "Strömkarlen" tjänat, och den har prytt färgglada affischer, brevmärken, poststämplar och mycket annat. Varje vattenpåsläpp har glatt tusentals människor från hela landet och från utrikes ort. Detsamma gäller alla de framträdanden med sång, musik, dans och teater, som fyllt Fallens dagars program genom åren.

Också Kanalverkets traditionella aftnar vid Gamle Dal'n är verkligen värda att minnas. Allt detta hade inte kunnat förekomma, om inte Vattenfall — alltifrån den centrala ledningen i Stockholm till de lokala företräddarna av alla grader för kraftverk och kanalverk i Trollhättan — haft en så positiv inställning till evenemangen!



Från invigningen 1984 av nya Kanal museet.

T h generaldirektören i Vattenfall, Jonas Norrby, med Formminnesföreningens ordförande, Arne Arodell. — Foto: TOMAS FASTH



Från nya Kanalmuseet vid Åkersberg, en av Vattenfalls gåvor till trollhätteborna och de omkring 300.000 turisterna varje år. Foto: TOMAS FASTH 1984

Den 18 maj 1984 invigdes Vattenfall Västsveriges nya huvudkontor vid Österlånggatan. Byggnaden har blivit ett fint tillskott i stadsbilden utmed kanalen. Framförallt synes den på ett bra sätt kunna tjäna som administrativt centrum för den stora produktionen och distributionen av el i Västsverige.

Den 28 juni 1984 invigdes nytt Kanalmuseum vid Åkersberg. Det är inrymt i en år 1893 uppförd förrådsbyggnad. Dit har sammanförts en unik samling av redskap, hantverksmiljöer, modellfartyg o a från äldre tider och fram till vårda dagar. Museet ger också besökarna en påminnelse om den viktiga och livliga trafik, som idag går fram i Trollhätte kanal. 3,6 milj. ton skeppas årligen. Men kanalen har kapacitet för det dubbla.

Vid båda invigningshögtiderna bereddes Trollhätte-Gilletts patron och Fornminnesförningens ordförande tillfälle att överlämna bokgåvor om gamla Trollhätan och att tacka Vattenfalls generaldirektör, kraftverksdirektör, kanaldirektör samt deras många medarbetare för allt de gjort och gör för att sprida kännedom också om gårdagens och dagens Trollhättan.

Hjalmar Karlsson (1882–1976) föddes i Bohuslän men kom redan i barna-åren till Trollhättan och blev Kråkelundsgrabb. Hjalmar var en mångkunnig man. Han var plåtslagare, svetsare och förste reparatör som yrkesman, Han var speleman, sångare, visdiktare, ledare för spelmannslaget och han kunde sjunga och spela fiol på samma gång, vilket inte många kan, I många år medverkade Hjalmar i Trollhätterevevorna och i Barnens Dags och Röda Korsets cabareter. Han framställde många roliga typer på scen och uppträdde och sjöng på dansbanor och fester. Han spelade althorn i många år i gamla National på sommarhemmet "Stensmija".

E. A.

"EN AFTON PÅ ÄLVEN..."

(Melodi: En afton vid Mjörn)

En afton på älven i sommarens tid
Kan skänka oss vila ifrån dagens id
Och sällan man ser någon vackrare vy
Omramat av åsar under sommarlätt sky.

I slingrande fåror går älven sitt lopp
Och koltrasten sjunger från granarnas topp
Bland vassruggar svanarna har rätt sitt bo
Från skogen i väster höres gökens koko.

Varthän man vänder blicken i denna fagra trakt
Har skaparen slösat med skönhet och prakt
åt slätten i öster ger dagarna färg
Och långt bort i fonden syns ett blått Hunneberg.

Legenden förtäljer ifrån svunnen tid
att här rådde ofred och oro och strid
När kungen i Malöga fått på sin lott
Att erövra öarna och Ekholmens slott.

I sagan berättas att trollen här fanns
Och att sköna älvor här trädde sin dans
Var skulle de väl finnas om inte just här
I sommarnattens skuggor bland öar och skär.

Här ungdom har lekt under seklernas gång
Från båtar och öar man hört spel och sång
Och vi som nu är gamla har vackra minnen kvar
Från svärmeri på älven i ungdomens dar.

Hjalmar Karlsson

MARKNADSVISA

(Melodi: Fia Jansson)

Ute där susar vinden och höstlöven falla
Inne här må vi gott med små huttar så kalla
Tjugonde gången håller vi nu Marknadsgille
Hit in får inte komma nån utombys kille.

I våra fäders dar Marknan var sensationen
Nu lever bara kvar något av traditionen
Trollhätte-Gillet firar så snällt marknadsdagen
Gubbarna förr i tiden dom blev uti tagen.

Så var det förr om åren. Hur är det för dagen?
Jo, den som nu sej sköter till småslant är slagen.
Busfröt som stjal en bil han får blott en förmaning
Om lag och rätt han ej har den blekaste aning.

Papper och paragrafer i samhället dräller
I våra dar så styr sociala mamseller.
Bovarna har det flott och dom kallas interner,
Bor i små fina villor och ej i kaserner.

Landsvägarna är fulla utav motorbusar
Runtom på stadens gator dom otyglat rusar.
Uti trafikens vimmel kör massvis mopeder,
som Henningzon så svåra bekymmer bereder.

Heder åt rektor Wessberg, som införde bruket
av äkta Vegamössa med Trollhätte-stuket.
Själv han med mössan gick här på stan och stoltsera
För gamla Trollte-perkan vår Claës reklamera.

Sköld, som är nykterist, har höjt priset på brännvin
Sa till sin broder Almeby, käraste vän min,
Du får ta hand om spriten och skaffa mej kovan,
för när det gäller nubben du är inte ovan.

Paris modekung Dior fina damer får kläda
Nu han bestämt att kvinnan ska va som en bräda.
Brösten ska snöras bort, dom blir tunna som löven,
men var ska dom för sjutton sen göra av — stussen

Stans original är slut, folk är lika som bär nu
Sällan man hör en karl, som är revolutionär nu.
En som förrädar' Peterzon kanske kan brukas,
är han som upptäckt Valhall, den gamle Lars Lukas.

Sommarn förutan solsken den är nu förgången
»Skyltfönstret» här på Stadt är nu stängt för säsongen.
Men vi på marknadsdagen, som förr många gånger,
glädjas åt pepparkaka och stora ballonger !!!

Karl på Spångata

Skriven för Marknads-Gillet 1947

Vid ett besök under iordningställande av lokalen på Elfhögs vind påvisades den vackra utsikten norr över Göta Älv från "Körkfönstret" av Gunnar Johansson. Ivar och Bertil Björk som var med erinrades om att hela vår släkt, som redan på 1730-talet levte här i trakten måste ha sett dessa vyer i olika stadier. Detta gav funderingar för Gillesbrodern nr 174 Åke Melin, den 6 generationen Melin, om Mössefolket Melins levnadsöden runt Elfhög.

BLICK GENOM KÖRKFÖNSTRET:

Från "Körkfönstret" jag såg,
Hän norröver älva,
Slottsön där låg,
Jag njöt, men började skälva,
Tänk - född där Hon var,
Anna-Greta så fager och rar,
Med flicknamnet Harling,
drömmen för Stallbacka-Magnus, hans "Darling"
Där roddes över älva i skift,
sånt händer i kärlekens drift,
Snart stod bröllop på Stallbackagård
och Anna fick Magnus i sin vård,
Flytta till Mösse ner
och blanda sin mäld och mer.

Där på Hjul kvarne Klint,
slog minsann ingen slint,
Sex ungar där det blev,
som ur vaggen klev,
tills pesten Magnus tog,
året 1850, han dog
Britta, dot'ra, övertog stuga
och blev Daniel Falbergs fruga.
Ni från "Lustresa" henne känner,¹⁾
Hon räknar grisen till sina vänner.
Maria, Brittans syster, Handlar-Mannes mor,
Hon bodde vid Norrelid, där sångföreninga höll kor.
Johannes, farfarn, blev Mösse trogen
och skaffa nio ungar att spänna framför plogen.

De bodde hos Rullarns, pappa så sa,
vid Andreasess vassbemängda ma.
Hans strävsamma saga 1897 var all
med vådligt fall på Önans de Laval.
Jag såg genom annat fönster
och tänkte på det mönster,
som tankarna fått, kanske jag frös
av vingslagens sus jag rös.
Att komma så när i centrumets mitt,
bara genom ett fönster taga en titt.
Allt jag såg var från Gillets lokal,
Sesam, här öppnat mitt historiska skal.

ÅKE MELIN

Trollhättan 28 januari 1984

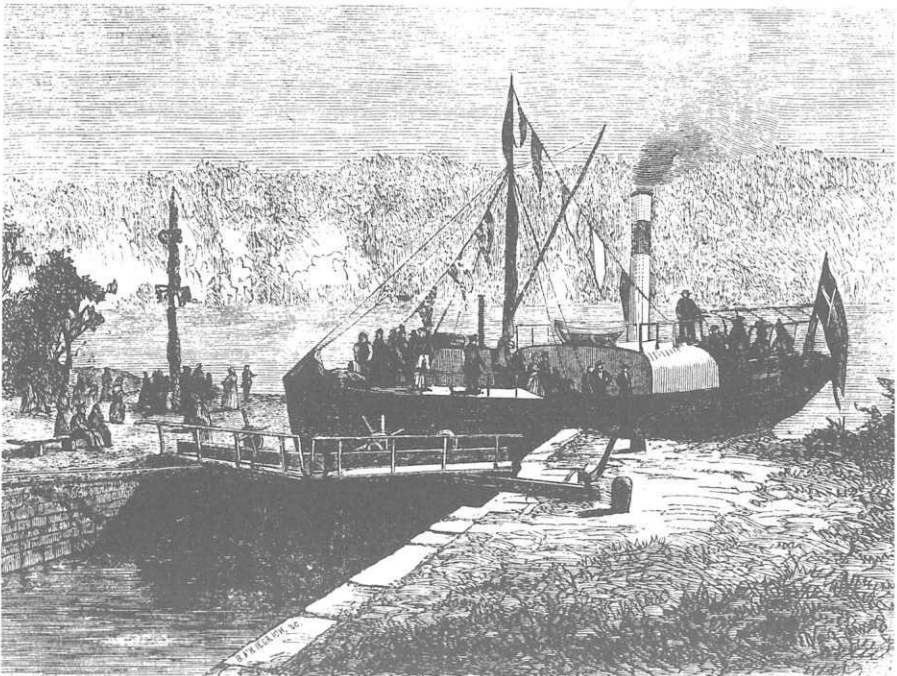
TROLLHÄTTAN

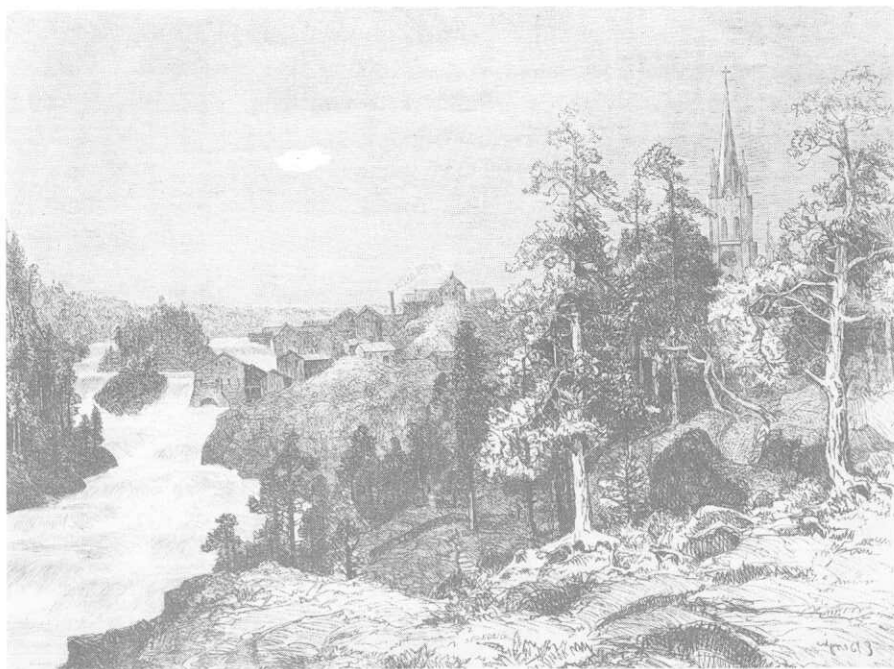
— Av professor Edvard Bergh —

(Ur Illustrerad Tidning 1863)

Ångfartyget "Byelfven" gör i dag, midsommarafton, en lusttur från Göteborg till Trollhättan. Vi skynda till hamnen, gå ombord och så bär det af. Blott några timmars färd och vi äro framme. Vi lägga till vid nedersta slussen af Trollhätte kanal. Det är en vacker afton, båten är smyckad med många flaggor och alla passagerare på däck. Ångbåten inlöper i slussen. Elfven flyter majestätiskt förbi, återspeglade yppiga stränder, belysta af den klaraste aftonsol. Slussportarne stänga sig. De brumma, liksom gjorde de det ogera. Fartyget stannar och vi hoppa i land.

På strandens gröna plan reser sig, dagen till ära, en af blommor och löfverk rikt utsirad midsommarstång. Kring denna är samlad arbetspersonalen vid Trollhätte slussverk och fabriker samt ortens allmoge. Det är dans, munterhet och lif. För ett ögonblick gör man ett uppehåll för att nyfiket betrakta de anlända resande.





Det är uppfriskande att betrakta dessa glada menniskor, som fira nordens skönaste fest. Men vi skynda att begagna det återstående af dagen för en vandring till de herrliga vattenfallen, i sommarqvällens skimmer mera storartade än vanligt.

Vi stiga uppför branter och befinna oss snart vid de gamla slussarne, sprängda genom klippan. De ha fått vika för de nya och bekvämare. Men de kvarstå ännu såsom bevis på människans förmåga att kringgå eller genombryta de största naturhinder och svårigheter. Vi följa en stund kanalen och anlända till hrr Nydqvist & Holms mekaniska verkstad. Den förtjenar utan tvifvel att beses; men den är stängd till följd af midsommarfesten. Vi taga därför af till venster, leta oss fram mellan qvarnar och sågar och stiga sedan öfver en liten spång, som leder öfver en bäck, hvilken i tusen små vattenfall störtar ned i elfven. Nu äro vi i vilda skogen. Det doftar af barr och ljufvast doftar Linnea. Vi följa gångstigen och komma slutligen upp på en brant klippa. Klippan stupar ned till de djupt under våra fötter brusande vattenfallen. Få utsigter på jorden erbjuda en sådan tafla som den hvilken nu utbreder sig för vår syn: Midt emot oss den höga "Kopparklinten", som öfver djupet kastar sin skugga, "Gullöfallet",

”Toppöfallet”, ”Stampströmmen” och ”Helvetesfallet” öfverbjuda hvarandra i trotsande kraft och kasta med dån sitt skum och sina vattenperlor mot höjden. Ståtliga furor och granar, med rotfäste i klipporna, omsluta som ramar den stora taflan. Här och där vaggas sakta ljusgröna björkars fina löfverk. Det är luftdraget från vattenfallen som vaggar. Öfver trädens toppar skjuter den nya götiska kyrkan sin lätta spira, färgad af aftonrodnaden. Man ser, ser om igen, ser beständigt och allt under den högtidligaste sinnesstämning.

Sedan vi länge sett och njutit så, vandra vi vidare, beseende vattenfallen nogare och hvar för sig. Sent anlända vi till Trollhättans värdshus, för att hvila och samla nya krafter, ty i morgon besöka vi Halle- och Hunneberg.



OSKAR MALMROT (1867—1940) var från seklets början och till sin död en känd personlighet i Trollhättan. Han drev ett boktryckeri men är kanske mer känd som tidningsman. Åren 1917—30 utgav han "Trollhättans Annonsblad". Tiden juni 1931—januari 1932 skrev, tryckte och utgav han sju häften med olikfärgade omslag under rubriken "Trollhättebygden förr och nu". De är nu rätt svåra att få tag på. Tillsammans innehåller de 384 sidor, varav dock endast ett mindre antal torde ha intresse för dagens trollhättebor.

Här publiceras en av de intressantaste artiklarna. — För att underlätta lokaliseringen har trollhättekännarna Åke Apelskog, Ragnar Antonsson, Stig Hallberg och Rolf Rhodin välvilligt hjälpt till med kommentarer,

Arne Arodell

"STRANNAS" BARN

tycka verkligen att Trollhättan under senare tiden undergått betydande förändringar, Här har också åtskilligt skapats om.

När jag var pojk så betade Blomqvistens kor¹ där palatsen vuxit upp mellan Kungs- och Drottninggatorna. Vi seglade båt i maden invid Röke-Lisas stuga² och på vintern kunde vi åka skridskor från Sveahörnet³ ned till Nydqvists verkstad. Någon Kungsgata fanns icke då, men en gångstig utefter ett illaluktande dike. Primska huset⁴ låg högt uppe på ett berg och där modeaffären Central⁵ nu hör hemma var då platsens första mejeri. Kärningen av grädden skedde medels en hästvandring utanför, just på samma metod som man tröskade spannmålen. Huset var f. ö. kanalvakten Arvidssons.

För oss behövde ej skol- och sportmyndigheterna leta efter kälkbackar. Vi hade sådana till övers. Vi hade dem i Kurreliden⁶ (Torggatan utanför Direktionsbyggnaden), Carl Johanssons lid⁷ (Spannmålgatan), Önaliden (norr om Friskolan Kronprins Oscar) och Kvarnliden⁸ (söder om dåvarande prästgården), förutom Åkersvassliden, om vi iddes dra så långt med våra stora slädar. Så fanns det många backar av mindre betydenhet.

Onaliden sänktes med tiden, men den förblev det oaktat en hästplåga, med kubbvirke på nedfartsväg och pappersmassa som uppvägsfrakt.

Annan sport hade vi också fast den ej vann så stora åskådareskaror som bollsparkningen i dag som är. Men vi pojkar hade roligt ändå. 12 min. var vårt löparrekord mellan vinnbron⁹ över Djupandal¹⁰ och förbi gubben Nordvalls stuga¹¹ på Hjertmossen till Götiska förbundets märke på Åker.¹² Skulle vara roligt veta löparstjärnornas tid nu för samma distans.

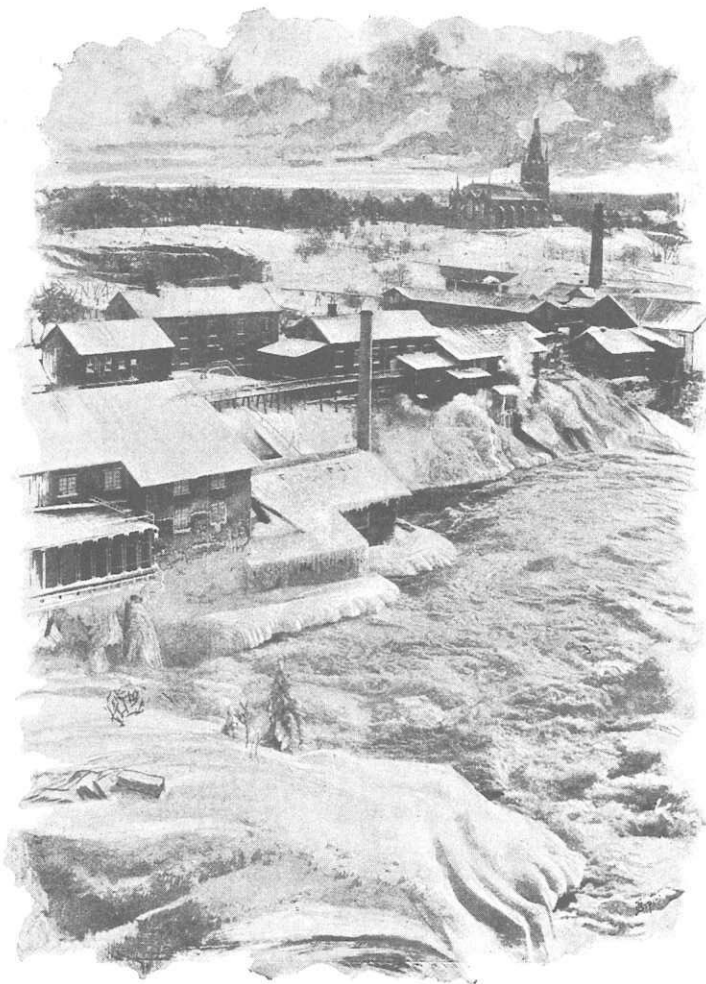
Den sträckan gick icke efter banade vägar, utan över berg och moras. Djupandal förstördes för kraftverksbyggnaden. Det finns blott en liten del därav kvar mot älven vid Ställverket. Jättegrytan, som var 11 fot djup och gav gott rum för sex personer, blev borta genom kraftkanalsprängningen.

Djupandal var emellertid länge platsen för utflykter, gökottor, kafferep och dylikt. Bl. a. rullade vi utför slänten såsom timmerstockar. De vuxna hade sin dansbana där med entré 25 öre och fria danser. August Börjesson spelade förste fiol och August Andersson på Hagen andre. Han hade en ovanlig lust och förmåga att hålla sekundstämman. De båda voro Trollhättans orkester innan T. A. F. kom till med sina kapell Beims och senare Manne Melin.

Man gjorde ingen stor toalett för att gå till dansbanan på den tiden. Det var heller i regel ej mer än en dräkt att ståta i, arbetsdräkten. Till denna hörde träskor, vilka man klev ur och trådde dansen i strumplästen eller rent av barfota. Så gjorde man ock på balarne, såsom i Anders Petters i Ryggetorpet stuga¹³ å Stavremosse (nu Dahlboms).

Dansbanan i Djupandal tog slut när dansbana¹⁴ anlades i John Svenssons trädgård. För oss ungdomar förblev dock Djupandal ännu en tid aktuell. Vi åkte dit med halmlassen, som instuvades i pappersbrukets lador¹⁵ därstädes. Man gjorde då papper av halm. Bruket självt har nu ingått i Nydqvist & Holms verkstadskomplex. Det bevarar visst än i dag sitt namn.

Augustarne Börjesson och Andersson på Hagen anlidades också mycket för musik vid enskildas högtidliga tillfällen. Så gjordes ock han från Ryggetorpet, men den senare drack alltför ofta mer än han stod gott med. En gång hade han krånglat sig fast i en grind åt Öresjöhållet och kunde ej av egen kraft komma loss. Men som han hade fiol och stråke i händerna, så drog han i att spela. Musiken lockade folk som hjälpte honom av grinden. Annars var han en man med humor, Anders Petter. Från ett samkväm



Toppön och Önans fabriker vid Trollhättan. Foto af E. L. Albert, Trollhättan.

hade han av några nyktrare personer letts till s. k. Sahlbergs hotell¹⁶ och vid ditkomsten utlät sig Ryggetorpet: Nu är väl moster Sahlberg glad när jag har med mig Grisen, Kalven och Klampen? Detta förstås bättre om man vet att moster Sahlberg idkade slakteri och att man säkrast då kände folket vid deras öknamn.

Anders Petter arbetade på verkstaden och verkmästare Joh. Andersson var inte glad åt Ryggetorpets utseende ibland på måndagarne. Vad har du nu varit med för busar igen kunde det heta. Men verkmästarn blott fräste

till en smula när Anders Petter som umgänget under söndagskvällen uppräknade en del av mästerns egna umgängesvännor. Annars så hade Anders Petter och en kamrat en butelj i ett skåp på verkstaden. När besöken blevo för täta, frågade mästern Andersson vad de hade vid skåpet att göra. Svaret blev: jo si, vi har en gris ihop. När andra också gingo till samma skåp, frågade mästern: Ni båda har visst också en gris ihop?

På den tiden skildes som sagt Anders- och de andra -sönerna åt genom öknamnen. Åkersbergfolket hade också ett kollektivnamn: grisar. Det andra Trollhättefolket ansåg sig också för litet mer än kanalfolket.

Icke dessmindre fingo en gång "Dannback" och en Åkersbergare samtidigt logera i finkan som låg bakom hotellstallet eller då "gästgivarens ladugård". "Dannback" var lång och smal, vilket gjorde att han kunde krypa ut genom en glugg nära finkans tak. Väl ute lockade han på Åkersbergaren med ett: giss - giss - giss! Men för Åkersbergaren var gluggen för trång.

Om episoden diktades sedan en visa, vari ingingo orden:

*Dannback han låg i kurran och svor
och ropte på gris: Var är du min bror?*

Sedan byggdes ny finka vid s. k. Kurreliden, eller i östhörnet av nuvarande direktionsträdgården.

Förste gästen där blev en smålänning, varefter finkan fick namnet "Småland". Gamla finktomten förblev ännu en tid framåt platsen för kringresande artisters föreställningar. Kurrelidsfinkan kom bort när torget (nu "Tårtan") behövde ökas.

Musikdirektör Beims, som nyss nämndes, var en duktig musiker och specialist på esskornett, Han var visst musikfanjunkare en gång vid Västgötadals regemente. Här i Trollhättan var han musik- och sångledaren, med dåligt ölsinne och det ofta ändå. Historierna om honom och hans tysksvenska äro legio och inte sämst är den om Johan Knot. Beims hade komponerat en sång, däri han inlagt solo för andrabasen till orden:

*Himlavalvet härligt blå och ren,
belyst av solens sken.*

Andrebas Knot tog solot på ett vis, som föranledde Beims till följande utgjutelse: "Hör tu inte, tin förpannade hamnpuse att tu sjunger rakt in i helvete när tu kommer till himlavalvet".



Johan Kahl (1831—1905), sign. 1889: "Trollhättan Helvetesfallet". Akvarell, 34×44.

Ja, det var längre fram, det där. Men när vi ännu voro småpojkar, jag och en kamrat, så hade vi våra hyss för oss. En gång vågade vi oss på själve postmästar Vesterberg, som hade kontor i dåvarande Wennergrenska huset bredvid Vänersborgsbanken.¹⁷ Hans likhet med de kungliga föranellede väl antagandet att han var en kungaättling till vänster. Detta imponerade ej på oss. Han var gammal och döv och därför fick man använda en särskild klaff när man ville höra efter brev. Naturligtvis anlidade vi klaffen också i otid och frågade efter brev – ty postmästarn var så arg då!

Utanför postlokalen funnos några väldiga krusbärsbuskar. Sedan vi lagt en med sand väl stoppad portmonnä, bunden vid ett snöre, på vägen in till postkontoret, så kröpo vi in under krusbärsbuskarne. Postmästaren kom och böjde sig med möda efter portmonnän, som då naturligtvis flög sin kos undan hans grepp. Då höjde han sin käpp och röt, så vi blev verkligen rädda, fast vi visste att han ej kunde få fatt i oss. Han var ju gammal och stelbent.

Förresten så voro den tidens 50-åringar gamla gubbar. Det kom sig väl av deras yviga skägg. Jaja, kanske ock av deras långa arbetstid och deras klena föda och trånga bostadsförhållanden. Nu äro 50-åringarne ju bara pojkar!

Oskar Malmrot

KOMMENTARER:

- ¹ "Blomqvistens kor" kom från garvaren och fabrikören Johan Blomqvists ladugård på tomten Sjöfrun 4, Strandgatan 26—Magasinsgatan 2. Efterträdaren, fabrikören Peter Dahlberg, tycks också ha haft kor på tomten. Jämväl Erik Adamson (1895—1983) mindes från sin barndom, hur korna från den ladugården drevs genom Magasinsgatan österut till de då ännu obebyggda ängsmarker, som fanns öster om Kungsgatan, ungefär där Domus- och Odenvaruhuset nu står.
- ² "Röke-Lisas stuga" stod där "Götahuset" nu ligger på Stormen 4, Kungsgatan 24.
- ³ Sveahörnet avser Pingstkyrkans nuvarande plats, Kungsgatan 20. Kallades Sveahörnet, sedan byggnadsföreningen Svea byggt det år 1903 färdiga huset för i första hand en nykterhetsloge. I Sveasalen spelades också teater och revyer, där gavs trolleriföreställningar och politiska möten. — När biografen år 1908 på allvar kommit hit, kallades Sveasalen istället Succés, något som trollhätteborna i gemen oftast uttalade "Sussäss".
- ⁴ Plåtslagarna Prims byggnader låg på SE-bankens nuvarande tomt vid Kungsgatan 51, kv. Diana.
- ⁵ Modeaffären Central låg på den tomt, där Tempo-varuhuset nu står, Kungsgatan 49.
- ⁶ "Kurreliden" fick sitt namn efter den arrestlokal, "kurra", som kring år 1880 uppfördes i nordöstra hörnet av kv. Parken, invid korsningen Torggatan—Österlånggatan. Innan Torggatan sprängts ned började källbacken ungefär mitt för Brattwalls hus, Torggatan 1 B. Det gick raskt utför mot bron!
- ⁷ "Carl Johanssons lid" gick i Spannmålsgatan, från Posten och ned mot Storgatan.
- ⁸ Sedan Prästgården byggts år 1872 kallades Kvarnliden ofta "Prästa-lia".
- ⁹ "Vinnbron" över kanalen låg ca 30 meter nedströms den nuvarande Klaffbron. Egentligen var det en svängbro, som år 1872 ersatte den gamla vinnbron. Många nyttjar i dag helt riktigt ordet "Svängbroa", när de återger minnen från den. Men för åtskilliga gamla trollhättebor rinner ordet "Vinnbrona" lättare fram,
- ¹⁰ "Djupandal" låg där numera den breda vägen från Ställverket ned mot Håjums varp (och vidare till Hojumstationen) går fram. Detta enligt en av Trollhättans Krets-förening av Svenska Turistföreningen kring sekelskiftet utgiven turistkarta. Även slänten mot Håjums varp ska ha räknats dit.
- ¹¹ "Gubben Nordvalls stuga" låg enligt Malmrot på "Hjortmossen", Detta är en annan Hjortmosse än den trollhätteborna numera bäst känner till.
Malmrots "mosse" låg där Kraftverkets tjänstebostäder kring år 1909 uppfördes på "Västergärdet". Nordvalls stuga låg enl. karta från 1872 på den plats, där det sydligaste av de nio vita husen på Västergärdet nu ligger — nära de två gula av trä.

12 "Götiska förbundets märke på Åker" avser nog det märke i järn, som Göta Coldin-Orden år 1865 reste på en berghäll mellan Åkers mangårdsbyggnad och Åkersvass och som sedan några år åter frilagts från skymmande vegetation, — Götiska förbundets märke däremot återfinnes på berget mellan Kungsgrottan och Polhems sluss.

Den sträcka, som pojarna klarade på 12 min., är fågelvägen 2,5 km!

13 "Ryggetorpets stuga" på Stavremosse anger Malmrot år 1931 vara ägd av Dahlbom. Det var i så fall Stavremosse 2:2, ett hus på Ymer 1, hörnet Österlånggatan—Järnvägsgatan.

"Anders Petter i Ryggetorpet" har säkerligen fått sitt namn därav, att han bott på hemmanet Ryketorpet (också kallat Bäckebo) innanför Gräsviken vid norra delen av Öresjö.

14 "Dansbanan i John Svenssons trädgård" låg på Apollo 1, Skolgatan 9, mitt för infarten till nuvarande Brandstationens gård.

15 Pappers bruket, som Malmrot nämner, låg i nuvarande Åkersbergsvägen, mitt emellan Olidestationen och Kraftverkets verkstad. — Pappers bruket vid Kung Oscars bro tillkom senare (1888).

16 "Sahlbergs hotell" var en i överkant fin beteckning för de rum på tomten Näcken 6, Skolgatan 4, som Maja-Stina Sahlberg hyrde ut till positivhalare och andra med små anspråk.

17 "Wennergrenska huset" avser det stora tvåvånings trähus på Mercurius 2, Storgatan 44, som från 1850-talet och till 1910 stod ensamt för sig inne i en stor trädgård. — "Vänersborgs banken" låg i ingenjören, senare bankdirektören, J. Pihls hus på granntomten Mercurius 3, Storgatan 46.

TROLLHÄTTANS BRYGGERIER

— Kort historik fram till år 1882. Av Werner Johnsson —

(Lätt bearbetad år 1985 av Arne Arodell)

Det är svårt att exakt angiva, vilket år Trollhättans bryggerier grundades. Genom att de vuxit fram ur det bryggeri eller bryggghus, som fanns vid gästgiveriet i Trollhättan, blir dateringen ganska godtycklig. 1843 är ett årtal, som har en del fog för sig. Då byggdes ett verkligt bryggeri, där en anställd bryggmästare skötte om öltillverkningen. 1856 är ett annat. Då utökades bryggeriet och blev av den storlek, att det kunde tillverka öl till avsalu.

I. Äldre tider

Öl och dricka för husbehov bryggdes i äldre tider vid så gott som alla gårdar både på landet och i staden. Ett bryggghus fanns alltid inom eller invid gården. Ölet ansågs som en nödvändig beståndsdel i födan.

Saluhållning av öl reglerades tidigt. Ölet var i trakten av Trollhättan en viktig artikel. Tunhemsborna odlade mycket humle. Vid sockenstämman i Gärdhem 1714 ”förmanades öltapparna på Trollhättan att icke sälja till dem som svärja och slåss”.

Det öl, som utskänktes vid gästgivaregårdarna, bryggdes i egna bryggghus. Först under förra hälften av 1600-talet började sågar och kvarnar i större utsträckning anläggas vid Trollhättan. Samtidigt började även en viss bebyggelse av stranden. Något gästgiveri omtalas icke från denna tid.

I början av 1700-talet finns dock ett sådant i ”Dahlbergs hage”, nuvarande Kanaltorget. 1726 fick häradshövding *Bengt Bergius* gästgiverirättigheter för Lilla Håjum som han innehade, och gästgiveriet inrättades i ett hus invid nuv. Kanaltorget. Dessa övertogs av hans svåger, löjtnant *Carl Gustaf Dahlberg*. 1746 övergingo rättigheterna på *Gilius Hillerström*.

Troligen år 1748 byggde Hillerström gästgiveri i nuv. Näcken 5, ”Nordkap”. Detta inköptes 1779 av grosshandlare *Peter P. Bagge*. Bryggghuset till gästgiveriet var dock vid en syn 1778 ”alldeles förfallet både till väggar, golv och tak”.

1780 överlät Bagge gästgiveriet på en länsman *Ullén*. Enligt kontraktet fick denne antingen själv brygga det dricka han sålde, eller taga det från det bryggeri, som Peter Bagge ämnade uppsätta. Några vidare uppgifter om detta bryggeri finnes dock icke.

II. Bryggeri med Sluss- och Kanalbolagen som ägare

Vid mitten av 1790-talet flyttades gästgiveriet till platsen för Vattenfalls tidigare förvaltningsbyggnad i kv. Parken. Det utgjordes av två större byggnader jämte en särskild krogbyggnad.

Särskilt bryggeri- och brännerihus fanns i södra delen av gästgiveriets område invid en liten bäck, som rann ut vid den s. k. Saras hage, efter kanalens tillkomst kallad Kvarnbassängen invid Bolagskvarnen.

1826—1833 byggdes ett för den tiden förnämligt gästgiveri, Trollhättans Vårdshus, på platsen för 1916 års stadshus, nu Hotell Swania. Någon förbättring av bryggeriet skedde dock icke omedelbart.

Den 25 mars 1841 blev handlanden *J. P. Hemgren*, Vänersborg, arrendator av gästgiveriet. Hemgren var född 1806. Han inflyttade till Trollhättan 1841 men flyttade tillbaka till Vänersborg 1844. Han blev vald till rådman i Vänersborg 1853 och spelade en framträdande roll i stadens kommunala liv.



Bryggeribyggnaderna på Bore 4 (numera 12) i hörnet Strandgatan—Föreningsgatan år 1929. *Hemgrens bryggeri*, färdigt 1843, låg till en del på tomten, till en del på trottoarerna. Där låg också en stor vattendamm med öppning mot älven.

Hellströms bryggeri, färdigt 1870, syns till vänster på fotot. Byggdes i två våningar. — Mellanbyggnaden med skylten "J. Krönleins bryggeri" samt trähuset invid gaturkorset har byggts år 1877, — År 1931 reveterades alltsammans.

Bryggerihuset befann sig i ett mycket dåligt skick, då Hemgren övertog gästgiveriet. Han föreslog därför Kanalbolaget, att bryggeri med kölna av passande storlek för värds husets behov skulle uppföras norr om värds huset vid älven. Han erbjöd sig att uppgöra ritning, som skulle godkännas av direktionen. Därefter skulle han flytta det gamla bryggeriet mot en ersättning av 200 rdr bko.

Den 27 juni 1841 beslöt direktionen ge Hemgren i uppdrag att flytta bryggeriet. I norra ändan av detta skulle badrum för allmänheten inrättas.

Något exakt datum, då byggnaden stod färdig, finns icke, men det torde ha varit senast våren 1843, ty brandförsäkringsvärdering ägde rum den 7 april 1843. Samtidigt begär Hemgren, att direktionen skall övertaga badinrättningen, vilket den också gjorde, och betalade härför 533 rdr bko. Bryggeriet med badhus tillhörde alltså fortfarande kanalbolaget och ingick i arrendet av gästgiveriet.

1844 blev det ny arrendator, då Hemgren gjorde konkurs. Den 25 mars 1844 tillträdde *Alex. Friberg* arrendet. Han var född i Synnerby 1818 och inflyttade från Medelplana på Kinnekulle. Han ägnade sig senare åt industriell verksamhet som ägare av pappersbruket. Vid tillträdessyn omnämnes även en byggnad, innefattande bryggeri med kölna och badrum. Det tycks redan ha fått en del brister, ty bågge ugnarna liksom bröstvalven voro förbrända. Muren kring lagpannan och kölnegalten samt botten på köl- ugnen voro i behov av förbättring. Huset torde ha legat på nuvarande Strandgatan och Föreningsgatan omedelbart utanför eller till en del på Bore 4.

Några ytterligare uppgifter om detta bryggeri och dess tillverkning finnas icke. Men att verksamheten varit rätt omfattande framgår av att en särskild bryggmästare var anställd. Det var en bryggare *Anders Blomqvist* från Vänersborg, född 1792. Han bodde i gästgiveriet till 1847, då han byggde hus i kv Sjöfrun 4, dit hans broder garvare *Johan Blomqvist*, en sedan mycket känd trollhättebo, även inflyttade. Anders Blomqvist dog 1852.

Omöjligt är ju icke att man även bryggde till avsalu, men något direkt belägg härför finnes icke. I Vänersborg var taxan i oktober 1847:

Hos Krögare:

1 kanna öl 8 sk Bko

1 d:o svagdricka 4 sk Bko

Hos Bryggare:

6 sk 8 rst Bko

3 sk 4 rst Bko

Halvankare 24 sk Bko.

Den 8 november nedbrann bryggeriet. Elden hade troligen börjat i badrummet. Ur det brinnande huset lyckades bryggare Blomqvist rädda 3 fastage, innehållande maltdricka.

Den 13 december 1848 beslöt direktionen, att nytt bryggeri skulle byggas. Slussbyggmästare *Peter Wallström* erhöll i uppdrag att inkomma med ritning och kostnadsförslag. Kostnaderna borde dock icke överstiga vad man erhöll i brandskadeersättning.

Det nya bryggeriet uppfördes på samma plats som det gamla. Någon badinrättning för allmänheten byggdes dock icke. Syn för brandförsäkring hölls den 10 september 1849.

Byggnaden var 16 alnar lång, 12 alnar bred och $6\frac{3}{4}$ alnar hög och byggd i två våningar.. Den låg $9\frac{1}{2}$ alnar från Kanalbanken och östra gaveln invid "en med kanalen sammanhängande slussdamm", troligen maden som från älven gick in i nuvarande Föreningsgatan. Byggnaden var uppförd av furu- och grantimmer, brädfodrad och rödfärgad, under tegeltak. Stenfoten var av huggen sten och $\frac{1}{2}$ aln hög. För denna hade pålning ägt rum invid dammen åt östra gaveln och södra sidan. Byggnadens värde var 1170 rdr Bko. På n. b. var bryggstuga med inmurad panna och köln-ugn. Vinden var inredd till mälteri och kölna. Där fanns även torklave.

I mars 1856 lämnade fabriksägare Alex Friberg arrendet av gästgiveriet m. m. Ny arrendator blev målaremästare *Bror Ferdinand Hellström* från Vänersborg. Hellström var född 1814 i Norra Vi. Han var borgare i Vänersborg och inflyttade till Trollhättan 1856. Han dog 1882.

Pannorna och rören voro 1856 bristfälliga. Muren kring lagpannan och kölnegalten samt botten av kölugnugn måste förbättras. En reparation av bryggeriet var nödvändigt. Direktionen beslöt då att även bygga till bryggeriet för att kunna öka öltillverkningen.

Detta beslut får ses, hur underligt det än låter, som ett led i nykterhetssträvandena hos Kanalbolagets direktion. Krogen vid värdshuset hade indragits, och nu ville man lära Trollhätteborna att dricka öl i stället för brännvin. Detta var dittills icke vanligt Trollhättan. På många håll i landet sökte man i sociala och nykterhetsvänliga kretsar att genom en ökad ölkonsumtion nedbringa brännvinsförtäringen. Broschyren i propagandasyfte utgavos. Likaså förbättrades öltillverkningen.

Bryggeriet tillbyggdes efter ritning av överste *Nils Ericson*. Det blev nu 30 alnar 8 tum långt, 12 alnar brett och $6\frac{3}{4}$ alnar högt. Bredd och höjd

voro desamma som förut och huset var som förut i två våningar. Det hade 9 fönsterlufter och två dubbla inkörsportar och en enkel. Det var av timmer, brädfodrat, rödfärgat och med tegeltak. I muren fanns två inmurade bryggpannor. På n. b. var en större bryggstuga, där pannorna funnos. Vidare fanns ett rum för drickans förvaring — här fanns en kakelugn av tegel — och ett boningsrum med rörfyr för arbetarna.

I övre våningen fanns en torklave med en större, rymlig vind. Bland inventarierna märkas en tackjärnspanna och en ny kopparpanna, som vägde 404 skålpund, inköpt av Kanalbolaget för 506 rdr rgs.

Byggnadens utvidgning och en ny pannas insättande skedde på Kanalbolagets bekostnad utan att arrendeavgifterna ökades för arrendatorn. Vid avträde från arrendet skulle han endast ersätta vad kopparpannan minskat i värde.

Den första annonsen för det nya bryggeriet är från den 2 december 1857. Den lyder: ”Gott öl, såväl dubbelt som enkelt, både på fat och i buteljer samt Sockerdricka och Svagdricka försäljes alla dagar på Trollhättan. — B. F. Hellström.”

Från 1840- och 1850-talen daterar sig i vårt land tillverkningen av ett bättre öl, det tyska ölet, bayerskt öl som det kallades. I Stockholm hade redan 1843 det s. k. Tyska bryggeriet upprättats, där bayerskt öl bryggdes. Detta blev mycket omtyckt och på 1860-talet tillverkades bayerskt öl vid de flesta större bryggerier i Stockholm. Då Trollhättan redan i slutet av 1850-talet upptog en sådan tillverkning, visar det, att man var med sin tid.

I januari 1860 kommer den första annonsen om Trollhättans Bayerska Ölbryggeri, ”ständigt lager av Bayerskt öl för 50 öre kannan på kärl av 15—60 kannor. 2 rdr pr dussin för helbutelj. 1 rdr 25 öre pr dussin halvbutelj, allt utom glas, som emottages i utbyte. Likaså Svenskt öl för 57¹/₂ öre pr kanna, då minst 7¹/₂ kanna köpes. 1:50 pr dussin helbuteljer utom glas.”

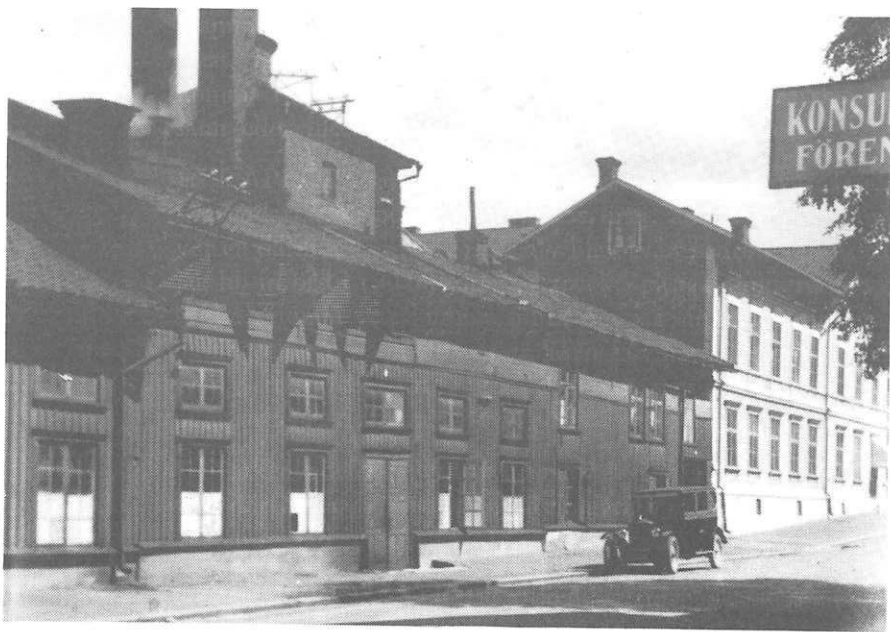
För den bayerska öltillverkningen hade en bryggmästare *Gustav Wilhelm Adler* anställts. Denne var född i Lidköping 1834 och hade vistats utomlands för studier. Han kom direkt från kondition på utrikes ort till Trollhättan 1859.

Tillverkningen hade nu utvidgats betydligt, och bayerskt öl från Trollhättans bryggeri såldes t. ex. i Vänersborg. ”Trollhätte Bayerska Öl” eller ”Trollhätte-öl” — såldes i kommission av O. H. Dymling där.

Bryggeriet låg invid maden i Föreningsgatan och marken var sank. Den 8 oktober 1867 beslöt därför Kanalbolagets direktion att fylla gårdsplanen till "Kanalbolagets Ölbrggeri" på tomterna Bore 4 och 5 samt den till gata utstakade marken, som hade blivit översvämmade. Ing. *Carl Wallström*, Kanalbolagets mekanikus, hade gjort upp ritning och kostnadsförslag, som löd på 689 rdr.

III. Bror Ferdinand Hellström ägare av bryggeriet

Den 27 oktober 1868 övertog B. F. Hellström bryggeriet från Kanalbolaget. Denna dag antecknades i Kanalbolagets protokoll beträffande dess ölbrggeri, som han arrenderat jämte gästgiveriet och hotellet, att det var så förfallet och i så vanprydligt skick, att en snar och fullständig ombyggnad därav var nödvändig. Men då en sådan måste ske ända från grunden och flyttningen av förutvarande byggnaden, som endast hade ringa värde,



Bryggeriet i Bore 4 mot Föreningsgatan år 1929. Arbetarföreningens hus anas i högra bildkanten genom skylten "Konsumtionsföreningen".

De ljusa husen på Bore 5 (nu 12) mot höger och Storgatan byggdes 1877 av bryggare Hellström men 1882 köpte bryggmästare Tobias Oppbacher samtliga hus på fotot. År 1888 övergick de till John Krönlein, som dock avled år 1914. År 1920 blev bryggeriet Pripp & Son i Göteborg ägare. Numera ägs fastigheterna av Trollhättans kommun.

skulle draga stora kostnader utan att arrendet för gästgiveriet kunde höjas, hade överenskommelse träffats med Hellström av följande innehåll:

- a) Kanalbolaget överlåter med full äganderätt de ifrågavarande Kanalbolagets bryggeri tillhöriga byggnader i det skick, de för närvarande befinna sig.
- b) Hellström äger besittningsrätt av denna tomt under 38 år att utan avgift begagnas.
- c) Före den 1 oktober 1870 skall han ha inom honom upplåtna tomtens gränslinjer förflyttat och fullständigt ombyggt de bryggeriet tillhöriga byggnaderna. Han skall ställa sig till efterrättelse bestämmelserna angående byggnader m. m.
- d) Någon nedsättning av arrendeavgiften kommer icke att äga rum.

Det nya bryggeriet stod färdigt 1870. Det besiktigades för brandförsäkring den 28 oktober 1870. Enligt detta synprotokoll låg det 40 fot från Trollhätte kanal, varifrån en ny pumpinrättning ledde till huset. Det var "av en soliditet, som å denna ort är sällsynt för enskilda byggnader". Byggnaden var 122 fot lång, 28 fot bred och 15 fot hög. 31 fot av långsidorna bestodo av resvirke, det övriga av timmer. I bottenvåningen fanns bryggeri, kölna, mälthus, 2 jäsrum, ett tapprum och ett buteljrum. På vinden fanns det två gavelrum på östra änden. På västra var plats för två s. k. kylskepp, resten var öppen vind. Golvet i hela bottenvåningen var av täljsten. Till byggnaden ledde två yttertrappor av trä med tre steg. Det hela värderades till 8.010 rdr.

Den 5 mars 1874 annonserades bryggeriet till salu. Med detta följde två rymliga tomter, varå källare och boningshus voro uppförda. "Såsom enda bryggeri på denna plats med en befolkning av 3.000 innevånare och då dessutom flera års arbete förestår vid B. J:s här förbi utstakade bana, ökas antalet avnämare." Bryggeriet utbjöds av Hugo Ägren. Det stannade dock i Hellströms ägo.

Den 15 februari 1876 utbröt eld i Hellströms bryggeri. Elden uppkom i kölnan och spred sig med sådan våldsamt, att varken bryggare Hagman eller drängarna ens hunno rädda sina kläder. Hagman måste kasta sig ut genom fönstret i andra våningen. Mycket folk kom tillstädes och efter två timmars arbete var man herre över elden. Arbetarna från verkstaden skyndade till för att rädda arbetareföreningens nya hus, som låg tvärs över gatan. Släckningen gick långsamt. Läderventilerna på sprutan hade hårdnat på grund av kylan och måste först uppmjukas. Vattenlangningen gick

också ganska sakta. Brandstegarna voro skrala och buro knappast en person. Emellertid lyckades man rädda västra delen, som låg åt älven, medan den östra brann ned.

Bryggeriet tycks ha byggts upp omedelbart, så att tillverkningen ganska snart kunde återupptagas. 1878 annonserades åter om Bayerskt öl och svagdricka från Hellströms bryggeri.

På sommaren 1879 gjorde Hellström konkurs. Borgenärerna diskuterade, huruvida bryggeriet skulle säljas eller drivas för konkursboets räkning. Det sista tycks ha blivit fallet, ty den 8 november 1879 annonserar B. F. Hellström att "i undertecknads f. d. gård finns jämn tillgång till gott Bayerskt öl såväl på fat som hel- och halvbuteljer till billigaste priser ävensom svagdricka. Till jul blir s. k. Sötöl att tillgå".

Den 26 januari 1880 kallades borgenärerna till sammanträde för att besluta om försäljning av bryggeriet.

Den 14 april 1882 hölls auktion, då B. F. Hellströms konkursmassa sålde i kvarteret Bore 4 och 5 belägna byggnader till handlanden *Tobias Oppbacher* från Jönköping — han var bryggmästare hos Krönleins i Jönköping — dels ett större boningshus i Bore 5, dels bryggeriet i Bore 4, oljemålat och i utmärkt gott skick, med nödiga inrättningar för tillverkning av 100 à 150.000 kannor bayerskt öl årligen. "För bryggeriet erforderliga inventarier finnas och komma även att försäljas antingen med bryggeriet eller särskilt. Hela tillverkningen vid bryggeriet torde kunna avsättas å platsen och till å kanalen trafikerande ångare."

Den 7 maj 1882 friköpte Oppbacher tomterna Bore 4 och 5 för 5,100 kr 11 öre med tillträde den 1 oktober 1882. Husen finns kvar 1985 men tomterna sammanlagda till Bore 12, Föreningsgatan 2—4.

Den 15 maj 1882 annonserar T. Oppbacher & Co att han övertagit f. d. Hellströmska bryggeriet å Trollhättan. Han rekommenderar tillverkningen av utmärkt gott och lättdrucket! bayerskt öl och svagdricka till ett pris av 15 kronor per 100 helbuteljer öl, 8 kronor per 100 halvbuteljer. Svagdricka 10 öre kannan.

Tobias Oppbacher var född i Fügen i Tyrolen den 13 september 1847. Han var underbryggmästare vid Hamburgerbryggeriet i Stockholm 1871—73, blev bryggmästare 1874, från 1884 ensam innehavare av Krönleinska bryggeriet i Jönköping, gifte sig med bryggare *Krönleins änka*, innehade själv bryggeriet 1884—94. Flyttade 1895 till Stockholm, där han anlade en maltfabrik. Han dog 1906.



TROLLHÄTTANS OLJESLAGERI

Ur det illustrerade bokverket Sveriges Industriella
Etablissementer, 1871—72.

”Är det för den som besöker Trollhättan en rik källa till njutning och oförgätliga minnen att betrakta dess mångbeprisdade naturscener, som i vårt land näppeligen torde ega sina motstycken i imponerande majestät, vexlande med leende behag, så är det — åtminstone för den som med glädje helsar det gamla fosterlandets fortskridande till allt större odling och välmåga, hvartill höjandet af dess industri ju måste anses som en mäktig häfstång, — icke mindre intressant att företaga en promenad genom de många industriella anläggningar som på en jmförelsevis kort tid derstädes uppstått.

Det är icke så särdeles många år sedan Trollhättan var en plats af föga betydighet, men företagsamme män hafva förstått att uppskatta och begagna sig af de många förmåner stället genom sitt läge och sina vattenfall erbjuder för drifvande af fabriksrörelse. Den besökande mötes nu der af ett synnerligen verksamt och rörligt lif bland platsens befolkning. Denna, som år 1860 endast utgjorde omkring 1.800, har sedan dess så ansevärt ökats att den nu lär uppgå till öfver 2.600 personer, och torde ännu årligen

betydligt tillväxa i mån som det stora antal främmande personer från närgränsande socknar, som vid dervarande fabriksanläggningar sysselsättes, jemte andra dit inflyttar.

Sedan 1855 utgör Trollhättan, som förut tillhörde Gärdhems socken af Tunhems pastorat, en egen församling, med en egovidd af $3\frac{1}{2}$ mantal, samt har en år 1862 efter ritning af major Edelsvärd, i götisk stil uppförd, särdeles vacker kyrka med en hög tornspira, och hvilken, om vi ej missminna oss, var den första landsortskyrka i Sverige som försågs med värmeapparat.

Här finnes dessutom post- och telegrafstation, läkare, apotek, bankafdelning, sparbank, folkskolor med 4 lärare, slöjdskola för flickor och dessutom en privatskola, läselånbibliotek, skarpskytteförening, arbetareförening som räknar omkring 500 medlemmar och har egen musikkår, konsumtionsförening, sjuk- och begravningskassor, åtta handelsbodas, handverkare af alla yrken m. m. Kommer så härtill att platsen har ett högst fördelaktigt läge, $1\frac{1}{2}$ mil från Wenerns utlopp vid Wenersborg, 8 mil från Göteborg och $1\frac{1}{8}$ mil från stationen Rånnum på Uddevalla-Wenersborg-Herrljungabanen, samt att regulier ångbåtsförbindelse underhålles med Göteborg och Stockholm samt Wenerns och Wetterns hamnar, så finna vi att mången stad är sämre lottad. Och detta visar sig i ännu högre grad vara fallet om vi anställa en jmförelse från synpunkten af Trollhättans industriella betydelse, hvaraf det måhända kan intressera läsaren att erhålla en liten öfverblick.

Förutom en framstående och väl renommerad mekanisk verkstad samt det oljeslageri hvarom vi här nedan till den åtföljande planschen skola meddela några korta notiser, finnes härstädes en stor fabrik för beredande af pappersmassa, med mer än 300 arbetare, pappersbruk, skeppsdocka och varf, flera sågverk med tillsammans 16 ramar, qvarnar med 11 par stenar, träförädlingsfabrik, ben- och barkstamp etc.

Ett af de yngsta men derföre långt ifrån obetydligaste af dessa industriella etablissementer är det nämnda oljeslageriet, bygdt på en sluttning mellan Trollhätte kanal och Göta elf, och grundlagdt 1865 af ett bolag, som under firma "Trollhätte Oljeslageri-aktie-bolag" fortfarande eger detsamma. Disponentskapet innehafves af hrr Adolph Meyer & Co. i Göteborg, och förvaltare är hr C. Setterberg.

Vid detsamma sysselsättas dagligen omkring 20 arbetare — vid vissa tillfällen äfven flere — och tillverkningen sker af i medeltal 60 tunnor linfrö

pr dygn, samt består uti olja, fernissa och linfrökakor, hvilka senare till en del exporteras till England. Det öfriga afsättes uteslutande inom landet. Årliga tillverkningsvärdet uppgår till omkring 300.000 rdr rmt.

Oljeslageribygnaden är uppförd af tegel under tak af skiffer, och i densamma finnas uppstälde:

sex hydrauliska pressar,
tvenne par krossvalsar,
tvenne par kantgående kross-stenar,
en linfrörensningssmaskin,
en qvarn, och
en pumpinrättning för oljans uppförande till lagerkällaren,

hvilka samtliga apparater drifvas af en turbin om 30 hästars kraft.

Till etablissemmentet höra vidare: ett större magasin i trenne våningar med lagerkällare derunder, och ett mindre dito med tvenne bottnar samt derunder varande foderlada, m. fl. ekonomilokaler. Emellan dessa magasin löper en railväg på hvilken fröet transporteras från det störres nedra botten till det mindres öfre loft, hvarifrån det genom en rörlig ränna ledes in till oljeslageriet, och der medelst ett uppfodringsverk hemtas upp till rensmaskinen och vidare till krossvalsarne och kross-stenarne samt slutligen till pressarne.

För kokning till fernissa af en del af oljan äro uppförde 2:ne särskilda kokhus, likasom också en af sten uppbyggd tunnbindareverkstad finnes i fabriken närhet.”

”I denna skola bör endast gossar intagas. Det vore visst önskvärdt att kunna skänka undervisning till barn av båda könen, men som männernas förståndsodling och upplysning i allmänhet är av mera vikt för samhället än kvinnornas, är det utan tvivel bättre att man blott inrättar en skola för gossar. Undervisningen ävensom nödiga läroböcker bör lämnas barnen utan betalning, emedan erfarenheten så ofta visat, att bonden vanligen aldrig anser sina pengar mera förlorade än då han utgiver dem för sina barns undervisning.”

Ur utredningen 1816 för bildandet av Götiska Förbundets fattigskola.

Carl Frendberg (1883—1962) var infödd trollhättebo och blev en av samhällets mest betrodda män i en lång rad olika sammanhang. Han invaldes i den första stadsfullmäktigeuppsättningen år 1916 och var senare några år dess ordförande. Även i drätselkammaren och byggnadsnämnden var han senare ordförande vissa perioder. I Fornminnesföreningen och Trollhätte-Gillet var han en av stiftarna och i Gillet var han år 1953 också Gilles-Patron.



Efter att åren 1896—1910 har varit smed vid 'Verkstan' — liksom fadern Anders Johan Frendberg (1847—1928, född i Frändefors) — blev Carl Frendberg år 1913 lokalredaktör för tidningen *Ny Tid* i Trollhättan och kvarstod som sådan till år 1943. Men även som pensionär glädde han läsekretsen då och då med minnen från forna dagar. Den skildring från barndomen på 1880-talet, som här åter publiceras, var införd i *Ny Tid* den 20.12.1961.

Arne Arodell

Sme'n berättar:

NÄR "GOBBARN" BLEV KANALSIMMARE

Det står för mitt minne ganska klart en dag under 1880-talet, då samhällets mest ökände slagskämpe, benämnd "Gobbarn", jämte en av dennes stallbröder skulle tas om hand av ett par poliser för något fuffens. Det lyckades nu inte därför att de båda kumpanerna var goda simmare. De lät polisen komma tämligen nära, dock icke i tanken att, sin vana trogen, göra motstånd. I stället kastade de sig bägge i kanalen med kläderna på och sam över till den s. k. Kvarnbassängen vid Bolagskvarnen, där de steg i land och kände sig säkra.

Kvarnbassängen var det, ja. Den utgjordes av en "hölja", d. v. s. en utvidgning av kanalen mitt för Trollgatan och på västra sidan låg den s. k. Bolagskvarnen, så kallad eftersom den ägdes av Kanalbolaget. Kvarnen ifråga var belägen mellan trafikkanalen och närmaste gren av älven, den s. k. Kafleströmmen, vilkens vatten så gott som slickade kvarntomten. Ehuru kvarnen sålunda nästan låg i själva vattnet blev den några år senare offer för en eldsvåda och därmed var sagan all för den ursprungliga kvarnrörelsen i Trollhättan.

Under denna eldsvåda var det en brandman som öppnade dörren för kvarnens grisar, i den välförstådda avsikten att rädda dem till livet. Bland svinen befann sig även en modersugga med en kull smågrisar. Den gamla förstod genast att hon befann sig i farligt grannskap och kastade sig med ett grymtande i den förbiilande strömmen, följd av alla smånassarna i vacker rad, för att nå fast mark vid Gullöfors bruks sydligaste bebyggda fabriksområde.

Allt gick bra, ehuru den lilla minstingen i kullen hade det ganska besvärligt i strömmen. Han lär nämligen ha fått kallsupar stup i ett. Nu inställer sig frågan: Finns det moderskärlek även hos grissläktet! Det såg så ut, tycker sig de intresserade skarorna på stränderna märka. Ty mamman hade inte väl nått land förrän hon började räkna sin räddade avkomma, Den minste saknades och kämpade hårt mot strömmen under ideliga host-attacker. Först när kultingen nått land och därmed räddningen, lade sig mamman på sidan och bjöd honom en skvätt nymjolk av eget förråd. Men, det var endast han som var bjuden. De andra i barnaskaran fick ej komma i närheten. Härmed får denna historia vara slut, antingen den är sann eller inte.

ETT APROPÅ: På den tid, som avses här ovan, var Trollhättans brandkår endast s. k. borgardito, d. v. s. med en värnpliktig organisation som var en dålig sådan. När jag själv blev tvångsenrollerad i densamma råkade jag bli införd i rullan, som var tryckt, på icke mindre än fyra ställen. Jag skulle sålunda lätt kunnat smita om jag inte ville infinna mig till årets övning eller timade eldsvådor. Men far min ville prompt ha mig med sig, ty på ett ställe i sprutboken stod mitt namn vid sprutan n:o 4, i fjärde pumparlaget, där han själv var bas.

Till saken hör att Fyran var mäktigt trög och tung för pumpmanskapet, som därför måste få täta avlösningar. Borgarbrandkårens uniformstecken var en målad plåtbricka att sätta i mössan.

NU GÖR VI ETT HOPP tillbaka i tiden och befinner oss åter i 1880-talet. Vi antar, att vi damp ner i kvarteret Gripen vid Österlånggatan, som då kallades Spångatan. Där bodde nämligen den, som nedtecknat dessa små minnen, i 5 års tid som mycket ung, och hade en del upplevelser. Bl. a. blev jag 5 år gammal "anställd" i ett stenarbetarlag, som höll på med grundläggning eller kanske det var planering på tomten där vi bodde. Villkoret var bara att jag skulle hålla egna verktyg, varför jag bad pappa,



— Men snälla söta! Vem i all sin dar har lärt dej såna gräsliga sånger.

som var smed, att fixa saken. Han kunde dagen efter förära mig en liten slägga och ett därtill passande litet borr, varpå min anställning i berglaget kunde ta sin början.

Att borra i berget lärde jag mig ganska fort, men till yrket hör ju, som de flesta torde veta, att man kan sjunga vissa borrarvisor för att underlätta arbetet. Många av dessa är icke av anständigaste slag, det vet man också och det var sådana, tyvärr, som gubbarna lade an på att lära mig. När

jag var tillräckligt duktig även i sången fick jag beröm av mina läromästare, som inbillade mig att jag skulle få samma höga betyg av min mamma om jag kunde sjunga dem lika bra för henne. Jag var i detta fall ej långbedd, men bad att få ta borrh och slägga med mig in för att bättre kunna hålla takten. Det bifölls givetvis. Och så gick det som visserligen icke jag själv, men mina lagkompisar hade förutsett. Jag blev berövad verktygen och förbjöds på det strängaste att mera gå till min arbetsplats i berget.

Ja, jag måste naturligtvis finna mig i domen, men knotade gråtande över verktygsbeslaget. Till tröst fick jag då det löftet av mor att hon skulle skaffa mig en roligare leksak och så fick jag en högt ljudande bjällra av mässing, med vilken jag strax begav mig ut på gården och skrämde två bondhästar i sken. De stod bundna i en provisorisk brädvägg till en icke färdig källare. Väggen ifråga följde med i galoppen, som slutade vid torget, därför att den ena hästen föll i gatan, och ekipaget blev omhändertaget.

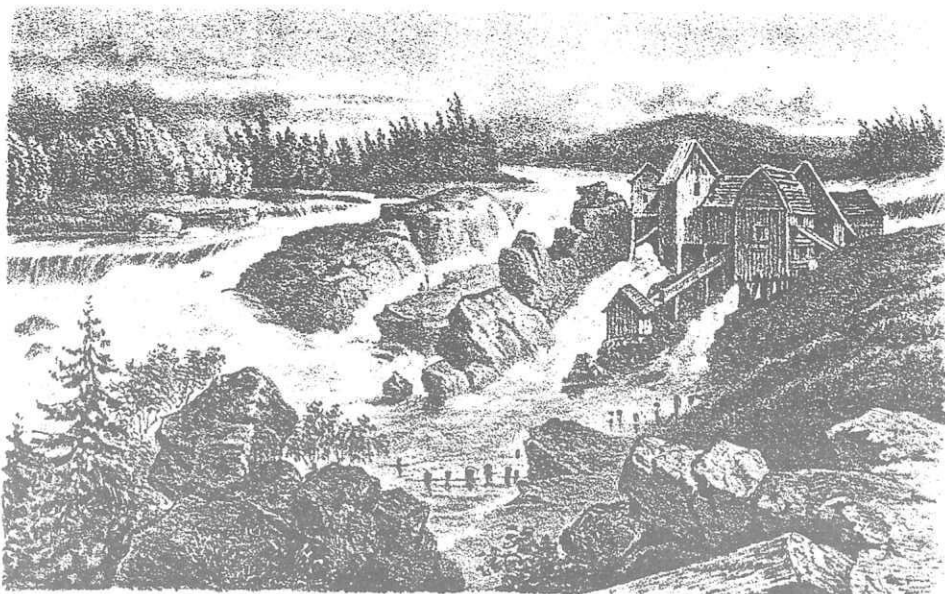
Jag höll på att få mina bergverktyg åter, så ängslig blev min mor när jag, icke utan en viss stolthet, kunde berätta vad bjällran lyckats åstadkomma.

”Jag satte mig på en terrass och skådade ut över det naturens storverk, som utbredde sig för mina häpnande blickar. Just utanför störtade sig den ofantliga vattenmassan i virvlar utför en starkt sluttande klippbädd, hela sträckan var vit.

En tanke trängde sig på mig: Liksom elementen icke finna vila förrän i havet, så jagar i det mänskliga livet en våg den andra, tills båda ligga lugna vid varandras sida i evighetens hav.”

*Du Götalands härliga prydnad,
Du pärla i Svearnas land,
Jag sjunger en sång till din ära,
Då hänryckt jag står på din strand.*

Skrivet 1880 av J. A. Eklund 1863—1945. Kommis-
nister i Väne Åsaka 1894—1896. Biskop i Karlstad
1907—1938.



TROLLHÄTTAN

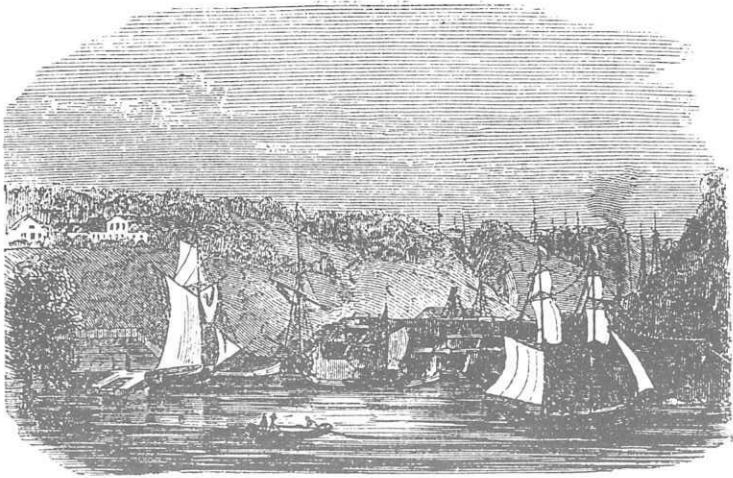
I reseskildringar från forna dagar har Trollhättan haft sin givna plats. De flesta följer samma mönster. Horace Marryat's "Ett år i Sverige", tryckt 1863, är ett bra exempel härpå. Hans reseskildring återges här i faksimiletryck.

TROLLHÄTTAN

Gamle Kung Göstafs frieri. — Trollhättan. — Rövvarhålan. — Julhalmen. — Hedentidens skaller. — Skräddarklinten. — Hunerna. — Kung Ane. — Thorbaggen. — Trollbär. — Ättestupan. — Den sista björnen.

Under det ångbåten paddlade framåt, och vi knaprade på våra pepparkakor, — ett hjerta med en gyllene krona, — genomgick jag i tankarna de dynastier, som efterträdt hvarandra sedan det första »mötet i Kongahäll», och från dem vändes mina tankar till de revolutioner, som för närvarande begagnas, och de nya kronor, som bakas, och jag undrade, huru vida någon af dem bestode af ett tiden mer

trotsande material än mina pepparkakor. — Sedan vi passerat Gamla Lödöse, mötte vi första slussen vid Lilla Edet, — fallet här bildar en bred vattenmassa, som rullar fram



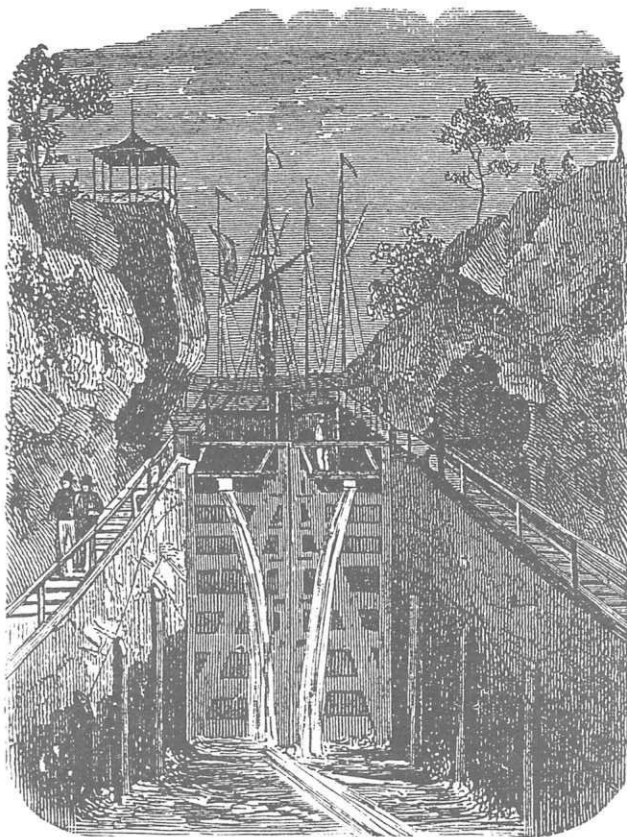
Inseglingen till Trollhätta slussar.

ganska beskedligt. Här hade några småflickor inväntat ångbåten och medhade näfverskåppor med smultron, hvilka köptes af ett par smutsiga karlar som tömde dem i sina röda snusnäsdukar. Vi passerade förbi Torpa, der i forndna dagar »gamle Kong Göstaf», som han kallades, friade till Karin Stenbock. Hon var förlofvad med Gustaf Roos; men det är ondt om kungar, och för att göra sin släkt till viljes, gifte hon sig med gamla kungen och afstod sin förra fästman åt sin syster Cecilia *); dock kunde Karin aldrig glömma honom. Det berättas, att kungen en natt hörde henne i sömnen säga: »Kung Gustaf håller jag mycket kär; men Roos'en förgäter jag aldrig.» Kungen insåg nu, huru orätt han handlat och utfärdade ett förbud för presterskapet att viga en ung person vid en gammal.

Stränderna bli nu mer bevuxna med barrskog och mer

*) Detta var andra gången, som Gustaf Wasa skiljde fästman och fästmö från hvarandra. Han var, som bekant, gift tre gånger: med Katharina af Sachsen-Lauenburg, Margaretha Lejonhufvud och Katharina Stenbock, som öfverlefde honom i sextiotvå år.

branta. Vi lemnade elfven och stannade vid första slussen. Det är märkeligt att se denna trappa af basiner, som höja sig öfver hvarandra, att se fartygen och ångbåtarne stiga



Öppnandet af en sluss.

upp majestätiskt, likasom exeqverande en hofkompliment, tilldess vattnet i bägge bassinerna befinner sig i samma nivå, då slussen öppnas. Imellertid blir denna passage, der ingenjörrens vetenskap och konst nödsaka oss till att vara höfliga, både lång och tråkig. Men det finnes ingen annan råd; morgon, middag och afton ser man öfverallt master och segel höja sig, och slussvaktaren har ingen sinecur. Sedan vi beundrat detta kolossala verk af människosnillet, vända vi våra steg till det utmed kanalen belägna värdshuset. Inom dettas

väggar hör och vet man föga om fallen; från mitt fönster reste sig klippstränderna lodräta, mossbevuxna och beklädda med barrskog samt med en eller annan byggnad der och hvar; elfven rullar sakta fram i sin fåra mellan höga brädstaplar på bägge stränderna; en blå hvirfvel af rök stiger upp från en verkstad; här sågas det dag ut och dag in; plank och sågspån äro stapelvarorna. På elfven råder allt-

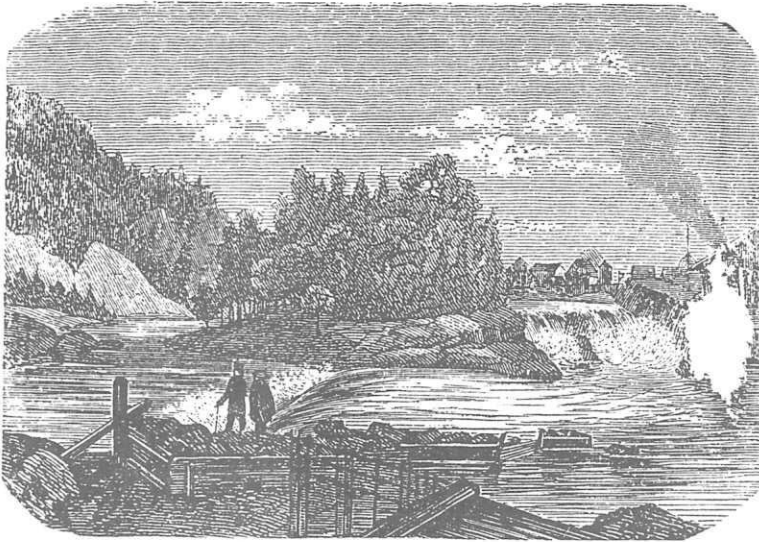


Gamla Slussarne.

jemt lif och rörelse; fartyg följer efter fartyg, ångbåt passerar efter ångbåt igenom slussarna. Under den sednast förflutna natten öppnades slussarne femtiotre gånger.

Utanför världshuset befinnes bron öfver kanaln, hvilken ständigt är uppdragen, så att man nio gånger af tio befinner sig som fånge på orätt sida; man passerar förbi ett pappersbruk, hvars öfversta våning innehåller valsar af trä, den nedersta pappersrullar, och för den nyfikne står det öppet

att göra sig underrättad om hela den mellanliggande processen. En jernbro leder till holmen Toppö. Vattnet tyckes äfla och arbeta för att skölja öfver den nakna klippan, på hvilken en poppel och några vissnande tallar, som dö bort af brist på näring, lyckats slå rot. Här grenar sig elfven och rusar förbi Gullö, en annan liten holme, på hvilken ett



Gullö-fallet.

träkors finnes upprest till åminnelse deraf, att år 1858 personer voro öfver dit, då vattnet stod lågt, och brusar sedan utföre mellan Gullö och sågverken. Det hela liknar en af de scener, som Ruysdael älskade att måla, ehuru karakteren är vildare; sceneriet skulle dock målas ännu bättre af Everdingen, hvilken fullkomligt förstod att återgifva dessa Nordiska naturuppträden.

Himmel, huru vattnet här rasar och brusar! Det snöhvita skummet, ständigt bildadt på nytt, står högt i sky; vattnet stänker vida omkring; — det plaskar, tunga droppar falla, vattenbubblor brista, strömmen äfflas och arbetar, allt är dån, buller och bång, oredigt tummel och hvimmel, — en kaotisk oreda, — ett vått helvete; så har det fortgått och skall det fortgå, så länge världen står.

I den svarta klippan, från hvilken björken och enbusken, vildtörnet och stenbräckkan, bleka af fruktan, nyfi-

ket titta ned, har man inhuggit en trappa, hvilken fordom ledde till en längesedan igenfylld klippgrotta. Sagan berättar, att i denna grotta bodde ett röfvarband, länge förrän sågverken inkräktade på Neckens rike. De hade till sin håla släpat en bonddotter, som hölls fången der. En julafton bad flickan så innerligt att få besöka sina släktingar, att röfvarhöfdingen biföll dertill, men först lät henne aflägga en högtidlig ed att aldrig med ett enda ord förråda röfvarnes gömställe.

Flickan tillbragte några timmar hos sin familj och skildes från hemmet sedan hon motstått alla uppmaningar att förråda hemligheten; men då hon gick, tog hon med sig en knippa halm från köksgolfvet; — det var gammal sed, att på julaftonen beströ stugugolfvet med halm, i hvilken hushållets alla medlemmar, man, hustru, pigor och drängar, tillbringade natten i syskonsäng, till minne deraf, att frälsaren föddes i en krubba. Denna sed bibehålles ännu i Halland och några andra landskaper. — Under vandringen till grottan strödde flickan efter sig halm hela vägen; om morgonen derpå följde bönderna hennes spår, omringade stället och fångade röfvarne, hvilka alla, med undantag af några få, störtade sig sjelfva i afgrunden.

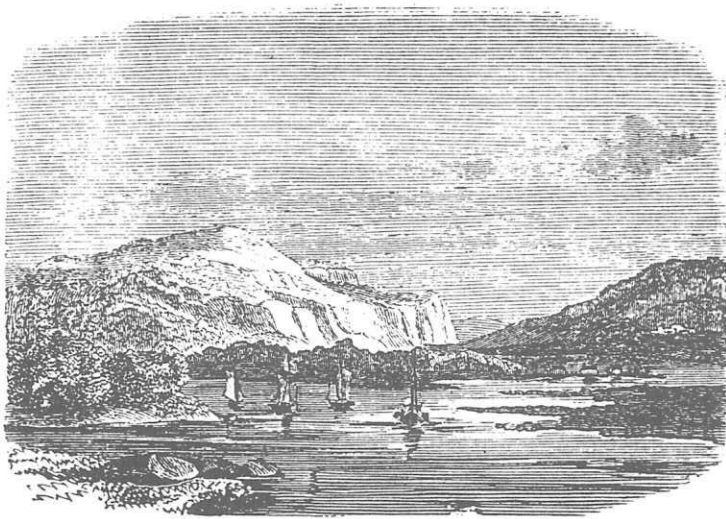
Det är icke svårt att förstå, huru den gamla och lefnadströtta skalden kunde till sin harpa sjunga någon vild och hänförande sång om hjeltar och deras bragder, samt derefter kasta sig i den brusande strömmen, der han nu uppehåller sig, icke längre som en gammal man, utan i skepnaden af en Neck, hvars musik arbetarne vid sågverken påstå sig i månlysa nätter höra ljuda öfver vattnets brusande. Necken i Trollhättefallen är för öfrigt en god ande, som straffar alla missdådare omkring Trollhättan.

Vi fortsatte vår vandring på en med sågspån belagd väg och kommo till den s. k. Kungsgrottan, ett ställe, der i ett slags af naturen bildad länstol åtskilliga kungliga personer låtit inhugga sina namn; Gustaf III och hans vanvettiga son Gustaf Adolf, Bernadotte, enkedrottning Desideria, Oscar och Josephina, — och derifrån till Lycksalighetens Ö, der, i fall lycksaligheten består i dånet af brusande vatten, man får mer än tillräckligt deraf.

Bästa utsigten öfver fallen i deras helhet har man från ett slags örnbo, en hög klippa, kallad »Skräddareklinten».

nedanföre, der han fann sin graf; allt sedan den tiden heter stället Skräddareklinten.

Efter två timmars åkande kommer man till Dunhede, som nämnes i berättelsen om Starkoddes; men ifall läsaren tycker som jag, skola vi icke gå så långt tillbaka i Nordens historia. På andra sidan heden reser sig Hunneberg, ett stort rundt basaltberg, tvärbrant från slätten. I berget finnas skifferbrott, och på detsamma räknar man ända till tjugotre sjöar. Den, som tycker om gamla sagor, vilja vi hänvisa till berättelsen om att i forna dagar Hunnerna förskansat sig på berget och blifvit fördrifna derifrån af det klubbeväpnade landfolket; härtill komma historier om Oden, Skyther och Finnar, och till slut en visa om samma ämnen, hvilken gör oredan ännu oredigare.



Halle- & Huneberg.

Från platån deruppe har man en vidsträckt utsigt öfver Wenern och Wenersborg; långt åt norr utbreder sig en vidsträckt hed, på hvilken traditionen förlägger kung Anes hög. Han regerade i Uppsala för ett par tusen år sedan, men var ingen ströfvande sjökonung, utan satt hemma och röjde landet. Bönderna kallade honom »fader», och ännu lever gammalt folk, som af sina föräldrar fått den lärdomen

att, när de gå förbi hans hög vid Anestad, de skola blotta sina hufvuden och säga: »Sof i frid, kung Ane!»

År 1600 lär någon helgerånare hafva grävt upp kung Anes kopparkista och sålt den som gammal koppar. Men sådant får man icke tala om; en gumma förklarade, att hon som flicka fått en dugtig knuff af sin far endast för det hon nämnde ett ord derom; gubben fruktade, att slikt skulle bringa olycka öfver huset.

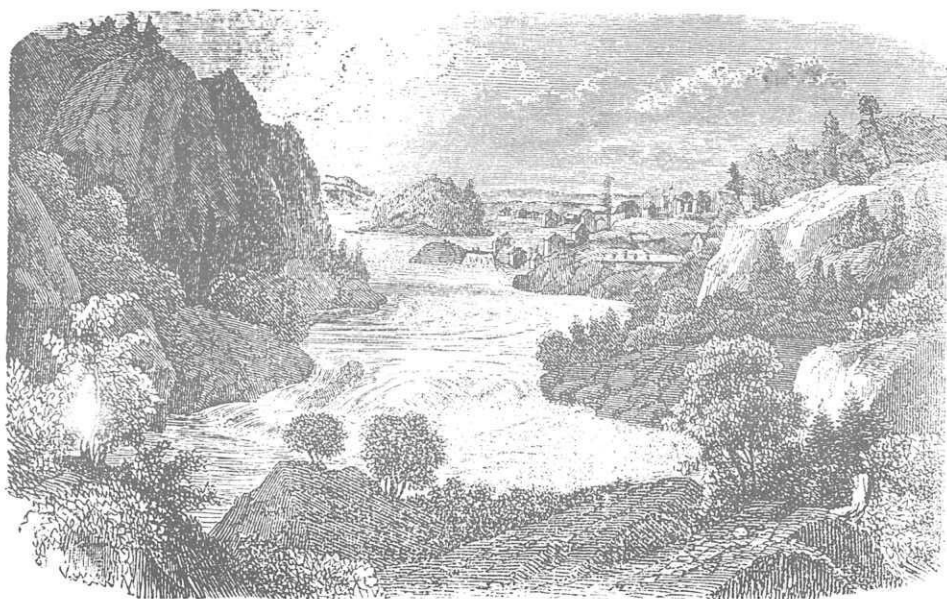
Kung Ane var en fader för folket, men icke för sina egna barn. Vid 100 års ålder offrade han sin äldsta son åt Oden, för att få sin lifstid förlängd med tio år; derefter offrade han den andra, o. s. v., tilldess af hans tio söner blott en fanns kvar i lifvet. Den gamle mannen, som nu var 190 år gammal, låg uti en vagga och diade ur horn som ett barn; ändock ville han icke dö, utan befallde, att äfven den tionde sonen skulle offras; detta ville de Svenska icke medgifva, och sålunda dog Ane af ålderdomssvaghets; ett dödssätt, som högeligen föraktades af våra förfäder, hvilka kallade det Anasot.

Ifrån Hunneberg passerade vi förbi en gård, tillhörig baron Ericson, den allmänt bekante ingenjören; derefter åkte vi till Halleberg igenom den dal, som åtskiljer begge bergen. Här stod på en åker en domarering af åtta stenar, och en inskrift berättar, att konung Fredrik och drottning Ulrika besökt stället. Vägen uppför Halleberg är kort, men brant, och man har derifrån utsigt öfver Hunneberg och dettas sjöar; bland klippor, ekar och mossiga, dvergvuxna enar växer här den skräckinjagande örten Trollbär. Man skulle icke ens med malet guld kunna förmå en bonde att plocka denna diaboliska ört med dess gröna blommor och blå bär, som alltid växer långt ifrån människoboningar. Den har i hvarje landskap ett namn, som uttrycker afskyn derför^{*)}. I trollprocessernas tid befanns en för hexeri angifven gammal gumma innehafva nio bär af denna växt; det behöfdes icke något ytterligare bevis, hon brändes till aska, och hennes närmaste släktingar menade: »Detta med rätta!»

Man ser här en lodrät basaltklippa, liknande dem på

^{*)} Paris quadrifolia. — I Frankrike heter den Etrangleloup, i Tyskland Wolfsbohne, uti Italien Uva di Volpe. Hvarje del af växten är giftig och begagnas derföre mycket af homœopaterna; en alltför stor dosis förorsakar yrsel och konvulsioner.

Staffa och i Jättevägen och kallad »Walhall», från hvilken i hednatiden de lefnadströtta hjeltarne, som längtade till Oden, kastade sig i en nedanför befintlig, till hälften igenvallad sjö, kallad Odensdamm eller källa. De gjorde rätt; barnslig kärlek var icke på moden den tiden, och när en man icke längre dugde till någonting, togo hans barn och afkomlingar i ring omkring honom och stötte honom till gelé med ofantliga klubbor, kallade ätteklubbor. Halle- och Hunneberg voro fordom en kunglig jagtpark; men den starka vintern 1700 utödde rådjuren och hjortarna, och den sista björnen såges hafva störtat sig utför Walhalls klippa i likhet med de gamla hjeltarne.



TROLLHÄTTAN. ALLMÄN UTSIGT.



Bokhandlanden *Eduard Petersson* (1864–1934).



Fru *Emma ('Emy') Petersson* (1870–1927).

EDUARD PETERSSONS BOKHANDEL I TROLLHÄTTAN 1894–1940

Av Ester Rahm

Denna artikel om ett tidigare föga bearbetat område inom Trollhättans näringsliv har författats av bokhandlanden Eduard Peterssons sonhustru, fru Ester Rahm, Stockholm. Efter pensioneringen som socialbyråchef i Stockholm har Ester Rahm ägnat sig åt konststudier och tillhör forskarlinjen vid Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. Eftersom hennes framlidne make, Martin Rahm (1902–77) hade en del av sitt hjärta kvar i Trollhättan, valde hon svärfaderns bokhandel och det av denne år 1911 byggda vackra stenhuset, Storgatan 43, som ämne för en uppsats. Denna har av Ester Rahm välviligt ställts till denna skrifts förfogande men har av utrymmeskäl måst något avkortas. — Samtliga fotografier har Ester Rahm också utlånat för publicering.

Några persondata:

Eduard Petersson var född år 1864 i Västerlösa förs., Östergötland, och son till kyrkoherden Karl Axel Petersson. Kom till Trollhättan år 1894 som bokhandlande, där han kvarblev nästan ända fram till sin död 1934.

Eduard Petersson var sedan 1895 gift med *Emma ('Emy') Bock* (1870–1927). De hade barnen *Iwan* (1896–1971), *Ingeborg* (1898–1982), *Martin* (1902–77) och *Thorsten* 1904–15).

Sönerna antog släktnamnet *Rahm*. Dottern gift 1921 med kusinen *Sture Bock*.

Efter Eduards bortgång 1934 övertogs bokhandeln år 1935–40 av sonen Iwan. Den förnämliga fastigheten såldes 1937 till köpmannen K. Hjelmberg.

År 1940 övertogs bokhandeln av Folke Ringström. Den kallades då "*Ringströms bokhandel*"; väl ihågkommen även i dag av flertalet trollhättebor. Den nedlades 1969.

Men äldre trollhättebor minns också "*Eduard Peterssons bokhandel*" med dess artige och kunnige ägare.

/Arne Arodell

Bokhandeln i Trollhättan före år 1894

Trollhättan hade ingen huvudbokhandel utan endast två filialer. En första antydan till bokhandel var, då *Rosa Haraldé* från Uddevalla fick rättigheter 1873 till en bok- och pappersavdelning i Apollo 3, Storgatan 28, som dock upphörde 1877.

Vid denna tid öppnade *J. F. Richters bokhandel*, Göteborg, filial i *Pihls hus* i Mercurius 3, Storgatan 46, under namn — från 1.1 1881 — av *Trollhättans bokhandel*.

Som konkurrent öppnade *Zettergrens bokhandel* i Vänersborg en filial i Mercurius 5 (nuv. Sparbankstomten). Denna bokhandel hade grundats 1832 av Adolf Bonnier, som dock lämnat den 1834 vid en koleraepidemi för att fortsätta verksamheten i Stockholm.

1889 övergick huvudaffären i Vänersborg och filialen i Trollhättan till *Georg Bergius bokhandel*.

När Eduard Petersson, sedan många år anställd i firma P. M. Sahlströms bokhandel i Linköping, blev antagen till Nya Bokförläggareföreningens kommissionär i Trollhättan, övertog han såväl Bergius filial som Trollhättans bokhandel *från 15.4 1894*.

I Trollhättan dominerade bokhandelns försäljning inte av böckerna utan av diverse gångbara artiklar, som lockade kunderna mer än böcker. I annons 15.12 1884 erbjöd Richterska bokhandeln till julen: musikalier, speldosor, glasögon, större och mindre jordglober från kr 3:50, äkta giktringar, schack, dominospel, nysilver, Britannia-artiklar, leksaker, galanterivaror från 8 öre till högre priser. Samtidigt annonserade Zettergrenska bokhandeln om cigarrfodral, tvålar, Cosmetique, termometrar, gräddmätare. 18.12 1884 såldes i bokhandeln lottsedlar från Nordiska museets konstlotteri á 1 kr och 22.12 violiner från 4:50, Accordian från 3 kr styck, Oscariner, Psalmodikon. Vid offentlig auktion i Pihls hus 5.4 1894 i samband med övertagandet av Richters filial såldes papper, instrument, byster, galanterivaror!

Eduard Peterssons första bokhandel 1894—1896

Bokhandeln öppnades i *Pihls hus i kv. Mercurius*, Storgatan 46, den 15.4 1894. På en bild, tagen 1895, syns det *nygifta bokhandlarparet* efter en kombinerad bröllops- och affärsresa till Tyskland, Schweiz och Italien, samt pastorsadjunkt *Källner*, sedermera kyrkoherde i Flo.

I lokalen har troligen tidigare varit ett bageri och en kvarvarande murstock syns på långväggen. Petersson förhyrda tre rum, kök, magasin och använde ett rum som affärslokal och två som kontors- och uppackningsrum. Förebild till inredningen var hans tidigare arbetsplats i Sahlströms bokhandel i Linköping. Där dominerade böckerna på hyllorna och kunderna kunde sitta vid ett stort bord och studera nyheter. I sin egen bokhandel placerade han en orgel i ett hörn för provspelning men fick inte rum med bord. På hyllorna syntes flaskor med parfymer och med läkande innehåll,



Eduard Peterssons första bokhandel åren 1894—96 i Pibls hus, Storgatan 46. På fotot, taget 23.5.1895, synes det nygifta bokhandlarparet Emy och Eduard innanför disken. Utanför tager dåvarande pastorsadjunkten C. A. Källner del av sortimentet.

cigarrer och andra tobaksvaror stod inbjudande på disken, prydnadssaker, noter och reklamaffischer över kringresande teatersällskaper var upphängda på lämpliga platser. På långväggen skymtade reklam för giktringar, en artikel, som såldes långt in på 1920-talet i bokhandeln.

Petersson annonserade att "Kloka gubbens liniment och äkta voltakors nu inkomna i hans affär." 22.1 1895 salufördes Trollhättans tidning i bokhandeln och i Lundborgs rakstuga, och 29.3 samma år stod annons om "viol, guitarer, dragspel, munspel med nysilverstämma av Ludwigs erkända bästa fabrikat". 3.5 1895 såldes teaterbiljetter till föreställning med August Blanchés pjäser och kostade första stolraden 1.25 kr och nästa 0.75 kr.

Petersson var en drivande affärsman. I december 1894 firades 300-årsminnet av Gustaf Adolfs födelse under två dagar. Processioner med kulörta lyktor, skarpskyttekåror, kommunalnämnd, godtemplar- och arbetareföreningar gick i festtåg från kyrkan-svängbron och sedan till festligt ekläterade gator, som ej tidigare setts i Trollhättan. Petersson och andra handlande passade på att skylta med en här i Trollhättan väl förut ej spord uppfinningsrikedom. "Det främsta rummet intog utan jämförelse Eduard Peterssons bokhandel, vars skyltning, ehuru icke transparong uppförts, var verkligt förstklassig och vann allmän beundran".

Peterssons andra bokhandel 1896—1911

Efter ett par år, 1896, flyttade bokhandeln över till *Mercurius 5* (nuv. Sparbankstomten) till större och ljusare lokaler samt med magasin och stall. Men 1901 fick Petersson tillstånd till två egna hållstall i Svan 1, viktiga för transporten till bland annat järnvägen och till båtarna vid Strandgatan. Han inredde i affären en telefonkiosk för kunderna. I samhället fanns 1908 endast 192 telefoner.

27.11 1896 var stor Jul-expo och bokhandeln följde årligen denna tradition. Affärsmännen tävlade i sina julannonser med många likvärdiga varor, men trots konkurrens var de sinsemellan privat goda vänner. Många kringresande cirkus- och teatersällskap gästade Trollhättan och biljetterna såldes i bokhandeln. Trollhättans Nya teater invigdes i NGTO:s ordenshus 29.11 1903 och var biljettpriset 1.50 kr. 1:a parkett, 1.25 kr 2:a och 0.75 ståplats. 1904 annonserades om ett utsökt lager byster, Chinesiska och Japanska porsliner. 1908 utbjöds Mekaniska leksaker, ångmaskiner, Laterna Magica och Kinematografer.

En annorlunda annons var 17.9 1910 ”att pianostämmare från större pianofabrik hitkommer närmaste tiden och utför pianostämningar noggrant och korrekt, var-till anteckningslistor finns utlagda uti bokhandeln.” Tidningen Trollhättan hade infört en spalt ”Nya böcker”, där nyutkomna böcker presenterades och kunde erhållas i bokhandeln. När redaktör Karlinder utgav sitt provnummer av Tidningen Trollhättan 2.5 1906 återfanns på första sidan annons om bokhandeln, som innehade fullständigt lager av svensk litteratur, musikalier och musikinstrument, Skrif- och Postpapper, Kuvert, räkenskapsböcker etc. Man lät trycka vykort i Tyskland. Bokhandeln samarbetade med skolor och ideella organisationer. I Tidningen Trollhättan stod 13.10 1909 en artikel om organiserad studieverksamhet genom främst nykterhetslogerna. Den föreslog till cirkel inköpa 19 böcker i bokhandeln för 20 kr, och bland annat August Strindbergs Svenska Öden och Äventyr, Hemsöborna, I havsbandet, Selma Lagerlöfs Legender, Karl Erik Forslunds Storgården, Lantliga låtar, Djur samt Albert Engströms Mitt liv och leverne. En överblick över vad för slags böcker man läste i Trollhättan, får man i den förteckning över mynt och böcker, som utgavs till en auktion 8.3 1900 i Arbetarföreningens lokaler, Svan 2, efter välbärgade handlanden A. Olofsson, Sjöfrun 1, Storgatan 31 i Trollhättan.

Skytningen, dels i affärsfönstren, dels i ett par vackert utsirade boklådor hängande på väggen, gjordes inbjudande och lockande till besök inne i affären, där kunden kunde slå sig ned vid ett bord, uppdukat med nyheter av böcker och även tobaksvaror och det blev ofta en ”bjudigarr”. Inne i bokhandeln möttes kunden av en prydligt klädd, kunnig och i denna turistort språkkunnig personal, som tog del av kundens önskemål. Som kommissionär hade Eduard Petersson ett stort lager av böcker, men kunden måste intresseras även för de dyrare och mer svårsålda utgåvorna och



Åren 1896–1911 hade Eduard Petersson sin bokhandel i Hörnhuset Storgatan—Polhemsgatan, Merkurius 5 (där Sparbankshuset numera står). — Som en kuriositet bör det kanske här antecknas, att stolpens lykta — eller en exakt likadan — sedan länge pryder Forngården!

ej enbart de billigare. Stamkunderna samlades gärna för att diskutera ortens kommunalpolitiska angelägenheter. En bra kundkrets blev även ingenjörer och tjänstemän vid de pågående statliga arbetena och inom industrin. Men även den kunskapsförstående arbetarstammen med låga inkomster fick möjlighet till inköp av de billighetsupplagor av romaner och facklitteratur, som förlagen började ge ut. Bibeln, psalmboken, katekesen och almanackan var självskrivet sortiment.

Personalen, en 1:e man, 1—2 biträden, kassörska och springpojkar, hade lång arbetstid, från 8 f.m. till 7—8 e.m. och även vissa tider lördag och söndag. Trots låg lön och ofta förekommande övertid trivdes personalen och stannade i många år.

Vid fallen i närheten av kyrkan hade Petersson i många år en *kiosk* för turistsouvenirer, hyresfri. Säsongsvis gav den högre inkomster än bokhandeln.

Ett drygt arbete förestod Petersson att sprida kännedom om bokhandeln som kulturellt instrument och vända trenden från efterfrågan av artiklar främmande för en bokhandel, till efterfrågan av böcker och häften av dåtidens kända författare, lexikon, kartor etc. Bokhandeln blev ett känt begrepp i samhället och annonseringen minskades.

Petersson blev mer och mer engagerad i kommunalpolitiken, bland annat sedan 1898 i stadskommittén. Han fann här sina umgängesvänner inom skilda områden och berikade härigenom sina kunskaper. Det hade för Petersson liksom för andra ditflyttade affärsmän varit ett vågspel att satsa på en framtid i byn Trollhättan och då särskilt i en bokhandel med ovisshet om kunskapsörsten hos en heterogent sammansatt befolkning och där det materiella var mer tilltalande än det kulturella. Som



Eduard Pettersson med familj och anställda på utfärd kring år 1910: Längst fram Torsten och Martin samt Ingeborg med föräldrarna Emy och Eduard Petersson, Emys mor Elin Bock, bokhandelskassörska (trol.), samt familjens tvenne jungfrur.

ende bokhandlare var Petersson privilegierad och kunde inte jämföras med konkurrerande likasinnade men det fanns förpliktelser mot bokhandlarföreningen. I eget intresse arbetade han hårt med ringa ledighet. Genom artigt och tillmötesgående sätt, baserat på klokhet och kunnighet, vann han allt fler kunder i alla läger.

Från 1906 till sin pensionering var Petersson ordförande i Västra kretsen av svenska sortimentbokhandlarföreningen, omfattande Göteborg, Västergötland, Halland och Bohuslän.

Storgatan mellan Föreningsgatan och Karl Johans torg kring sekelskiftet

Trähus, byggda mest i stående panel åt välsituerade köpmän, kantade gatan. Storgatan, 18 meter bred, var den förnämsta och bäst ordnade, men beläggningsen var sand med ett slags trottoar med kantstenar och en stenväg i mitten på trottoaren. Vid regnväder blev gatan sörjig och svårforcerad. Det var vid denna tid allmänna klagomål på buller av hästskjutsar, skramlande dragkärror, särskilt vid torgdagarna, och så marknadsdagarna med tillresande gyckelsällskap. Dagen var särskilt trevlig för barnen, som fick skolledigt.

De flesta husen var gulmålade och från gatan till bottenvåningen var små stentrappor. Färgglada markiser över de ganska stora skyltfönstren gav ett glatt intryck och en liten flaggstång vid första våningen var vanlig. Dränering av gatan var klar 1908. I mindre kvartersbodas, många endast med ett rum, träffades invånarna vid de dagliga inköpen och här förmedlades nyheter och skvaller, då tidning endast fanns tre gånger per vecka. I tidningarnas annonser angavs endast affärsinnehavarens namn, oftast son-namn, ej hus- eller kvartersnummer, men 1910 anmanades alla uppgiva fullständig adress.

Eduard Peterssons första bokhandel 1894 var som ovan sagts i Pihls hus, Storgatan 46, byggt 1882 på Mercurius 3. Huset taxerades år 1883 för 17.000:—, tomten 3.000:—. Var byggt i liggande panel i botten- och mellanvåningen och stående panel i övre, samt med plåttak och kraftigt utskjutande parti.

Petersson flyttade år 1896 till "Nilssonska huset" i Mercurius 5 i hörnet Storgatan—Polhemsgatan. Det ägdes då av ing. Albert på Strömsberg. Huset med sju fönsteraxlar och stående träpanel hade en källarvåning, en butiksvåning med trappor från gatan och en bostadsvåning. Under storstrejken 1909, då husarer kallats till Trollhättan för ordningens upprätthållande, red en husar uppför trappan och in i bokhandeln, jagande en strejkande, till stor förvåning i bokhandeln.

Torghandeln vid Karl Johans torg (nuv. "Tårtan") hade vid sekelskiftet blivit mer välordnad och böndernas hästskjutsar övervakades av polis i kaskar. Husmödrar i långa kjolar, svepande i marken, bar korgar på armen med inköpta lantbrukspro-

duker. Hos kötthandlarna på torget fick de själva mala sitt kött, ett bruk, som gällde i flera år. — 1904 iordningställdes torget genom ett anslag på 16.000 kr.

Trollhättan betecknades ibland som "sopprote-stan"! Vänersborg var lärdoms-staden!

Bokhandeln i Mercurius 5 behövde utvidgas. Petersson bestämde sig i stället för att bygga ett eget hus för bokhandel och bostad, som skulle bli representativt för rörelsen och trivsamt och ändamålsenligt för familjen. Han inköpte Svan 1, Storgatan 43, år 1910.

Peterssons taxering var 1894 i Mercurius 4 kr 2.000:— och år 1900 kr 3.500:— i Gripen 3 A, där han förhyrde våning om 6 rum och kök för familj och två jungfrur. Han hade bland de högsta inkomsterna i samhället, borträknat industriägare, och hade år 1909 kr 7.000:— i taxering.

Nya (tredje) bokhandeln i Svan 1, Storgatan 43, från år 1911

Svan 1, Storgatan 43 — Föreningsgatan 3, omfattade dels ett hörnhus i trä, ett mindre hus Svan 1 A mellan hörnhuset och Storgatan 45 samt magasin. Arealen var 935,7 kvm å fri grund. Gränsen mot Svan 2 var 29.70 m, mot Föreningsgatan 29.70, mot Storgatan 33.33 och mot Svan 6 29.90.



Där det lilla vita trähuset står längst t. v. på bilden lät Eduard Petersson år 1911 bygga det vackra stenhus Storgatan 43, som fortfarande finns kvar. — Bilden bör vara tagen år 1910.

Ägare var tidigare Karl Fredrik Andersson, som 1887 köpt tomten för 4.240 kr av Nya Trollhätte kanalbolag och 1888 lät bygga trähuset i hörnet (senare Kammar-teaterns hus). Magasinet på gården uppfördes troligen 1887.

Ansökan om byggnadslov hade inlämnats 28.6 1910 av Petersson för att få uppföra boningshus av sten. Ansökningen bifölls under villkor bl. a. ”att kommunen fritogs från ersättningsskyldighet för den skada, som kunde komma att tillskyndas fastig-heten genom gatans utläggning i fastställd profil: att öfver pannrum, kolbod och tvättstuga anordnades valf av sten eller cement samt att trappplanen gjordes i eldfast ämne”.

Ritningarna hade uppgjorts av arkitekten och skulptören *Arthur Brattberg*, (1872—1956, Resteröd, Uddevalla, i samråd med Petersson. Troligen hade Petersson träffat skulptör Brattberg genom industriägare Ernst Stridsberg, åt vilken Brattberg utförd en del arbeten. De hade båda gemensamma intressen inom kommunalpoliti-ken i sina respektive hemorter och då särskilt rörande humanitära frågor. Förutom stenhuset Svan 1 ritade Brattberg på 1920-talet Missionskyrkan, Kungsga-tan 44, Trollhättan.

Arkitekt Brattberg engagerade snickarmästare J. H. Syr'en från Uddevalla för allt snickeriarbete i huset. Byggmästare G. E. Jansson, Trollhättan, som uppförde huset, samarbetade med Trollhättans måleri A/B och med Nordiska värmebolaget i Göte-borg för uppsättning av värmeledningar; med fabrikör O. Bergström, Trollhättan, för vatten- och avloppsledningar, och med A. Öhlander, Trollhättan för installation av elektriska ledningar och armatur. Smidesarbeten i Jugendstil ritades av Brattberg men leverantören är okänd.

22.3 1911 bjöd Petersson byggnadsarbetarna på fest. Den 2.6 s. å. var besiktning av huset. *Invigning av huset och bokhandeln skedde i november 1911*

Stenhusets arkitektoniska uppbyggnad

Huset, i fyra våningar, var vinkelbyggt. Längden mot Storgatan var c:a 18 meter och mot Svan 6 22 meter. Den senare gränsen var sned men arkitekt Brattberg byggde bort den genom sinnrikt placerade skåp i våningarna. Uppfördes med en butiksvå-ning, där bokhandel och en mindre affär inrymdes, och två lika bostadsvåningar med sex rum, kök, jungfrukammare och en vindsvåning med en lägenhet med fyra rum, kök, en jungfrukammare med fönster åt trappplanen, och en lägenhet med ett rum, ej kök, och i övrigt vindutrymmen. Hiss saknades. Gårdsflygeln innehöll köksuppgång.

Fasadliv och dekorelement i Jugendstil blev utförda i handslaget Skrombergategel. Åt Storgatan är fasaden i mörkare gult och ornamentering i ljusgult tegel men i rött tegel på takfallet. Åt gårdssidan är fasaden helt i rött tegel.



Eduard Peterssons bokhandel låg åren 1911–40 i detta hus Storgatan 43. Han bodde med sin familjen trappa upp. — Bokhandelns gamla lokaler nyttjas nu av GDG Resecentrum.



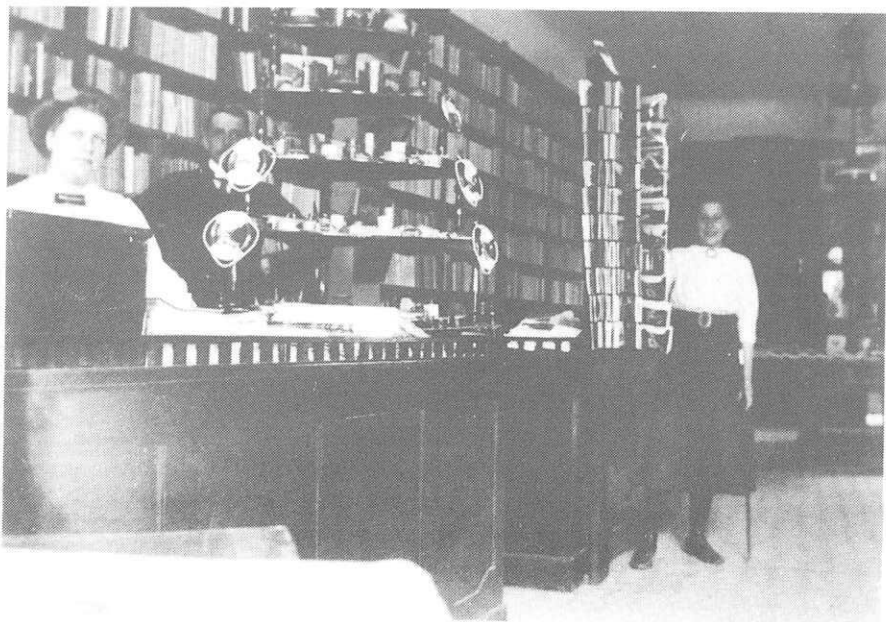
Eduard Peterssons salong strax efter år 1911, med inblick i berrummet.

Fyra huggna reliefer med fornnordiskt drakmotiv, spegelvända mot varandra, och ugglor över entréerna i granit är utförda av Brattberg. Vackert byggda, mjukt svängda balkonger i gjutjärn med Jugendmotiv på första och andra våningarna och ett lågt järnräcke utmed vindsvåningen förstärker inrycket av ett trivsamt hus.

Husets interiör var väl genomtänkt. Petersson bodde själv en trappa upp. Utmed Storgatan låg herrum, salong och matsal och mot gården var sängkammare, barnkammare, ett kabinet. Serveringsgång från matsal till köket och innanför köket en jungfrukammare. Mellan herrum och kabinet fanns ett utrymme med pissoar och fast handfat. Bad och toalett var placerad vid sängkammaren. De första åren var dock torrdass.

Bokhandelns interiör

27.11 1911 öppnade nya bokhandeln. Den hade invigts med en stor middag i lokalerna och samtliga gäster var förtjusta i de rymliga och välinredda rummen. Den upptog hela bottenvåningen utom en liten affär med kontor höger om entrén. Den hade byggts i vinkel och var mot Storgatan 10 meter lång och mot Svan 6 14 meter. En pappers- och pennavelning fanns utmed Storgatan och själva bokhandeln sträckte



I den år 1911 invigda, nya bokhandelslokalen i Svan 1, Storgatan 43 — sedermera Ringströms bokhandel — står år 1912 Eduard Petersson med kassörskan t. v. och sin dotter Ingeborg, f. 1898, t. h.

sig utmed längre vinkelbenet och avslutades med en avdelning med barnböcker och leksaker.

Bakom bokhandeln låg lager och upppackningsrum med dörr mot gården. Till höger i detta vinkelben fanns kontor med dörr och fönster utförda med katedralglas i Jugendstil, placerade med insyn i bokhandeln. Här återfanns även en telefonkiosk. Kontorets utseende från början är obekant, då ändringar senare gjorts. Personalens garderob och hygienrum var belägna vid ingången från husets huvudentré och var torrtoalett i källaren och endast kallt vatten.

Snickaremästare Syrén hade utfört den praktiska och stilfulla inredningen i ek. Trots den mörkare tonen var lokalen ljus genom det vitkalkade taket och de välplacerade fönstren. Det traditionella långa bordet återfanns i bakgrunden med förlagens nyheter, och en trevlig läsvrå med väggfast bänk inbjöd till vila. På fönsterkarmarna var uppställda små souvenirer för försäljning. Hängande taklampor i lokalen. Utmed långväggen stod bokhyllorna med rader av välordnade böcker. Kassapulpeten, placerad nära entréns enkeldörr, blev en dragig arbetsplats för kassörskan. Under butiksfönstren var värmeledning och linoleummattor täckte golvytan men lokalen var kall. De stora fönstren åt Storgatan med väl genomtänkt skyltning avsedd för alla åldersgrupper och den jämna elbelysningen, som lyste upp även en del av gatan, lockade beundrande invånare på sina promenader.

Arbetet i bokhandeln

En mönstergill ordning rådde. För den nu mer välordnade affären gällde att ytterligare vidga kundkretsen och möta konkurrens från bokhandeln i Vänersborg eller från förlagens bokauktioner. Den år 1917 öppnade Larssons bok- och pappershandel i Trollhättan var aldrig sortimentsbokhandel men ett nödvändigt komplement i staden. Förlagens billighetsupplagor med 1-kronas böcker uppmuntrade visserligen till inköp men omkostnaderna med bland annat frakter ökade oavbrutet.

Bokhandeln hade delvis distribution av Tidningen Trollhättan 3 gånger per vecka. Abonnemangspriset var 2 kr/år och det billigaste alternativet till läsning för arbetarna och med utmärkta artiklar om kommunalpolitiken i samhället. Någon inkomst för bokhandeln blev det ej, och ej heller, då bokhandeln år 1915 erbjöd sig att fritt hembära tidningen Veckojournalen varje torsdag, därest prenumerationen togs genom bokhandeln.

Trots detta visste Petersson att väcka andra intressen för sin affär. Han gjorde fortfarande reklam för giktringar, som arbetarna använde som giftasringar, och ej för läkande ändamål!

Bokhandeln sålde även tobaksvaror. Efter A/B Svenska Monopols kontrakt med Staten infördes 1915 stämpling av tobaken och den fria tobaken, som var godast, fördyrades.

Försäljningen av böcker gick bra under kriget, mycket beroende på de ”nyrika” familjer, som beställde böcker ”metervis”. Samhällets inkomstagare hade genom höjda löner fått större köpkraft och nyheter efterfrågades mer och mer.

I bokhandeln var 1920 en utställning med ostindiskt porslin, som för konstvännerna i staden utgjorde ”etwas noch nie dagewesenes”.

Varje år i mars månad annonserade Petersson i tidningen, ”att skulder skola inbetalas senast. för hans redovisning till bokförlagen.”

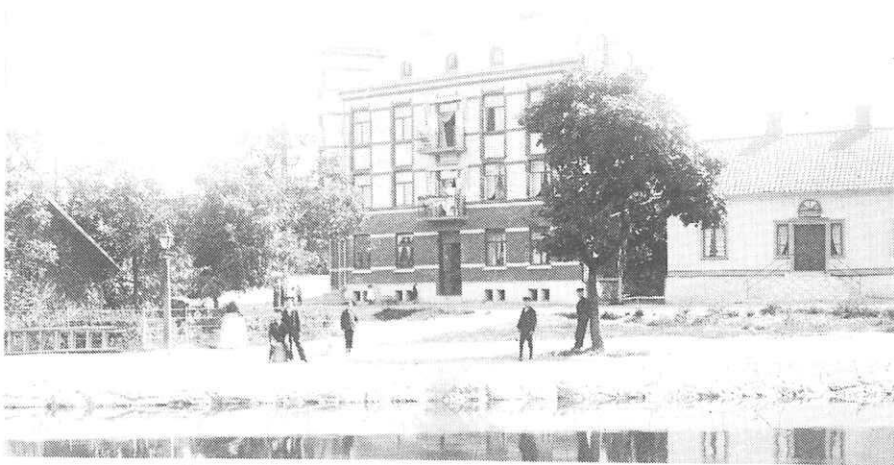
Personal med utbildning vid någon bokhandelsskola hade företrädare men någon nämnvärd förbättring av lönerna förelåg ej. 1:e biträdet Elam Johanson, anställd i många år, förhyrde enkelrummet på vindsvåningen för 20 kr/månad. Hans taxering var exempelvis år 1913 kr 1.320—1.500.

Eduard Peterssons egen taxering var år 1911 (i kv. Gripen) 7.640—24.100, år 1912 (i Svan 1) 6.380—6.700, år 1913 4.780—16.500, 1914 5.740—16.200 och år 1915 3.310—13.500.

Svenska Turistföreningen var representerad i Trollhättan genom bokhandeln. Turistinformation gavs både här och i Peterssons kiosk vid kyrkan.

Genom sin bokhandel och sitt engagement inom olika kommunala nämnder fick Petersson trogna umgängesvänner.

Hans namn hålls levande också för framtiden genom alla de olika trollhättefotografier, som han med tilltryck av sitt namn lät reproducera till vykort, spridda i stort antal över Sverige och utlandet.



Gripen 3 A och 3 B, Österlånggatan 60, kring år 1905. I det höga huset från sekelskiftet hyrde Eduard Petersson fram till år 1911 en stor lägenhet i mellanvåningen för sin familj om sex personer jämte jungfrur. — Fru Emy står på balkongen. Såväl det huset som Håårds—Hallins lilla trähus revs 1981 för att bereda plats åt Vattenfall Västsveriges nya förvaltningsbyggnad, invigd 1984.

Funderingar kring ett namn — Håkanshamn

Av Rolf Rhodin

På det kartmaterial, som åtföljde de olika förslagen till kanal förbi trollhättefallen under mitten och slutet av 1700-talet, förekommer namnet Håkanshamn eller Håkans hamn några gånger. I regel placerat kring Polhems sluss men det kan även ses i Öjebro håla liksom det en gång uppträder vid mynningen av Polhems kanal i Hojums varp.

Redan dessa variationer i namnets placering gör det sannolikt, att kartritarna varit tveksamma om dess innebörd.

Naturligtvis leder ordet hamn tanken mot en tilläggsplats och snarast i så fall till en uppsamlingsplats för det i fallfåran framstörtande timret. Den tankegången kan dock genast avfärdas — historien känner ej alls till någon dylik hamn.

Men ordet hamn kan ock förekomma i andra betydelser, t. ex. som uttryck för skepnad, en människa kan uppträda i djurhamn, och i fornsvenskan ha vi ordet som beteckning för underavdelning av skeppslag liksom det i fornsvenskan skall ha använts för att beteckna betesmark.

Ingendera av dessa betydelser är relevant för området ifråga och ej heller förekommer i Trollhättans annaler någon mer eller mindre kändis vid namn Håkan.

Med skäl kan man misstänka att etymologien till namnet har misstolkats. Sannolikt är Håkans hamn ett naturnamn, varför topografien bör kunna leda den sökande på rätt spår.

Topografi

Enligt vad man hittills vet förekommer namnet Håkanshamn första gången i det kanalförslag, som 1742 framlades av B. G. Carlberg och Gabriel Polhem, son till Christopher. I detta, som var baserat på Christopher Polhems projekt under Karl XII:s sista regeringsår, sägs att kanalen skulle från Öjebro håla föras genom en stenig backe utför ett brant berg, kallat Håkanshamn, till Haijoma varp. I originalförslaget, förvarat i Riksarkivet och nedtecknat av en skrivare men undertecknat personligen av Carlberg och Gabriel Polhem i förening, stavas Håkanshamn precis som i nutid.

På förfrågan meddelar såväl Lantmäteriverket som Kammarkollegium, att man icke äger någon karta tidigare än 1742 med namnet Håkanshamn.

Samma uppfattning av terrängen som i nämnda kanalförslag har vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Elvius, vilken sommaren 1748 besökte Trollhättan för att ”gjöra mätningar och afvägningar för Sluss-wärkets anläggande”, d.v.s. för realise-

rande av Christopher Polhems projekt. Elvius talar om det stora berget, som skjuter sig ut mellan Öjebro håla och Hajoma varp till Stampeström. I detta berg visar sig en djup ränna gående från Håkanshamn såsom den enda och tillika beqvämaste lägenhet att draga farten utföre detta höga berg.

Enligt dessa båda beskrivningar torde topografien för Håkanshamn kunna sammanfattas till en bergig terräng, ett område, där Polhems sluss i dag minner om ett försök att för drygt 200 år sedan kringgå trollhättefallen och där en modern kraftstation, Hojumstationen, sedan närmare ett halvt sekel är insprängd.

Dansk karta

I landsarkivet i Göteborg förvaras sedan 1954 en vackert färglagd dansk karta, som genom vänligt tillmötesgående av trollhättepojken, arkivarien vid landsarkivet Bengt Sjögren ställts till författarens förfogande.

Kartans rubrik lyder: "Geometrisk karta over TROLLHETTEN liggende i Gjöta Elv, uti Elfsborgs stift, Waene Haerred og Gerhems sogn, som viiser hvorledes Canalen og Slusserne skal kunde ledes igiennem Biergen og Jordbacker og deels igiennem Strømmerne, Fra det øverste till det nederste Lugnvandet ind emod Akers Strøm. Anno 1750 den 24 april."

Såsom brukligt var på dessa kartor ger man dels en beskrivning på fallfåran i sitt ursprungliga skick, "Trollhette Ström i Førrige Stand" och dels en översikt av samma parti med Ekeblads, Polhems och Elvii sluss och även om man anger "TROLLHETTEN i nu vaerende Stand med dens slusser og Fordaemninger" är det kartrubrikens 'skal kunde leedes' som gäller — kartans tillkomstår 1750 talar direkt emot några färdiga slussar".

Denna danska karta ger oss några viktiga upplysningar. "Hillerströms huus" finns inritat och om året 1750 är rätt, tyder det på att huset, nuvarande Näcken 5, mest känt som Nordkap och Trollhättans äldsta hus, varit byggt senast i slutet av 1740-talet, medan man hittills velat datera byggnaden till några år in på 1750-talet. På kartan kan ett par ord, Kampe Kafen, verka förbryllande. Kampe är danska ordet för kämpe, jätte — medan Kafen härledes från latinets cavum = håla. Namnet betyder alltså jättehålan och syftar på den jättegryta, där konung Adolph Fredrik och drottning Lovisa Ulrika 1754 skrevo sina namn, varefter hålan är känd som Kungsgrottan.

De svenska kartorna har däremot ej alls med grytan förrän den efter 1754 markeras med en kunglig krona.

Denna danska karta stammar från Sönderjylland och har 1942 kommit till landsarkivet i Åbenrå från den Holmska gården i Mögeltönder, uppförd 1785, således för precis 200 år sedan, av godsinspektoren Hans Henrik Holm. År 1954 överlämnades

Scala til Profilerne

Profil a

Flusen Elvius



TROLLHETTE ST



kartan från Åbenrå till landsarkivet i Göteborg, varvid man tyvärr ej kunde ge närmare besked om dess proveniens.

Är kartan original eller avritning av någon svensk karta? Vilka relationer fanns under 1700-talet mellan Sönderjylland och den tidens kanalintressenter i Trollhättan? Som nyss nämdes förvaras kartan på landsarkivet i Göteborg. Då den nu refereras och publiceras i "Stranna" torde det vara första gången som den i tryck blir offentlig.

Hakons hamm

Den udde, som sticker ut mot Stampeströmmen och där de svenska kartorna i regel har Håkanshamn, har på denna danska karta fått namnet Hakons hamm. Att egenamnet Håkan motsvaras av Hakon är lätt att förstå men varför har hamm ersatts av danskans hamm? Det finns ett gammalt frisiskt ord hamm, som med hänsyn till det nära grannskapet mellan de nordfrisiska öarna och Sönderjylland även kan ha ingått i danska språket. Ordet anses dock ha betydelsen gräsgång eller ett för visst ändamål, t. ex. som inhägnad för djur, avgränsat gräsområde, en förklaring, som ingalunda passar in på topografien av Håkanshamn.

Även i engelska ortnamn förekommer samma element hamm och med samma betydelse.

Etymologi

Grekiskans etymon = det sanna, det verkliga, har givit namn åt den gren av språkvetenskapen, etymologien, som söker utreda ett ords, t. ex. ett ortnamns verkliga, ursprungliga betydelse. Emellertid kan ett ord förefalla svårt att förstå, varför det i folkmun eller av en nedtecknare, skrivare, kan förändras till ett ljudligt ord, som dock är för meningen främmande. En dylik förvrängning, folk — eller skivare-etymologi, kan vålla en del bekymmer för t. ex. en ortnamnsforskare.

I Namn och Bygd (N o B) år 1960 har den engelska ortnamnsforskaren Margaret Gelling behandlat det engelska elementet hamm och framfört sin uppfattning, att den tidigaste betydelsen av detta i engelska ortnamn skulle vara land "almost surrounded by water", alltså land till större delen omslutet av vatten, d.v.s. halvö. Om man utan vidare kunde överföra den tesen till svenska ortnamn och överföra hamm till hamm, alltså som på den danska kartan, vore det enkelt att visa på den på tre sidor av vatten omflutna halvön Håkanshamn.

Margaret Gelling låter dock klart förstå att hennes uppfattning ej alls delas av ortnamnsforskarna i gemen, vilket även svensk forskare gett uttryck för.

Om man med topografien som bakgrund låter danskans hamm vara en förkortning av hammer i betydelsen stenig backe, klippbrant samt vågar låta svenska språkets

hammar med samma betydelse av stenig mark, klippa, vara involverat i Håkanshamn kan man, just med topografien som förklaring, kanske komma in på rätt spår. Man får dock ej glömma den rent språkliga aspekten. Kan språkvetarna godkänna att ett svenskt hammar förkortas till hamm? På därom gjord förfrågan hos Ortnamnsarkivet i Uppsala kan man där ej erinra sig något exempel på att hammar som fristående ord eller som efterled i ortnamn kan uppträda som hamm.

En intresserad lekmans funderingar får således bli — funderingar. Men låt oss likväl gå vidare med efterleden hammar i ortnamn. Enligt Jöran Sahlgren i Ortnamnssällskapetets i Uppsala årsskrift (OUÅ) 1949 kan ett sammansatt naturnamn med hammar som efterled ha ett egenskapsbetecknande ord som förled, t. ex. Glanshammar, den glänsande hammaren, Dimmerhammar, den mörka hammaren.

Förleden i Håkanshamn är Håkan. I den år 1751 tryckta tyska översättningen av Carl Hårlemans "Dagbok öfver. . ." stavas namnet som Hokans ham. (Hårlemans dagbok beskriver en resa 1749 till bl. a. Trollhättan). Kan detta Hokans vara en konstruktion från ett tyskt hok, vars svenska motsvarighet hok förekommer endast i ortnamn?

Lennart Elmevik har i OUÅ 1965 utrett hok, som enligt honom, "där den topografiska anledningen kan finnas" betecknar bl. a. udde.

Som exempel på detta anföres gårdsnamnet Hok på en udde i Hoksjön eller Hoka-sjön några mil söder om Jönköping, i dag plats för herrgårdspensionatet Hook.

Kartan å sid. 119 visar hur ägomarken Hoken i Mo härad ligger inklämd i en kraftig krök av floden Nissan och på liknande sätt ligger Hokhagen i stor krök av Nossan i Eggvena socken.

Man kan även hänföra hok till huk i t. ex. Sveriges sydligaste udde, Smyge huk, och till Blåvandshuk på Jyllands västkust.

Låt oss återgå till Pehr Elvius berättelse från Trollhättan där han den 2 juli 1748 skriver: "det stora berget, som skjuter sig ut emellan Öjebro håla och Haijoma varp till Stampeström". Nog har ordet udde där sitt berättigande.

Man kan göra försöket till utredningen av ändelsen hammar än svårare för sig genom att hänvisa till Svenska akademiens ordbok, som rörande hammar förutom de ovan nämnda betydelserna även har betydelsen "tvär udde". Kan ursprunget för Håkanshamn stödja sig på hammar, bevisar kartbilderna på ett eklatant sätt den tvära udden vid Stampeströmmen.

Såväl Hok som hammar innebär betydelsen udde. Håkanshamn kan alltså — om namnets ursprung kan tillbakaföras på dessa ord — vara en tautologi, "tårta på tårta".

Med klart påpekande av de löst fotade språkliga antaganden som har gjorts kanske man kan tänka sig det ursprungliga namnet för Håkanshamn vara Hoka hamm, d.v.s. ungefär "det utskjutande berget".

Oljeslageriet

Den 1 juni 1847 fick oljeslagaren O. Dahllöf tillstånd av Nya Trollhätte Kanal Bolag (N.T.K.B.) att arrendera ett 1295 quadratalnar stort område på västra sidan av inloppskanalen till Polhems sluss. I december samma år fick han löfte att utvidga tomten med 400 quadratalnar.

Tydligt har man i regel beskrivit oljeslageriet som liggande vid Håkanshamn, ty sedan företaget efter några år flyttat till platsen vid Qvickens damm nedanför kyrkan, har detta namn hängt med. I alla fall ser man detta i de ”Föreskrifter för färdandet genom kanalleden vid Trollhättan”, vilka i februari 1894 utfärdades av Kanal-Direktionen i Stockholm. ”I kanalsträckan emellan Trollhättan och öfversta slussen vid Åkersberg må fartyg, som måste uppehålla sig i kanalen, icke förtöjas annorstädes än i bassinen vid Trollhättan, utmed kajmuren vid Håkanshamn, i Olidebassinen samt i Åkers sjö. . .”

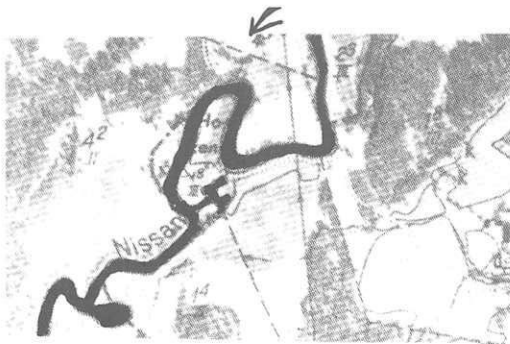
En historiker, som i framtiden påträffar Håkanshamn vid kanalen nedom kyrkan och ej känner till första platsen vid fallfäran, kan få en hel del bekymmer med att utreda den hamnen.

Våra ortnamn — kulturskatter

Till lycka för vårt kulturarv tycks intresset för våra ortnamns ursprung vara i stigande. Ortnamnsforskningen är dock beroende av att det ursprungliga namnet bibehålles, vilket tyvärr ej alltid är fallet.

Så har ett ursprungligt namn Spekönen — härlett från Speksågen, som på 1600-talet och i början av 1700-talet gav ön dess namn — under senare tid alltmer undanträngts av Spikönen, ett namn, som dök upp senare än Spekönen och dessutom icke har någon som helst ursprungsrelation till ön i fråga — Spiköhammaren (om man tar den till intäkt för namnet) låg på — Malgönen!

Samhällets kulturorgan bör ta sitt ansvar och söka återinföra namnet Spekönen, det namn som trollhätteborna i början av seklet mest använde, såvida man ej förkortade det till Speka.



Nissans förlopp i Öreryds socken, Mo härad.

ÖKNAMNEN I TROLLHÄTTAN — INTRESSANT SOCIOLOGISKT FENOMEN

Av fil. mag. Arnold Lidaräng (1915—85)

Författaren är född år 1915 i Hjärtum, där han bodde sina första tretton år. Materialet till denna artikel fick han under en veckas vistelse i Trollhättan sommaren 1960. De 500—600 namn han samlade in var endast en del, somliga var för fula att ge offentlighet åt. — Många av trollhättenamnen har förf. använt sig av i sin nyligen utgivna bok "Lurel och Smesa — västgötska personnamn i muntlig tradition". Artikeln nedan publicerades ursprungligen i Tidn. Trollhättan 1961.

Personnamnen i Trollhättan är ett intressant kapitel både ur sociologisk, språklig och namnhistorisk synvinkel. Det framgår av en undersökning utförd av Kungl. vetenskapsområdet i Uppsala som ett led i den stora kartläggningen av personnamnskicket i Västergötland och Dalsland. Av ett alldeles särskilt intresse är tillnamnen, eller öknamnen som de vanligen kallas. Av samtliga undersökta städer och orter har ingen uppvisat en sådan mångfald av dylika binamn som Trollhättan. Förutom en mängd muntliga namnformer av olika slag har mellan 500—600 s. k. öknamn upptecknats, de flesta språkligt och folkloristiskt originella och för vetenskapligt ändamål mycket värdefulla. Även i fråga om dopnamnen uppvisar staden en egen profil. Redan på 1920-talet började stadsborna införliva nya, huvudsakligen anglo-saxiska namnformer, vilka sedan under följande decennier alltmer kommit att påverka stadens gamla svenska namnförråd — en sak som för språk- och namnvårdare måste te sig betänkligt.

Den av vetenskapssamhället igångsatta undersökningen är den första vetenskapligt utplagda kartläggningen av dop- och familjenamnen och av de i muntlig tradition använda personnamnen, som så ofta starkt skiljer sig från de i mantalslängder och kyrkböcker förefintliga. Dessa muntliga namn skall i första hand bearbetas för språklig, namnhistorisk och folkhistorisk forskning men även användas för praktiska syften, t. ex. för nybildning av släktnamn.

”Tvångsdöpning” vid Nohab

Vad öknamnen i Trollhättan beträffar torde de ha förekommit särskilt rikligt i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Framför allt vid de större industrierna — Nydqvist & Holm, Stridsberg & Biörck, de gamla sågverken och pappersbruket — synes namnfloran ha varit allra yppigast. Enligt vad gamla arbetare berättar hade praktiskt taget alla ett extra namn, som användes både bland kamrater och överordnade. Vid NOHAB t. ex. fanns en verkmästare som ”tvångsdöpte” alla nykomna arbetare. På verkstadskontoret hade man långa listor över arbetares öknamn, och i porten till verkstaden uppgav man sällan annat än sitt ”smeknamn” — det räckte för att bli insläppt. Vid mera högtidliga tillfällen, då de officiella namnen måste användas, blev det ibland trassel på grund av att man inte visste vem den eller den arbe-

taren var. Det gällde t. ex. vid medaljutdelningar, då det kunde vara rätt besvärligt att få rätt medalj på rätt bröst.

Öknamnen hade ej sällan att göra med vederbörandes egenart — utseende, vanor, lyten etc. — men också med vad han sysslat med tidigare. Hade han t. ex. arbetat på ett mejeri kunde han få heta "Vassle-Maja". Men också där han arbetade gav ej sällan namnet. På pappersbruket hade man t. ex. "Alfred i valsarna", "August i smedjan", "Skalar'n" och "Smärglare-John". Vid sågverket fanns "Rullar'n" (han som rullade fram stockar) och "Kantar'n" (kantsågaren). Och i de mekaniska verkstäderna fanns "Karl vid Saxa", "Slipare-Klas", "Pann-August" (arbetade vid lokpannorna), "Svarvar'n", "Packar'n", "Nyckelmakar'n" o.s.v.

Öknamn i kyrkböcker och läkarrecept

Men det var inte bara vid verkstäderna och pappersindustrierna som öknamnen användes. Präster antecknade dem i marginalen i kyrkböckerna. Det gällde inte minst de s. k. fattighjonerna och "försvarslöse personer", vilkas verkliga namn var om möjligt ännu mera okända än andras. Också poliserna, skatteindrivarna och andra tjänstemän hade väl reda på vederbörandes öknamn och använde dem också flitigt — det hade eljest varit svårt att hålla reda på klientelet. Ja, det förekom t.o.m. att läkarna skrev ut recept, där öknamnen stod noga antecknat, vanligen dock vid sidan av det officiella namnet. Detta var säkerligen en försiktighetsåtgärd för att undvika namn-förväxling och underlätta expeditionen på apoteket.

Elakhet eller nödvändighet?

Att just trollhätteborna var så rikt begåvade med öknamn kan kanske verka förbryllande. Var de männe elakare än andra eller hade de en frodigare fantasi? Båda dessa saker spelade nog in, men den viktigaste faktorn var med säkerhet av rent praktisk natur. Trollhättan var ju för inte alltför avlägsen tid sedan ett nybyggarsamhälle, en "sågarby", som vuxit upp kring fallen. Hit kom inte bara västgötar och bohuslänningar utan folk från Dalsland, Värmland, ja, från ännu avlägsnare trakter. Namn sådana som "Dalslands-Anders", "Flunbon", "Värmlands-Nisse" m. fl. vittnar härom. Att identifiera alla dessa kända och okända människor var inte lätt i synnerhet som de flesta hette Karlsson, Pettersson etc. och alldeles särskilt med tanke på att bebyggelsen på den tiden var tämligen oordnad — gatunamn och husnummer fanns t. ex. inte. Här måste de s. k. öknamnen få en viktig funktion — nästan lika viktig som på den tiden, då det fanns varken kyrkböcker eller mantalslängder, d.v.s. då den fria fantasin avgjorde hur personnamnen skulle vara — alltså själva det namnhistoriska ursprunget till flera av våra vanligaste namn.

Särpräglade personligheter

Men det var säkert inte bara praktiska faktorer, som kom öknamnsloran att skjuta i höjden. En titt i den samling öknamn som upptecknats visar att många av dess bärare varit personer som gick under beteckningen "original", alltså särpräglade män och kvinnor som bröt av mot mängden och utgjorde markanta profiler på stadens gator. Det fanns då betydligt fler av dessa personligheter än nu för tiden, och det var nästan otänkbart att de inte skulle få ett betecknande namn. Ofta var de verkliga hedersmän- och kvinnor, gamla hantverkare, köpmän etc., och ej sällan skämtsamma och slagfärdiga. Där fanns t. ex. de för alla äldre stadsbor välkända "Glädjen", "Mose Gottvär", "Laffa" och "Molytter". Vidare "Dannback", "Grönsisken", "Syringen", "Suarongen", "Vintergröna", "Syrek", "Phistolette", "Schinsar'n", "Sua", "Skolevenk", "Svala", "Koampen", — för att ta endast några ur högen.

"Strömslunds kråkor" och "Skofteby grisar"

De gamla öknamnen har också en del att berätta om den gamla staden Trollhättan och dess inbyggares förhållanden till grannbyggarna. Det rådde ofta stark fiendskap mellan invånarna i de olika "tätorterna". De som bodde i Skoftebyn kallades vanligen av trollhätteborna "grisar" och strömslundsborna "kråkor" — förmodligen på grund av att de, sett från stadens horisont, byggde sina bon uppe bland träden. Trollhätteborna själva kallades av strömslundsborna råttor, sannolikt därför att de bodde i en håla, (eller "rätthål"), sett ur de sistnämndas perspektiv.

Även folket i grannsockarna hade sina "smeknamn". De som bodde i N. Björke kallades "Björkestollar", invånarna i Åsaka "åsakaryggar", och folket i den s. k. "Huttebygden" i Bohuslän fick heta "nordhuttar", "pinnhuttar" och "skrôvhuttar".

Även inne i själva staden skilde man ofta på varandra. De som bodde i norra stadsdelarna kallades vanligen "uppigenomspojka(rna)" och deras motsvarighet söderut "nerigenomspojka(rna)".

Bibeln och almanackan har fått konkurrens

När det gäller dopnamnen visar det sig, att släkttraditionen alltjämt är stark i Trollhättan. Nästan vartannat barn får i dopet namn efter far eller mor. Ej sällan går man flera släktled bakåt för att finna namn åt det nyfödda barnet.

Däremot har kungahuset och bibeln nästan helt spelat ut sin roll som namnkällor. Från att tidigare ha varit ett rätt dominerande inslag i dopnamnsrådet har dessa slags namn nu reducerats till att gälla enstaka namn, t. ex. Birgitta, Kristina, Margareta, Maria, Eva, Elisabeth, som kring 1960 kunde räknas till de mest frekventa. I vad mån kungligheter och bibliska personer här varit förebilder är f. ö. svårt att avgöra. Almanackans gamla roll som namnkälla har också mer och mer övertagits av t. ex.

modern litteratur, film, veckotidningar, radio, tv o.s.v. Det framgår bl. a. av den brokiga samling dopnamn, som vuxit fram alltsedan 1920-talet. Redan då började namn sådana som Fränke, Morgan, Bill, Jackie, Charlie, Beatrice, Clarie, Grace, May, Vajlet o.s.v. bli rätt vanliga. Men senare slår dylika namnformer alltmer igenom och bildar en relativt stor procent av totala dopnamnsförrådet. Många av dem har starkt anglosaxisk prägel, t. ex. Villkie, Jeff, Raymond, Rainer, Käthe, Daysy, Lawrence, Rita, Linda, Carina, Yasmin, Maine, Glenn, Sonny, Willie, Glaedis o.s.v.

En viss reaktion mot de utländska namnen har glädjande nog märkts sedan 1950-talet, då enligt gjorda stickprov följande namn hör till de mest frekventa. För pojkar: Lars, Anders, Erik, Lennart, Thomas, Göran, Krister, Per, Mats, Mikael, Olof, Bengt, Hans, Jan och Åke. För flickor: Elisabeth, Margareta, Birgitta, Eva, Marie, Lena, Maria, Ulla, Gunilla och Linnea.

För oss som förfasar oss över de många underliga namn, som kommit in under senare decennier, kan det f. ö. vara skäl att erinra sig, att redan tidigare var det ingalunda enbart svenska och nordiska dopböcker. Där fanns t. ex. sådana namn som Venezuela, Sardina, Zuleima, Laguna, Saxemia, Alfhektia, Adelgise, Dorrie, Galatea, Pofrice, Aurella, Donata och Mandomia.

Långsam förnyelse av släktnamnen

Förnyelse av familjenamnen sker mycket långsamt. Det innebär att mantalslängder, telefonkataloger etc. under oöverskådlig tid framåt till mycket stor del kommer att domineras av Johansson, Andersson, Svensson o.s.v.

Det gamla bruket att bilda nytt släktnamn genom att anta faderns dopnamn med tillägg av -son har också i stort sett upphört i Trollhättan. Så inte heller på den vägen sker någon nämnvärd förnyelse av släktnamnen.

De gamla trollhätteborna kallade ofta skoftebyborna för ”grisar”:

Några fruar från Skoftebyn var på torget och köpte spädgrisar, och Jepp-Adolf fick i uppdrag att köra alla dessa grisar till sina respektive ställen. På vägen möter Adolf en bekant som frågar: Är du ute och skjutsar turister, Adolf? Då svarar Adolf med sin skrikande stämma: Nää, det är Skoftebyungar som är ute på skolresa.

— — —

En person som i vanligt tal kallades Klappen gick och gjorde handräckning på olika ställen här på Stranna. Var en gång hos fru Hallberg (som innehade krogen här) och bar in ved. När arbetet var färdigt frågade H.: Vad vill ni helst ha nu. En sup — en halv- eller toddy? Då fick hon till svar: Jag kan ta supen nu, sen kan jag dricka halven medan toddyvattnet värmer sig.

Erik Adamson

År	Trollhätterevyer uppförda å Svea Teatern	Förf. av
1915	Kalabaliken i Grönköping eller Var så go' Daniel! Denna revy uppfördes även 1 gång i Lilla Edet	Erik Adamson John Börjesson
1916	Stadsfröjd eller Benen i luften eller Tack Emil!	
1917	Lyckans gulascher	
1918	Kärlek för en natt eller Leve re(vy)publiken eller Det blir etter jädriare!	Erik Adamson Hjalmar Karlsson
1919	Stadskaninerna eller Får det lov att vara en rabarbernumbe?	
1921	Karusellen eller Här går det runt	
1932	Vad är sanning! eller Karolinas enskilda bank Denna revy uppfördes i Tingvalla Folkets Park och på Svea Teatern. Behållningen tillföll De arbetslösa i Trollhättan	
1923 1926 1928	Barnens Dags cabareter Kuplettskrivning	Erik Adamson
1929 1936 1940	Röda Korsets cabareter Kuplettskrivning	
1924- 1929	Medverkan i Tidningen Trollhättan, stående spalt- rubrik: Stan för dan med visor, vers och kåserier åren 1924—1929 (ca 350 st) under signatur Karl på Spån- gata, P. Koral m. fl.	Erik Adamson Karl på Spångata
1932- 1950	Vers i TT:s Julnummer åren: 1932, 1933, 1934, 1936, 1942, 1943, 1944, 1949, 1950 (ca 60 st)	
1969- 1977	Trollhätteartiklar åren: 1969, 1972, 1973, 1974, 1976, 1977.	
1915- 1970	Bordsvisor ca 100 st	
1935	Film En strömkarl vid Kung Arturs hov eller Ett revolutionsbröllop. Visad å Svea Teatern	Erik Adamson Erik Wengström

Produktionsförteckning

År	Trollhätterevyer för Barnens Dag	Förf. av
1935	Kung Byxlös eller Svenska Folkets underbara öden Denna revy uppfördes först å Folkets P:s Teater Hjulkvarn och gavs sedan å Svea Teatern. Uppförda å Folkets Hus Teater:	Karl på Spångata Per Silja
1937	Strannas barn och Främmat folk	
1939	Razzia i Fårhuset	
1941	Sötsaker och bittermandlar	
1943	Stan för dan	
1946	Snyggt och styggt Denna revy gick 16 gånger vilket var Trollhätte- rekord. Behållningen av samtliga ovan nämnda revyer tillföll Barnens Dag i Thn	Karl på Spångata
1945	Spex i Vänersborgs Par Bricole Installationsspex i P.B.	Erik Adamson
1948	Västgötar och andra vildar Uppfört 7/2.48 och 16/10.48 Även uppfört i Göta P.B. å Valand i Göteborg 4/2.49	
1949	Med vikingar på härnadståg eller Sällskapsresa till Medelhavet Uppfört 12/11.49. Även uppfört i Borås P.B. 28/1.50 och i Stockholms P.B. 10/3.51, i Spegelsalen, Grand Hotel.	
1953	Smugglarkungen eller Svenssons lyckofärd Uppfört 14/3 och 25/4.53	
1955	Gudarnas skymning Uppfört 11/12.55	
1956	Sankte Persson & Co Uppfört 11/2.56	
1962	Adams lustgård Uppfört 20/10.62	
1970	Carolus Sex Uppfört 7/2.70	

Ur Trollhätterebyn
Snyggt och styggt 1946

Skattebetalaren i bara skjortan

(Melodi: Sigismund ur Vita Hästen)

Nu tror ni jag har spelat bort min rigg och mina skor
Men poker var det ej — nej skatten är så stor,
att jag fått sälja all min dress för att få hop till skatt.
Ja, Wigforss han gör hela svenska folket matt.

Den lille Wigforss skulle sitta uppå Skansen
bland andra björnar i en stor och stadig bur.
När herr Ohlin sen knutit upp den lilla svansen
blir Wigforss säkert spak, som andra vilda djur.
Ikring sin guldkalv får han ej mer tråda dansen
Hans budget skall få banta hullet mer och mer.
Vi sätter Wigforss i en apbur uppå Skansen
där kan han hänga sen i svansen upp och ner!

Vad hjälper det att spara nu när Wigforss allting tar
Man kan väl vilja ha nåt mer än skjortan kvar.
Skall detta kallas folkhem vill jag inte vara mä
Man aldrig får nåt i sin portmonnä.

Den lille Wigforss skulle sitta uppå Skansen
etc.

Erik Adamson

*Ernst Wigforss 1881–1977, docent, finansminister (s) under 17 år, grundlade vårt nuvarande skattesystem.
Bertil Ohlin 1899–1982, professor och partiledare för Folkpartiet.*

Ur Trollhättarevyn
Stan för dan 1943

Min barndoms stad

(Melodi: Storsättersvalsen)

Gamla Trollhättan var
en idyll forna dar
med små stugor på berg och vid mad.
Fallens skum steg mot skyn
Dånet sjöng uti byn
Vackra minnen från barndomens stad.
Trollhättan, än minns jag dina fall,
mäktiga, vilda och sköna.
Strömmarnas saga har blivit all
Borta är Tröskeln och Öna
Trollhättans fall med dess romantik
tystnat för evigt i tiden.
Och våra strömmars brus
blir kraft och ljus
Naturen är nu teknik.

Minns ni Djupandal
och vår gamla kanal
med turistbåtar vid Åkersvass.
Och när månen stod stint
över hög Kopparklint
fylldes Utsiktens vackra terrass.

Trollhättan, älvdalens fagra stad
där jag som barn har fått vandra,
glatt glider minnenas kavalkad
av original och vi andra.
Kärlekens stig är vår promenad
nu som i fädernas dagar.
Än finns romantik,
som blommor rik.
Jag älskar min barndomsstad!

Erik Adamson

Begravning

av Stina Svensson

Stina Svensson är född 1908. Åren 1911–32 bodde hon med sina föräldrar i Gripen 2 B, Trollgatan 3 A. Familjen hyrde av bröderna Karl och Gustaf Stark.

Vi stod uppe vid ”Tors hörn” (hörnet Trollgatan/Kungsgatan, Kv. Gripen 1) och tittade på begravningsstågen, när de drog förbi på väg till Gamla kyrkogården. Det var nära nog ett folknöje, kan man säga. Ett söndagsnöje. För på den tiden begrovs folk alltid på söndagarna. Åtminstone vanligt, enkelt folk. Och i södra delen av stan bodde mest arbetare.

Det var mycket högtidligt vid begravingar, och man följde noga den gamla, invandrade ritualen. Först i sorgetåget gick de två männen bland begravningsgästerna, som fått hedersuppdraget att prestavera. Det skulle vara aktade, något äldre och helst ståtliga män. De bar höga, svarta stavar, försedda med krusflor, som i långa remsor från toppen vajade för vinden. Därefter följde likvagnen med den döde. På och omkring kistan låg kransarna. Var de många, hängdes en del också på de granna tinnarna, som fanns i alla fyra hörnen på likvagnens tak. Vagnen drogs merendels av svarta hästar, och efter hand skaffade sig kusken en särskild, svart, silverbeprydd begravningscape. Så följde hästskjutsarna med de närmast sörjande samt de kvinnliga gästerna. Männen gick i ett led bakefter. De som hade råd, kom i bonjour och hög hatt, övriga i mörk kostym och kubb. De var inte så värst många, som ägde bonjour och hög hatt. Den höga hatten var emellertid ett viktigt begravningsattribut, och därför i avsaknad av sådan försökte man i möjligaste mån att låna av vänner eller bekanta, vilka var lyckliga ägare till en dylik huvudbonad. Kvinnorna bar svarta kräpphattar, de äldre svarta sorgschaletter. Sorgslöjor förekom inte bland det enklare folket.

Ibland kunde det vara särskilt högtidligt. Då företrädde sorgetåget av både fanor och hornmusikkår. Fanorna var krusflorsbehängda, och musikkåren spelade sorgmarscher. Antingen Karl XV:s eller Chopins. De båda har för alltid etsat sig in i mitt minne. Det var så vackert, att vi rös, där vi stod uppe i ”Tors hörn”.

Så tågade man den långa vägen till kyrkogården, där jordfästningen ägde rum i det lilla kapellet mitt på den då inte särskilt omfångsrika begravningsplatsen. Kapellet var tämligen blygsamt både utan och innan. Efter vad jag kan minnas, fanns inga bänkar att sitta på, ej heller förekom någon uppvärmning av rummet. Orgel saknades, så man fick sjunga, bäst det gick. En psalm, som mycket ofta sjöngs var: ”Jag går mot döden, var jag går”. Långt ifrån alla jordfästningar förrättades emellertid i kapellet. Minst lika många skedde direkt vid graven. Kremering förekom inte vid den tiden.

Under första världskriget fick Trollhättan en ny kyrkogård uppe vid Hojum. Den behövdes mer än väl, ty nu kom den svåra farsoten, spanska sjukan. Det var inte få

offer, som den nya kyrkogården fick ta emot år 1918 och några år framöver. Då räckte söndagarna inte längre till för begravningarna. Varje dag ringde kyrkklockorna för de döda, flera gånger om dagen var inte ovanligt. Det sorgligaste med spanska sjukan var, att den företrädesvis skördade de kraftiga och arbetsdugliga människorna i sin bästa ålder.

Någon begravningsentreprenör, som man kunde överlämna bestyren till vid ett dödsfall, fanns inte i min barndom. Allt fick ombesörjas av de närstående. Den döde behölls i möjligaste mån hemma till begravningsdagen. Ett likrum gjordes i ordning, oftast i en bod i något av uthusen. Väggar och tak kläddes med vita lakan. Det dekorerades med enar och annat grönt, och mitt på golvet placerades kistan på ett par bockar. Där låg den döde för allmänt beskådande. Utanför sorgehuset, på vardera sidan om ingångsdörren, placerades granar, och på marken ströddes hackat granris från sorgehuset och långt ut på gatan, där likvagnen och skjutsarna skulle stå.

När gästerna anlät, bjöds kaffe med hembakt kaffebröd samt tårta från Ekmans eller Ahlströms konditori. Garnityret på begravningstårtan utgjordes ofta av kors samt den dödes initialer, gärna i mörkaste chokladglasyr, om nu inte hela tårtan var täckt av sådan, då dekorationen var vit. Man drack kaffet under dämpat samtal med herr- och damsida.

Så småningom närmade sig tiden för avfärd till kyrkogården. Då bjöds omkring vin med sorgkonfekt, en papperskaramell i konstfärdigt utförande, av svart eller ibland lila silkespapper, guld- eller silverpapper, samt försedd med ett för dagens betydelse lämpligt bokmärke. Ibland kunde karamellen t.o.m. vara prydd med krusflor, när det var riktigt fint. Karamellen sparades alltid till barnen och de hemmavarande att beskådas och gömdes sen som ett minne av den döde.

Nu hade likvagnen och drovskjutsarna anlät och stod utanför på gatan. Kuskarna bjöds på vin och konfekt eller någon gång kaffe och tårta. Vilket allt intogs av vederbörande, sittande på kuskbocken. Under tiden samlades man kring den döde i likrummet. Någon sjöng eller läste en psalm eller kanske talade några ord till den avlidnes minne. Så spikades locket på kistan, som bars ut till likvagnen tillsammans med blommorna. Och så gick färden i långsam begravningstakt till kyrkogården och den hänsövnes sista vilorum.

Så kunde en begravning te sig i 1910-talets Trollhättan. Mycket har förändrats sen den tiden. Sorgen är väl densamma nu som då. Men de oerhörda bekymmer och den stora ängslan för framtiden, som t. ex. en fattig änka med en stor barnaskara kände, när hennes make ryckts bort, den är vi — åtminstone när detta skrives — lyckligt förskonade från. Så väl är det nu sörjt för oss i materiellt avseende.

Ett beriktigande

I "Stranna" 2:3 april 1985 förekommer ett faksimiltryck av en reseskildring till Trollhättan. Författaren Horace Marryat företog 1860 en ångbåtsfärd från Göteborg och lät 1862 i London trycka sina upplevelser. Då båten lämnat Lilla Edet passerade man "förbi Torpa, der i fordna dagar gamle Kong Göstaf, som han kallades, friade till Karin Stenbock".

Den gode Marryat har väl haft en viss historisk kunskap om vårt land, såvida ej någon medpassagerare lämnat dem, men någon Stenbock ägde ej Torpa herrgård, när Gustaf Vasa var på friarestråt. Ätten Stenbock satt på Torpa stenhus vid en vik av sjön Åsunden och där hämtade den till åren komne kungen sin tredje gemål, den unga Katarina Stenbock.

Det vore ledsamt om någon elev i Trollhättans skolor under en historiektion skulle ådraga sig klassens åtlöje genom att med "Stranna" som källa lämna en felaktig historisk uppgift — även om den gav kunglig glans åt Torpa herrgård i Flundre härad.

Rolf Rhodin

TROLLHÄTTE HOLMAR

Hvem slår mig en spång öfver hvirflarne där,
O, nämn mig den konstnärens namn!
Jag ville till grönskande ärne der,
I snöhvita böljornas famn.

Hur nära de ligga! Hvert skimrande strå
Jag tydligt kan skönja på strand.
Men aldrig försökte en farkost att nå
De svala, de tjusande land.

Der beta ej hjordar, der byggas ej tjäll,
Dock är der på skalder ej brist:
Den gryende dag, som den sjunkande qväll,
De helsa från gungande qvist.

Nog vet jag, hvi blomman der lyser så skär,
Naturen så leende står:
Der häfdes ej hjerta af vilda begär,
Der göts aldrig lidelsens tår.

O, hade jag vingar, visst flöge jag då
Till hvirvelomskummande ön,
Der ville jag ensam i tystnaden stå
Och lyssna till vågornas dån.

Der ville jag glömma, hur hjertat sig slog
Till blods uppå stormarnes elf;
Der ville i storhet, som aldrig bedrog,
Jag hänryckt försänka mig sjelf.

Der ville jag trycka min eldiga barm
Mot torfva, ej famnad förut;
Der ville, vid skummande forsarnes larm,
Jag sjunga min visa till slut.

Anna A.

Dikten är hämtad ur "Svea — Folk-kalender för år 1871"

UR EN GAMMAL TIDNING 1878-79

— Av Werner Johnsson —

Denna artikel var införd i Tidningen Trollhättan 21.12.1944 och i boken Stranna och Strannas barn år 1950. Såväl tidningsnumret som boken är numera svåråtkomliga.

Då artikeln ger en både roande och faktsäckad bild av livet i Trollhättan under fjorton månader för drygt 100 år sedan, har det ansetts lämpligt att åter publicera den (efter lätt bearbetning av Arne Arodell).

Att läsa gamla tidningar anser man väl i allmänhet för en föga intressant sysselsättning. Men det är skillnad på gammal och gammal. Ögnar man igenom en tidning från förra veckan eller förra månaden, finns det kanske inte mycket av intresse att hämta. Men är den 50—100 år eller mera, blir det en annan sak. För den som är intresserad av förhållandena i gången tid, kan läsningen av gamla tidningslägg vara mycket givande.

Skall man med hjälp av tidningar skaffa sig en bild av gångna tiders Trollhättan, kommer man emellertid inte så värst långt tillbaka. Trollhättans tidningspress är nämligen från år 1892. Före denna tid var samhället inte stort nog att bära en egen tidning. Nyheter eller en och annan annons inflöt i "Tidning för Wenersborgs stad och län", som utgavs i Vänersborg och var det mest lästa organet i dessa trakter på den tiden. Större nyheter kunde väl få plats i göteborgs- eller stockholmspressen. Men det var inte ofta så skedde.

Ett par försök hade dock tidigare gjorts att skaffa Trollhättan en egen tidning. De blev inte långlivade. Sålunda utgavs "Trollhättans Weckoblad" nov. 1878—dec. 1879 och "Telegrafan från Trollhättan" år 1883.

Det är ur Trollhättans Weckoblad, den första tidningen i Trollhättan, några plock här skall göras.

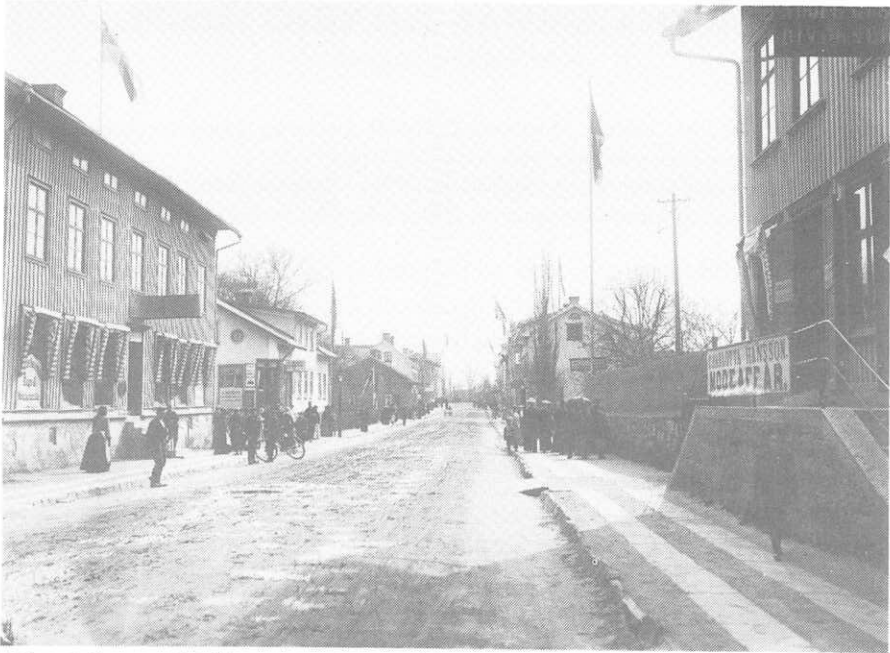
Först ett par ord om själva samhället i slutet av 1870-talet.

Bebyggelsen sträckte sig i norr till Bergslagerernas järnväg, som just då hade blivit färdig. Kungsgatan fanns ännu inte, men åtskilliga hus hade byggts öster om Österlånggatan. Området söder om nuvarande Torggatan hade också börjat bebyggas, mest av arbetare från Verkstan, som skaffade sig egna stugor.

Samhällets centrum var torget framför Grand hotell, som senare skulle bli "Tårtan". Av den gamla bebyggelsen där framför var det blott ladugården och Phistolettes, som stod kvar.

På andra sidan "Vinnebrona" hade också uppröjning skett. Dicksonska sågarna hade rivits 1876 och de Wikströmska sågarna hade sålts till ing. Ernst Stridsberg, som börjat bygga Gullöfors bruk. Önans var dock alltjämt tätt besatt med industriverk. Söder därom låg de stora industrierna: Oljeslageriet och Nydqvist & Holms Verkstad.

De världsberömda trollhättefallen hade icke nämnvärt minskats. De brusade alltjämt fram i ohämmat majestät och lockade massor av turister.



Så här såg Storgatan i Trollhättan ut under senare delen av förra seklet. I huset till vänster i förgrunden bodde utgivaren av Trollhättans första tidning. — Bilden är tagen vid ett celebrert tillfälle, vilket ju framgår av flaggningen och det ansenliga vimlet av folk på trottoarerna. Oskar II besökte Trollhättan den septemberdagen år 1904.

Och så kanske vi kan börja bläddra i de gamla bladen.

Det första numret av tidningen utkom den 9 nov. 1878. Utgivare och redaktör var boktryckare John Öberg, som bodde och väl också hade redaktionen i Apollo 4, hörnet av Storgatan och Spannmålgatan. Tidningen trycktes emellertid inte i Trollhättan utan i Öxnered, där Öberg inrättat ett tryckeri.

Enligt anmälan skulle tidningen ”meddela ledande uppsatser i politiska och religiösa ämnen, lokala nyheter, notiser från in- och utrikes orter, korrespondensartiklar från Göteborg, Uppsala och landsbygden kring Trollhättan m. fl. ställen”. Den skulle utkomma en gång i veckan och lösnummerpriset var 10 öre. Det var ganska dyrt, då stockholms- och göteborgstidningarna kostade 5 öre. Lösnummer såldes i C. F. Lundbergs butik i Sjöfrun 5 och i Olanders bokhandel i Näcken 7.

Först några officiella notiser.

Trollhättans postkontor hölls öppet 9—1, 2—6. Sön- och helgdagar 9—10, 12—1 och 2.30—5. Det låg i Wennergrenska huset, Merkurius 2, Storgatan 44, och där bodde också postmästaren, löjtnanten vid Göta Art. Reg. K. A. Westerberg.

Telegrafstationen, som nu hade flyttat från Swan 5 till Ågrens hus i Najaden 6—7, Spannmålgatan 4—6, hade öppet 9—2 och 4—6. Sön- och helgdagar 8—10, allt

stockholmstid. Man bestod sig nämligen då med olika tider i landet altl efter orternas longitud. Det var först från och med 1879 som det blev enhetlig tid för hela landet.

Pastorsexpeditionen hade öppet helgfria dagar 11—1. Den var belägen i kyrkoherde Åbergs boställe strax norr om kyrkan invid Prins Oscars skola.

Wenersborgs Ensk. Banks avdelningskontor tycks inte ha haft så särdeles mycket att göra, ty man höll öppet endast måndagar, onsdagar och fredagar 10—2.

Andra annonser saknas inte heller, fastän annonseringen icke på långa tag nått den omfattning den nu har.

I första bazarboden vid torget, Polhemsgatan 2, realiserar Nanna Strand tyger: doffel, korderoj och krafttyg. C. F. Lundberg säljer i sin bod korngryn, saltlånga, ost och ansjovis. I J. A. Nilssons klädeshandel i Svan 5, Storgatan 47, säljas tyger såsom Cambric, Tarlatan, Moleskin till 57 öre alnen och kasinettstyg till 29 öre alnen.

Apotekare Björklund var ju sedan gammalt en mycket stor annonsör och hade en rikhaltig sortering av varor, som man numera knappast finner på ett apotek. Han annonserar om matolja, märkbläck, braständare, Aseptin, fernissa till skodon, maltextrakt, persiskt insektspulver och — sötmjölksost. Apoteket var vid denna tid inrymt i det gamla Rignérska huset i Neptun 3, Storgatan 40.

Oskar Isberg säljer i kommission premieobligationer till Bergslagernas järnvägars lån av år 1870 á 15 kr stycket. Högsta premien 72.000 kr. Även säljes lotter till danska klasslotteriet.

Strömsberg med tillhörande kvarnverk jämte huvudparten av den mark, varå Strömslund senare skulle uppföras, har sålts av jägmästare Tell Dahllöf, som gått i konkurs, till hr A. Pålsson från Troserum för 66.000 kronor. Den nye ägaren debuterade med att stänga Strömsbergs park och gångvägen genom den. Allmänheten fick nu i stället ta vägen förbi Mattssons stuga, som låg norr om parken, för att komma fram till vägen Strömsberg—Torsered.

Den 23 nov. meddelas, att urfabrikören och handlanden Johan Jakob Wennergren omkommit genom en olyckshändelse. Han var en mycket betrodd man i samhället och medlem av kommunalnämnden, badhusdirektionen, arbetareföreningens styrelse, skarpskyttekåren m. m. Vidare var han ivrig jägare och fiskare. Urmakeriet övertogs av sonen Jarl Wennergren.

Litet av högre lyftning fanns även med bland notiser och annonser. Leonard Pettersson, smed på Verkstan och ägare till "Slottet" i Trollhättan, Diana 5, där Polhemsgatan nu går fram, bidrager med en längre dikt, kallad Hymn till Trollhättan, varur ett par strofer må anföras.

"Du sköna stund, du prydnad i naturen,
Vem har dig ställt i denna våå bland bergen?
Du talar högt till människan och djuren.
Är du ej hit av högre makter buret?"

Du fått ditt namn från trolldoms sagotider
då folk till fördomen sin tro fick sätta.
Du äger minnen ifrån kämpastrider
och namnet bär du än i dag — Trollhätta.

Den gode smeden lämnar kanske som rimsmed en del övrigt att önska. En insändare klagar över gatu- och belysningsförhållanden. ”Under rådande mörka väderlek vore det behöfligt med lyktor vid kanalen och älven, där det är livlig kommunikation och vattenhämtning. Många olyckor ha skett, särskilt vid den mycket trafikerade överfarten vid den s. k. pålbyggningen. Lykttändaren bör icke blott tända lyktorna utan även sköta dem så att de lysa med så starkt sken som möjligt. Nu ser man dem knappast. Det är så mycket angelägnare som gatorna, vilket vi något var känna, dels äro så smutsiga, att man riskerar mista skodonen och i synnerhet få damernas galoscher sitta emellan, och dels halvfärdiga eller blott färdiga in på husknutarna. Vän av ordning”.

Den 14 dec. 1878 omtalas en säkerligen icke ovanlig olyckshändelse vid Strömsbergs kvarn. En lastfärja med mjöl, förd av mjölnaredrängen Jonas Andersson, skulle föras till lastbryggan. Linan brast och färjan rusade mot fallen. Andersson räddade sig i sista stund upp på den vid kvarnen befintliga muren, medan färjan slogs sönder. Till hjälp vid sådana händelser lät hotellvärden C. Johan Andersson sätta upp en räddningslina mellan Spikön och Strömsbergs brygga, där det lämnas anvisningar, hur man lämpligast bör förhålla sig i fara.

Karl Fredrik Andersson har öppnat specerihandel under firma Trollhättans Hus-hållskällare i J. N. Nilssons hus, Svan 5, Storgatan 47. Kaffe från 80 öre skålpundet, portvin, sherry, muscot o. krusbärsvin.

Några nya, stora uppfinningar börja låta tala om sig. ”Elektriska ljusets framsteg. I London upplyses Fisktorget vid Billingsgate av 16 lampor, som ge ett ljus motsvarande 1000 vaxljus”.

”En av våra dagars märkligaste uppfinningar är telefonen. Ljudet förstärkes genom en apparat som kallas mikrofon. Man kan på milsvitt avstånd underhålla ett samtal eller njuta av ett musikaliskt föredrag.”

”Två exemplar av Edisons märkliga uppfinning, fonografen, ha äntligen förirrat sig till Stockholm. Dess återgivande av ljud är dock allt annat än tydligt. Det låter som talet från en dövtum (!)”.

Rosa Haraldés bokhandel i Haglunds hus, Apollo 3, Storgatan 28, säljer till julen bilderböcker och sällskapsspel.

Sällskapet N. N. har julfest. Tyvärr blir det inte något referat, då man uttryckt en önskan, att vad som försiggick ”icke måtte hinna så långt som till Öxnered.”

Från och med nyårsdagen 1879 har det blivit gemensam tid för hela landet. Stockholm fick dra klockan 12 min. tillbaka, medan Göteborg fick ställa fram den 12 min. 23 sek.

Trollhättan har den 31 dec. 1878 3.781 innevånare, vilket innebär, att det ökat med 71 personer sedan föregående nyårsdag.

Hundskatten bibehålles vid 5 kr inom Trollhättan.

Bland nöjena märkes den tidens bio. "En praktfull stereoskoputställning med bilder från flera framstående städer i Europa, landskapsstycken från Schweiz, baletter ur operor från Paris teatrar. Förevisas 9 fm.—9 em. å Utsikten av Robert Dahllöf i hans ateljé."

Den 1 febr. ha skarpskyttarna haft bal i Arbetareföreningens lokal vid Föreningsgatan. Salen var festligt prydd med flaggor och i den till scen omändrade delen av lokalen var konungens namnchiffer uppsatt. Sedan dansen pågått en stund höll förre kompanichefen O. Fischerström tal. Därefter föredrog kompanichefen Oscar Lindbom "med värme" Runebergs Döbeln vid Juutas.

Skarpskytteföreningen har valt till ordförande Johan Engblom och till kassör och sekreterare bokhandlare J. Gustafsson. Överbefälhavare var sergeant C. O. Moberg, kompanichef Oscar Lindbom, vice kompanichef K. J. Andersson, korpraler Rothlind, Svanström och Adolf Svensson.

Den 8 febr. meddelas jobsposten, att Trollhättans Brännvinsbolag höjt brännvinet med 20 öre till 2 kr pr kanna (2 2/3 liter).

En annan ledsam nyhet av dock något allvarliga slag var att Rosendals fabriker gått i konkurs. Arbetet vid filialen i Trollhättan fortgick emellertid. Arbetslösheten var dock ganska stor inom samhället — 70—80 personer — och man fick ordna soppkokning för utdelning till de behövande. Kommunalnämnden övervägde att som nödhjälpsarbete spränga och planera några av tvärgatorna vid Storgatan.

En insändare i en annan "allvarlig" angelägenhet klagar: "Skulle icke härvarande brännvinsbolag till ett så högt pris som 6 kr pr kanna kunna tillhandahålla allmänheten konjak av en något finare kvalitet än hittills av bolaget till detta pris blivit försåld. Tänk på befintlig konkurrens!"

I bazarboden n:r 1 vid torget (bliv. "Tårtan") säljas kragar och manschetter till 30 öre paret, slipsar o. halsdukar till 20 öre pr st, snörliv till 75 öre.

Nordenskiöld har låtit höra av sig och har på sin Nordostpassage med Vega kommit till Yokohama, där han mottagits med stora festligheter.

Claes Andersson, Mek. Verkstaden, uppköper fornsaker: flintyxor, flintknivar, mejslar och pilspetsar till möjligast högsta priser.

Det råder ingen brist på lägenheter i Trollhättan. 200 finnas att hyra. Det var då det "Makadamiseringssten" har börjat utläggas på flera ställen till välbehövlig utjämnning av gatorna. "Önskligt vore, att den till Garvaregatan gränsande delen av Österlånggatan vid fyllning komme i åtanke."

"Rak- och frisersalongen har flyttats till Wennergrenska huset. Utföres allt vad till yrket hörer. Öppet 8—1, 2—9. Söndagar och helgdagar öppet till 6 em. Obs! Äkta rysk raktvål tillhandahålles. C. G. Längström. Frisör."



Bruksförvaltaren och kommunalmannen Samuel Andersson med familj sitter på verandan till huset Herkules 4, Storgatan 36, vid den tidpunkt närstående artikel beskriver. — Huset ägdes senare av dr Göran Wijkmark och av konditorn Björzell. Numera bryr där restaurangen Le Jardin.

På påskafton tändes flera flammande bål. ”Eldarna på holmarna i älven föredde en synnerligen vacker anblick för den åskådande, utmed älvstranden vimlande folkmassan.”

Större delen av sällskapet T. B. i Trollhättan deltog i en utfärd till Långön. Företrätt av 6 st. musikanter, marscherade sällskapet till Stallbackaöns början, där överfarten med roddbåtar skedde. Den lilla, utmärkt vackra och natursköna holmen lämpade sig särskilt väl för sådana utfärder. Man dansade och lekte lekar. Hemfärden skedde kl. halv 9 och åskådades av en stor folkmassa som under den vackra aftonen promenerade utmed älven. Efter återfärden ställdes kosan till sällskapets lokal.

Arbetsföreningen hade även utfärd till den invid Strömsberg belägna platsen Liderna. Apotekare Björklund firar sin 80-årsdag. Vid festen lästes en hyllningsdikt av ganska kostligt slag. Här är första strofen:

År 99 om våren
blev i Norrtälje geboren
en pilt från Suomis land.
I Sverige han funnit sin trevnad,
han uppnått en 80-årslevnad.
Här verkat med idogen hand.

Trollhättan är hemsökt av mormonpredikanter och kolportörer. Till påsk kom det fyra av det förra slaget och sex av det senare.

En ceremoni av ovanligare slag har försiggått nedom Helvetesfallen, då pastor Hedberg från Göteborg döpte tre män och två kvinnor till baptister.

Trollhättans Hushållskällare säljer cigarrer till 4 kr per 100-låda och Piccardon till 35 öre buteljen.

Den 21 juni meddelas, att dr Carl Rinman avlidit, 65 år gammal. "Han hade en brinnande kärlek till sitt kall och var outröttligt verksam. Han var i besittning av ett originellt skämtlynne och ursprunglig humor. För de fattiga hade han alltid en hjälpande hand."

Promenerande varnas för att komma i skottlinjen vid skarpskyttekårens skjutbana i Olideskogen.

Den 19 juli 1879 är det storfrämmande i Trollhättan. Konung Oscar II och hertigen av Västergötland anlände med ångaren Lidköping från Vargön. Den passerade genom kanalen till Verkstaden, där de kungliga mottogos av patron Nydqvist, som visade verkstäderna. Därefter intogs förfriskningar i Dahllöfs villa Utsikten. Sedan gav Kanalbolaget stor middag på hotellet, varefter kungligheten kl. 8 for med båt till kajen vid järnvägsbron, där extratåg väntade.

Trollhättans skarpskyttekår hade övningar i regel varje söndag. En gång t. ex. hade man utmarsch till Torsred. Under marschen övades bevakningstjänst. En stund efter ditkomsten intogs en "god fältmiddag". Återstoden av dagen tillbragtes med exercis, dans och sång. Kl. 8 återkom man till Trollhättan, där det hölls korum på torget och kåren avtackades av kompanichefen.

Följande annons kanske ter sig som en fläkt av "den gamla, goda tiden":

"Realisation! Realisation!

På grund av avflyttning från Mellerud realiseras renat brännvin i poster om 15 kannor á 1.75 pr kanno. Vid poster om 100 kannor erhålles det för 1.60 pr kanno och fraktfritt bantåg eller ångbåt."

Arbetareföreningen hade den 13 sept. sista dansnöjet för säsongen i dess sommarlokal i handlanden John Svenssons trädgård, där det svängdes muntert om till midnatt. "Trädgården, som, sedan det blivit mörkt, rikligt upplystes av kulörta lyktor, föredde en präktig anblick i den vackra septemberkvällen."

John Svenssons trädgård låg i kv. Apollo 1, hörnet av Österlånggatan och Skolgatan. "Striken" i Sundsvall diskuteras. Det ser hotande ut. 600 man militär är ditkommanderade.

Trollhättans Brandkår har mönstring av befäl och manskap på torget söndag eftermiddag kl. 4.

En betydelsefull nyhet för Trollhättan är att Bergslagernas järnväg i sin helhet från Göteborg till Falun öppnas för trafik den 1 dec. 1879.

"Trollhättans Hotells Vin- och Spirituosahandel, C. John Andersson, säljer prima

Punsch 1.25 but., D:o Cognac 1 kr. but. och högre priser. Obs! Vid köp för 10 kr lämnas 10 % rabatt."

Två nya 4-kopplade snälltågslokomotiv med tenderar: nr 261 Dora och 262 Anna har avsänts från Mek. Verkstaden till Göteborg för Statens järnvägar.

Den 4 okt. hade arbetarna vid Verkstaden stor fest för patron Nydqvist med fru på Arbetarföreningens lokal. Den var prydd med flaggor, granar, lövkransar och blommor. Inom ramen av en eklövskrans syntes patron Nydqvists namn, omgivet av en strålände sol och nedanför hammare, tumstock, vinkel och ritstift. Festen inleddes med musik, varefter den åldrige verkmästare J. Andersson framträdde och överlämnade å arbetarnas vägnar en dryckeskanna i silver med inskription: "Av tacksamma arbetare vid Trollhättans Mek. Verkstad. 1879." Allt som allt närvaro över 370 personer.

Ett större antal järnarbetare ha med sina familjer anlant från Torshälla. De skola anställas vid ing. Ernst Stridsbergs nybyggda valsverk.

Utvecklingen går framåt. Dagsnälltågen skall bli uppvärmda.

Den 22 nov. har vintern kommit med stark frost. "Önskligt vore, om man vid sådana tillfällen kunde bestå trottoaren med sand." Salig Jörgens ord: Vem är det, som stjälar trottoarsanden? var tydligen ganska allmängiltiga.

Älven fryser till. Galeasen Anna på väg till skeppsdockan blir infrusen vid tändsticksfabriken.

Oscarsdagen, 1 dec., firas av arbetareföreningen med bal i föreningens salong, som högtiden till ära var festligt prydd med flaggor och fanor samt en transparang med konungens namnchiffer. Kyrkoherde Åberg föreslog konungens skål, som följdes av niofaldigt hurra och fanfarer, varefter en kvartett uppstämde "Ur svenska hjärtans djup".

Brännvinspriset höjdes från 2 kr till 2.20 pr kanna.

Posten kommer från nyåret att gå dagligen till Göteborg kl. 6.30 em. och till Öxne-red 8.30 fm. Kärrepost till Gärdhem, Åsaka, Sollebrunn och Lagmansholm. Gångpost till Björke avgår 11 fm.

Ett rykte håller på att förstöra julglädjen. Brännvinet skulle höjas ytterligare 20 öre pr kanna. Men det visade sig vara falskt alarm.

Och därmed får det vara slut på plocket ur tidningen. Med december månads utgång 1879 upphörde den att utkomma.

Det har givetvis endast kunnat bli enstaka notiser, som kommit med i denna skildring, och mycket mera hade varit värt att nämna. Men ovanstående kanske ändå kan väcka minnen från en gången tid på Stranna, som i mycket skilde sig från vår tid. Om den var bättre eller sämre, är kanske en smaksak.

Lånets Producter äro Spannemål, Boskay, Hudar, Tala, Glåst, Ull; någon del af Ost, Smör, Fjäder, Humla, Lin, Hamp, Insjö-fisk, Järn, Alun; en ringa del Bräder, Råswer, Tjåra, Beck, Kalk, Tegel [c].

Inbyggarna här i Landet nära sig i synnerhet, igenom et fördelaktigt Åkerbruk, Boskapsförsel, Fiskerien, och mångahanda slags Handel, med hemma tilwårkade Waror.

Swilka Strömmar och Sjöar äro här at märka?

1. Götha-Ålfwen, hwilken kallades fordom Gaut-Ålf, är den endaste, som kommer ur Sjön Wånern, uti hwilken 24 Strömmar inslyta, och faller wid Götheborg in i Väster-Sjön: 7 och en half mil ifrån des utlopp i Hafwet, har den et stort, högt och förskräckeligt wattufallande, emellan twänne Klippor, som egenteligen kallas Trollhättan, och består af tre åtskildta Fall, hwardera ungefärligen fem samnar höga, och alla tre, inom 300 alnars längd, ifrån hwarannan belägna.

Der ofwansföre en half mil, är en Bro bygd, emellan två Klippor, öfwer et annat åfwen starkt wattufall, hwar under gifwes stönt Laxfiske. Två mil nedanföre, är ock et Fall, derest förbi farande Båtar gå genom tre Slusar, kallade Edes Slusarna, i Drottning CHRISTINÆ regering anlagde.

Under sielfwa Trollhätte-wattufallet är, i Skräddares Klinten, et stort iholigt Rum, kalladt Tjusboen, hwarrest fordom Råsware sig undangömt.

Denna Ström framskåttar Timret, som kommer til Götheborg.

Möjligheten af en Båtled, förbi dessa Fall, tyckes Sveriges fordna Konungar hafwa sig förestådt, såsom Kong GUSTAF den I. Kong ERIC den XIV. Kong CARL den IX, och Regeringen under Drottning CHRISTINA. I Kong CARL den XII:s tid, undersöktes, åren 1712 och 1714, om, genom denna Strömmens wattufall, skulle kunna göras genomfart för Fartyg; då ock möjligheten blef pröfwad, förmedelst Herr Commerce-Rådet *Polhem's* tilstyrkande witra uträkning, och en Durkfarts byagnad, år 1718, fastskåld, som dock igenom Konungens död uphöorde (f).

U a 3

Det.

(e) Swenska Samlingar, 2 Stycket, sid. 6.

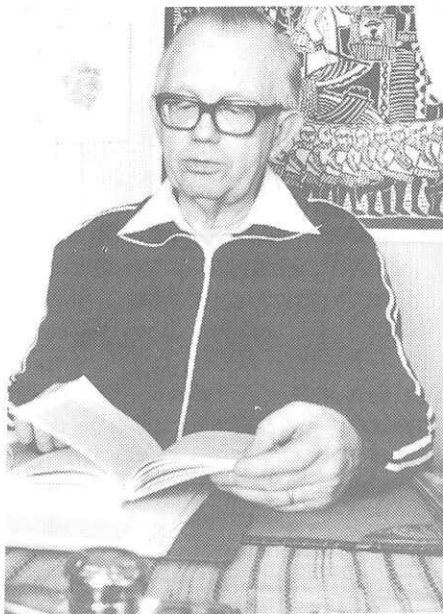
(f) Öfwer Antewd. Barön *Härlemans* Dag-Bok, sid. 77,

78, 81.

En sida ur "Geographie över Sveriges Rike" av Eric Tuneld, tryckt 1773.

OSKAR HÖRMANDER, SKÅNEFÖDD BLEKING I VÄSTERGÖTLAND, SOM SKRIVIT TVÅ BÖCKER OM TROLLHÄTTAN

Född i Skåne, inom nuvarande Kristianstads kommun, och uppväxt på Listerlandet i västra Blekinge kom Oskar Hörmander 1950 till Trollhättan som e. o. adjunkt vid dåvarande Samrealskolan, anställd av den legendariske rektor Claës E. Wessberg. Sina studier fortsatte H. vid sidan av lärartjänsten. 1959 avlade han lic-examen i historia och 1980 disputerade han i idé- och lärdomshistoria med avhandlingen "Schartauanismen och samhället. En studie i religiösa och politiska idémotståndningar 1890–1933" — i båda fallen vid Göteborgs universitet. 1961 blev han lektor i historia vid det som då blivit till Trollhättans h. a. läroverk, nuvarande Polhemsgymnasiet. Den tjänsten innebar han fortfarande men lämnar den 1 juli 1986 med uppnådd pensionsålder.



Att få uttrycka sig i ord har livet igenom varit huvudintresset för Hörmander. Därför har han skrivit flitigt i olika tidningar. Det mesta har han publicerat i tidningen Trollhättan eller Trollhättans Tidning, som den nu heter. Under nära 36 år har det blivit över 1000 dikter, 500 kåserier och minst lika många kulturartiklar och bokrecensioner. Ur detta intresse för att skriva har också böcker växt fram. Det har blivit till en studie över religionens väsen, en samling kåserier kring katten Måje, en diktsamling och två böcker om Trollhättans utveckling 1860–1916 — Sagarbyn och Magnus Åberg, 1982, följd av Sagarbyn blir Sveriges kraftstad, 1985.

Vid sidan av skolan och skriftställarskapet har politiken varit ett intresse som följt Hörmander. Det starka kyrkliga engagemanget vid byggandet av Götalundens kyrka förde honom in i dåvarande stadsfullmäktige, senare omdöpt till kommunfullmäktige. Där var han verksam för högern, senare moderata samlingspartiet, från januari 1959 fram till oktober 1985. Enligt uppgifter från tillförlitligt socialdemokratiskt håll skall ingen borgerlig politiker någonsin i Trollhättans historia stått ut med den politiska motparten i den församlingen längre tid än han — ett slags politiskt uthållighetsrekord. Dessutom har H. varit med i olika styrelser och nämnder, längst tid som vice ordförande i kulturnämnden, som han lämnade vid årsskiftet 1985/86.

Med pensioneringen flyttar Hörmander från Trollhättan och bosätter sig i fritidshuset invid Hunnebostrand. I ett fiskeläge har han växt upp, intill ett fiskeläge bosätter han sig — med hustru Birgit och katten Måje. Därmed sluter han på ett naturligt sätt sin livscykel.

SÅGARBYN BLEV ARBETARSTAD

— Av Oskar Hörmander —

I två böcker har jag följt Trollhättans historia från 1860 till 1916 och försökt ge en bild av dess utveckling. Några sammanfattande reflektioner skall jag här göra, med utgångspunkt från detta arbete.

Min första reflektion gäller Trollhättans gynnsamma situation i mitten av 1800-talet. Den andra kanalleden, färdig 1844, skapade en kommunikation som var förutsättningen för industriell utveckling. Det var före järnvägarnas tid och blev ett slags parallell i mindre skala till vad som hundra år tidigare skett i England, då just kanallederna skapat möjlighet för en tidig industrialisering. Till detta kom den kraftresurs som fallen utgjorde. De hade tidigare varit underlag för kvarnar och sågar i bondesamhället. Nu fick de en utvidgad betydelse.

Men det räcker aldrig med att resurser finns. De måste också utnyttjas av människor som vågar någonting. Sådana uppenbarade sig efter hand i Trollhättan. Antenor Nydqvist, Carl Olof Holm och Ernst Stridsberg är exempel på företagare med djärv framåtanda. Genom deras initiativ tillkom från 1847 och framåt de industrier, Nydqvist & Holm och Stridsberg & Biörck, som blev grunden för Trollhättans utveckling till en av Sveriges mest betydande industriorter.

Människor drogs från den överbefolkade jordbruksbygden in mot den växande industriorten. Deras ekonomiska förhållanden blev långt ifrån lysande. Men i sammanhanget bör vi betänka att de ändå ofta fick det bättre än de tidigare haft det inom jordbruket. I många fall stod valet mellan emigration till Amerika eller anställning inom den framväxande industrin i Sverige. Hade industri kunnat växa fram lika tidigt på andra håll i vårt land som i Trollhättan, skulle vi ha kunnat behålla mer av vårt folk inom de egna gränserna.

Fattigdomen var stor, men den upplevdes mindre besvärlig än vi föreställer oss. De flesta i vårt land var på den tiden vana vid att leva kring existensminimum. Endast en liten överklass hade det annorlunda. Förnöjsamheten var stor men också sammanhållningen bland dem som hade det svårt. Man hjälpte varandra och höll ihop på ett sätt som vi har svårt för att föreställa oss.

Inställningen till olikheterna i samhället var också en annan än den är nu för tiden. Kyrkan och prästerna hade under århundraden lärt ut, att Gud skapat samhället på ett sådant sätt, att en del skulle ha makten och bestämma och andra lyda och skaffa fram resurserna. Det var uppror både mot Gud och Konungen att tänka och handla annorlunda.

Trollhättan får en Arbetareförening så tidigt som 1867. Men den var inte på något sätt inriktad på några omvälvningar av det dåtida alltjämt patriarkaliska samhället. Önanupproret på våren 1868 var inte något riktigt uppror. Mest var det i stället ett förtvivlat rop på hjälp, när livsmedlen steg i pris och lönerna samtidigt justerades neråt. De flesta inom Arbetareföreningen hade den grundinställningen, att de ge-

nom ett sparsamt och nyktert sätt att leva skulle klara sig på de löner som de hade. Föreningen skulle genom billigare försäljning av livsmedel och andra förnödenheter i någon mån hjälpa dem till det. På andra sidan älven fanns ingenjör Albert som från 1889 ordnade med egna åt erkänt skötsamma arbetare. Strömslund blev ett samhälle där en elit av arbetare kunde känna att de hade ett växande människovärde.

Helt annorlunda blev den arbetarrörelse som från 1904 samlade sig kring Arbetarekommunen. Den gick medvetet in för en förändring av det bestående samhället. Arbetarna tog både fackligt och politiskt upp kampen för ökade löner. Men de ville också en omfördelning av samhällets resurser, så att de kom alla till del, inte bara en minoritet av folket. Ledare för denna rörelse i Trollhättan var från sekelskiftet framför allt Anders Hansson och Carl Frendberg.

Striden blev i början hård mellan den gamla och den nya arbetarrörelsen. Kyrkoherde Magnus Åberg hade lett Arbetareföreningen i liberal, ibland t.o.m. i konservativ anda. Han dog 1896. Men hans inställning levde vidare. Den överensstämde med vad många arbetare kände och tyckte. De såg upp till patronerna Nydqvist och Stridsberg och fann det helt naturligt att ställa sig under deras ledning och inte opponera mot den. Fackföreningar och strejker var främmande begrepp för dem.

Portgången för den socialistiska rörelsen i Trollhättan var mycket trång. Det erkändes från olika håll, bl. a. av August Palm, mästare Palm, som hade rikt jämförelsematerial från sina vidsträckta propagandaresor genom landet.

Men så småningom, omkring 1910, var det Arbetarekommunen som definitivt fick övertaget. Arbetarepartiet i Trollhättan blev socialistiskt inriktat. En minoritet inom Arbetareföreningen, den besegrade gruppen, sökte sig över till det frisinna partiet. Den mest betydande bland dem var Emil Rhodin. Men han försvann snart ur den aktiva kommunalpolitiken i och med att han accepterade befattningen som stadskamrer.

Vi kan i efterhand ha många synpunkter på den historiska utvecklingen. Men vi skall akta oss för att alltför mycket bedöma den ur en senare tids synvinkel. Vi kan förfasa oss över de stora skillnaderna i levnadsstandard mellan patron och hans anställda — mellan Elfhög och arbetarbostäderna på Stavereds mosse. Men vi bör då betänka att det var i hög grad accepterade förhållanden på den tiden. Arbetarna var stolta över att patron Nydqvist och hans familj kunde leva så ståndsmässigt. Det spred glans också över deras fattiga tillvaro. På något sätt utgjorde de en enhet trots de sociala skillnaderna.

Till sist bör vi kunna stanna i beundran och tacksamhet både inför de djärva företagarna i förgången tid och inför den dugliga och trägna arbetarstam som tjänade dem. Tillsammans lade de grunden till vårt välstånd. Det är i alla fall så som jag känner det efter fem års trägna studier i Trollhättans historia.

VÄLKOMMEN ATT SKRIVA TROLLHÄTTANS HISTORIA

— Av Oskar Hörmander —

Historia är aldrig skriven en gång för alla. Den måste ständigt göras om, med nytt källmaterial och med nya infallsvinklar. Så är det också med Trollhättans historia. Alla kan vara med. Det är en sådan aktiv medverkan som Du inbjuds till.

Med viss försiktighet bör Du närma Dig ämnet för att kunna åstadkomma så stor nytta som möjligt. Först behövs det en bred översikt. Uppslagsverk brukar kunna rekommenderas. Men i vårt speciella fall har vi en utmärkt första handledning i Bengt Lindströms "Trollhättans utveckling — årtal och händelser".

Nästa steg blir att ta reda på vad som tidigare skrivits om Trollhättan. Biblioteket har sammanställt ett litet häfte, "Litteratur om Trollhättan. Ett urval". Det upplyser om det mesta som har tryckts fram till 1984. För riktigt gammal tid är Gustaf Lundéns böcker ovärderliga. Mycket har också belysts av Erling Svensson i hans många väldokumenterade artiklar, alltid försedda med ett gott bildmaterial.

Längre framåt i tiden dominerar Werner Johnsson med sina många grundliga och välskrivna arbeten, med "Stranna och Strannas barn" som det allra främsta. En särställning intar Erik Wengström med "Trollhättan — ung stad". I en kåserande lätt stil för han oss rakt in i Sögarbyns människovimmel och ger oss framför allt glimtar från stadens första år på 1920-talet. Rolig är Wengströms bok men svåröverskådlig genom sina tidskast fram och tillbaka. Själv har jag i två arbeten systematiskt försökt teckna Trollhättans utveckling från 1860 och fram till stadsblivandet år 1916. Bengt Lindström har understrukit framställningen genom ett skickligt valt bildmaterial.

Svårt att välja källmaterial

Så långt kommen är Du väl rustad att gå vidare med det källmaterial, muntligt eller skriftligt, som Du vill plocka fram för att ytterligare belysa Trollhättans historia.

Källmaterialet måste alltid begränsas, om man syftar till att belysa mer än en enstaka händelse. Annars blir det för oformligt att handskas med. Själv har jag valt att stanna vid stämmornas och fullmäktiges protokoll. Där återspeglas i allmänhet också det som föregått beslutet. Till det har jag lagt protokoll, som kunnat belysa folkrörelsernas roll i det som skedde. För Trollhättans del har det mesta stått att finna i Arbetareföreningens, Arbetarekommunens och nykterhetsorganisationernas protokoll. Där ges en bredare bas för det som tilldrog sig på det politiska planet.

Till detta kan framför allt läggas tidningarna. De återspeglar det förgångna nuet på ett alldeles särskilt sätt. Både vardag och fest finns där dokumenterade. Det är ett

drygt arbete att vaska fram väsentligheter ur det materialet. Men det lönar mödan att anstränga sig med det. De många människorna i samhället får där röst och bild. Det kan i bästa fall göras om till en bred tidstäckande levande skildring av ett helt samhälle i rörelse framåt.

Så har Trollhättans historia växt fram genom mångas trägna arbete. Men avslutad är den inte och blir den aldrig. Bilden av det förflutna kan göras mer fullständig genom att nya bitar fogas till dem som redan finns. Till det arbetet hälsar vi Dig välkommen — vi som försökt och därför vet, hur roligt och stimulerande det är att syssla med historia. Trollhättan, både som sågarby och som stad, är väl värt att studera.

Impromptu vid Trollhättan

av *Dorothea Dunckel*

Fjällarnas harpa! Hur brusar din röst
Skönt i den tallprydda Norden!
Din harmoni uti hörarens bröst
Finner de heliga orden.

Sjung då din grafsång för släkten som gå,
Släkten som äro och blifva;
Böljornas eviga strider ändå
Nya accorder dig gifva.

Konsten, att täfla med dig, bland klipporna ställde sitt tempel,
Menskliga fliten sin thron, men skönare är du likväl;
Vare hon nyttig och stor, *du* bär det gudomligas stämpel,
Och din förtjusande syn priset från mödorna stjal.

Diikten är hämtad ur Dramatiska och Lyriska Försök av Dorothea Dunckel, trycket 1828.

Om förfarandet vid eldsvåda.

§ 33.

Utbruten eld tillkännagifves:
dels genom brandtelegrafan, *dels*
genom ringning med de å material-
bodarna befintliga klockorna, *dels*
genom trumsignal och *dels* genom
alarmlurar, förvarade på ställen,
som af brandstyrelsen bestämmes,
samt, i händelse af större eldsvåda,
genom klämtning i kyrktornet.

— — —
Ur BRANDORDNING för Trollhättans kom-
mun fastställd den 29 juli 1901.



SÄRSKILDA ORDNINGSFÖRESKRIFTER

FÖR

TROLLHÄTTANS SAMHÄLLE

FASTSTÄLLDE AF
KONUNGENS BEFALLNINGSHAFVANDE I ELFS-
BORGS LÄN
DEN 2 JULI 1901.

Trollhättan 1901. Esker. Malmströms anordningsstyrelse.

Redan 1901 hade Trollhättan ordningsregler för cykelåkning, vilka här återges i faksimile.

§ 8.

Ingen får färdas på velociped å annan allmän plats inom samhället eller dess område än sådan, som är upplåten för körande eller ridande.

Den, som färdas på velociped, åligger:

att vara försedd med ringklocka och efter mörkrets inbrott med tändt ljus i lykta, så anbragt, att skenet blifver för mötande synligt på afstånd;

att såväl i gathörnen som eljest, när fara för sammanstötning kan uppstå, färdas sakta och gifva signal med ringklockan och att för öfrigt aldrig färdas öfverdådigt eller ovarsamt fram;

att vid möte med åkdon eller ryttare hålla åt venster och färdas sakta, äfvensom vid sådant möte stiga af velocipeden, då körande eller ridande gifva tecken därtill, häst visar sig orolig eller det eljest kan vara af behofvet påkalladt för undvikande af olyckshändelse;

att icke fara förbi åkande, ridande eller gående utan att därförut hafva genom ringning med klockan gjort dem uppmärksamma på att sådant kommer att ske; äfvensom att vid färd förbi åkande eller ridande fara sakta och därunder ej ringa;

att vid färd bakifrån förbi åkande eller ridande hålla till höger;

samt att vid färd förbi häst, som ledes, hålla åt den sida där föraren går.

PANORAMA ÄR 1907 ÖVER TROLLHÄTTAN MED INDUSTRIER M. M., SETT FRÅN VÄSTRA Å

GULLÖFORS BRUK, HOTELLET, DIREKTIONS- BYGGNADEN

Bakom och t. h. om den skogklädda Gullön nedan syns "Gullöfors bruk", sedan 1876 successivt uppbyggt av ingenjören Ernst Stridsberg (1839—1925). När detta foto togs, höll bruket på att överflytta sin verksamhet till den plats vid Knorren, där det nu ligger (i bildens vänstra kant). — Brukets namn har ändrats till "AB Stridsberg & Biörck".

Bakom brukets högra del syns "Grand Hotells" ljusa byggnad. Högra delen hade blivit färdig 1831 och kallades då först "Trollhätte värds hus", från 1840-talet "Trollhättans Hotell". År 1870 hade detta byggts till nio meter mot norr — åt vänster — och likaså på höjden, så som detta foto visar.

År 1882 överlät Kanalbolaget hotellet till kommunen. Strax efter år 1890 började det kallas "Grand Hotell".

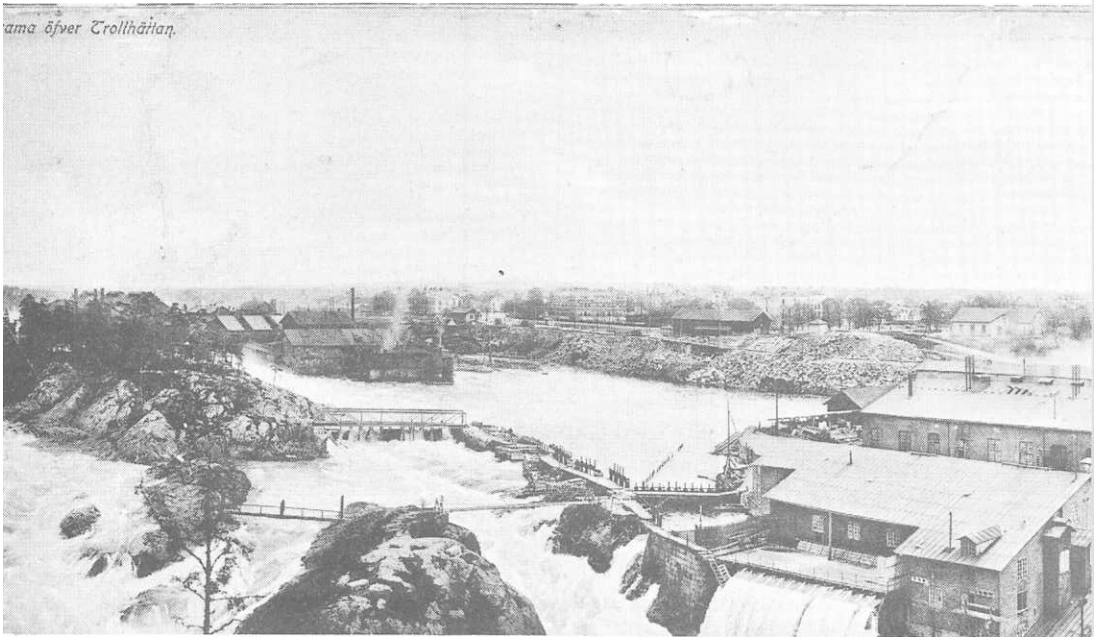
Allt revs i oktober 1913. Enligt det av Staten då uppgjorda förslaget till ny sträckning av kanalen kom nästan halva hotellet ute i den.

Det lilla huset, "Brovaktarstugan", hitom Grand Hotells gavel byggdes år 1875. Det finns fortfarande kvar och ligger vid kraftkanalen ett 40-tal meter nedströms Klaffbron.

Till höger om hotellet skymtar bakom avlövade träd en stor, lite mörkare byggnad. Det är Kanalbolagets nya direktionshus, vari direktionen och dess verkställande direktör K. A. Schwan år 1897 kunnat flytta in. Huset kallades därför oftast bland trollhätteborna för "Svans villa".

Seda
och
Kan
blev
Väg:
1905
troll

PRI
Ned
nade
Trol
När



panorama öfver Trollhättan.

GULLÖN OCH TOPPÖN,

omflutna av Nolströmmen och Tjuvfallet t. v. samt Gullöfallet och Toppöfallet t. h.

Av de små broarna är den smala, från Önans fabriksbyggnader över till Toppön, äldst. Den tillkom 1834—35 tack vare Kanalbolaget och dess övermekanikus Nils Ericson för att turisterna lätt skulle kunna beskåda fallen från Toppön. För avgiften fick turisterna en liten polett av mäsing — Toppö-pengen — som han sedan skulle stoppa i en sparbössa vid bron. Inkomsterna erhöll "Friskolan Kronprins Oscar" fram till år 1862, då församlingen övertog skolan och samtidigt Toppö-medlen. De nyttjades sedan för flickslöjdskolans verksamhet. På 1880-talet kunde det blir över tusen kronor per år, ett betydande belopp på den tiden.

Bron mellan Toppön och Getskäret existerade endast under åren 1906—1907. Mellan Getskäret och Gullön fanns under år 1903 även en bro.

ÖNANS INDUSTRIER

Flertalet byggnader började uppföras 1857 av Rosendahls fabriks AB och blev landets första fabrik för sliping av trämassa, *Önans fabriker*. Men år 1896 övertogs byggnaderna av *Trollhättans Elektriska Kraft AB*, där den berömda uppfinnaren, dr *Gustaf de Laval* (1845—1913), var den ledande. Han hade från ing. Eduard Albert på Strömsberg och firman Johansson & Carlander i Göteborg förvärvat den utmed älvens västra strand befintliga vattenrätten — se bildens vänstra del — och ansåg sig därigenom äga "tillräckliga resurser för att kunna frammana stora vinstgivande industriföretag med Trollhättan som centrum samt att med tillhjälp av framstegen på elektronikens område göra vattenfallen vid Trollhättan nyttiga". (T. Althin).

Vattenrätten invid Önans strand tillhörde oomtvistat Staten. Ett samarbete mellan de Laval's bolag och Staten var därför nödvändigt. Emellertid väckte Staten år 1898 en process om bolagets vattenrätt. Den avgjordes år 1901 av

Hö
ma:
skil
till
De
liga
pat
kar
dus
cen
hät
Anc
ind
frit

På
kra
av
Me

RAI

albol
egen
vatt
väni
ätter
dde
rna.

KAR
— r
vän
kana
ittan

PANORAMA ÅR 1907 ÖVER TROLLHÄTTAN
FRÅN M. M. SETT FRÅN VÄSTRA ÄLVSTRÅTEN

En bild säger ofta mer än tusen ord. Men en bild
är än mera värdefull för nutida och kommande
gångspunkt från t. ex. Kyrkan, Toppön eller
Trollhättan har förändrats.

Bildtexterna har skrivits av Arne Arodell, och är
ner Johnssons forskning.



asto
rde
falls
on.

na i
fort
me
last
ala,
ttar
bid-
esse
lse
era

· t.
me
l u
n le

PANORAMA ÄR 1907 ÖVER TROLLHÄTTAN MED INDUSTRIER M. M., SETT FRÅN VÄSTRA Å

GULLÖFORS BRUK, HOTELLET, DIREKTIONS- BYGGNADEN

Bakom och t. h. om den skogklädda Gullön nedan syns "Gullöfors bruk", sedan 1876 successivt uppbyggt av ingenjören Ernst Stridsberg (1839—1925). När detta foto togs, höll bruket på att överflytta sin verksamhet till den plats vid Knoren, där det nu ligger (i bildens vänstra kant). — Brukets namn har ändrats till "AB Stridsberg & Biörck".

Bakom brukets högra del syns "Grand Hotells" ljusa byggnad. Högra delen hade blivit färdig 1831 och kallades då först "Trollhätte värdshus", från 1840-talet "Trollhättans Hotell". År 1870 hade detta byggts till nio meter mot norr — åt vänster — och likaså på höjden, så som detta foto visar.

År 1882 överlät Kanalbolaget hotellet till kommunen. Strax efter år 1890 började det kallas "Grand Hotell".

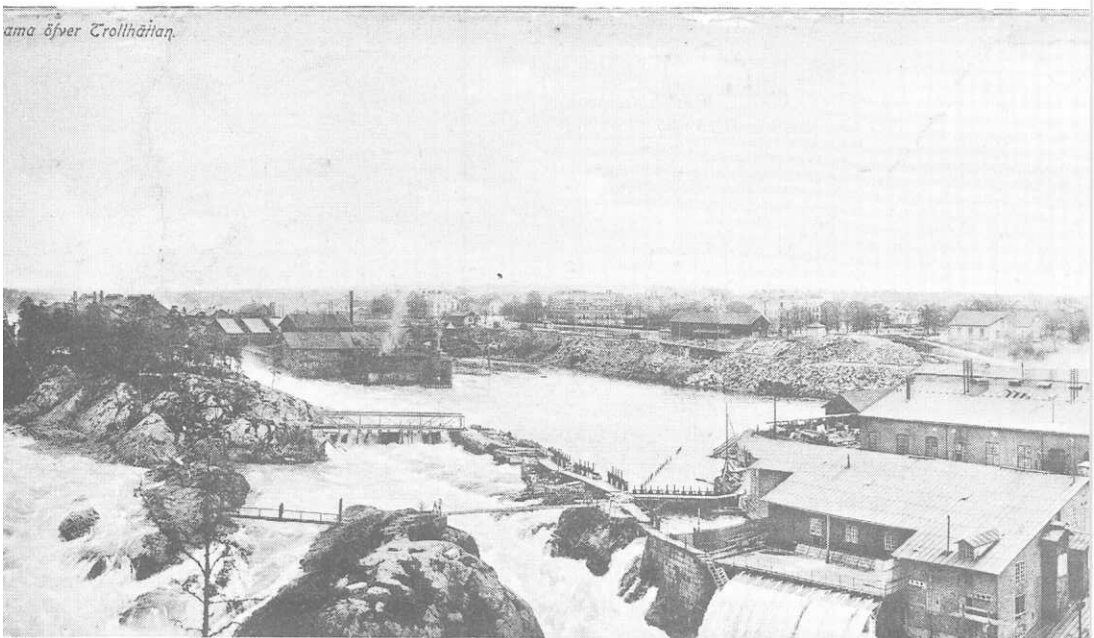
Allt revs i oktober 1913. Enligt det av Staten då uppgjorda förslaget till ny sträckning av kanalen kom nästan halva hotellet ute i den.

Det lilla huset, "Brovaktarstugan", hitom Grand Hotells gavel byggdes år 1875. Det finns fortfarande kvar och ligger vid kraftkanalen ett 40-tal meter nedströms Klaffbron.

Till höger om hoteller skymtar bakom avlöyade träd en stor, lite mörkare byggnad. Det är Kanalbolagets nya direktionshus, vari direktionen och dess verkställande direktör K. A. Schwan år 1897 kunnat flytta in. Huset kallades därför oftast bland trollhätteborna för "Svans villa".

Seda
och
Kan
blev
Väg.
1905
troll

PRI
Ned
nade
Troll
När



ama öfver Trollhättan.

GULLÖN OCH TOPPÖN,

omflutna av Nolströmmen och Tjuvfallet t. v. samt Gullöfallet och Toppöfallet t. h.

Av de små broarna är den smala, från Önans fabriksbyggnader över till Toppön, äldst. Den tillkom 1834—35 tack vare Kanalbolaget och dess övermekanikus Nils Ericson för att turisterna lätt skulle kunna beskåda fallen från Toppön. För avgiften fick turisten en liten polett av mässing — Toppö-pengen — som han sedan skulle stoppa i en sparböss vid bron. Inkomsterna erhöll "Friskolan Kronprins Oscar" fram till år 1862, då församlingen övertog skolan och samtidigt Toppö-medlen. De nyttjades sedan för flickslöjdskolans verksamhet. På 1880-talet kunde det blir över tusen kronor per år, ett betydande belopp på den tiden.

Bron mellan Toppön och Getskäret existerade endast under åren 1906—1907. Mellan Getskäret och Gullön fanns under år 1903 även en bro.

ÖNANS INDUSTRIER

Flertalet byggnader började uppföras 1857 av Rosendahls fabriks AB och blev landets första fabrik för slipning av trämassa, *Önans fabriker*. Men år 1896 övertogs byggnaderna av *Trollhättans Elektriska Kraft AB*, där den berömda uppfinnaren, dr *Gustaf de Laval* (1845—1913), var den ledande. Han hade från ing. Eduard Albert på Strömsberg och firman Johansson & Carlander i Göteborg förvärvat den utmed älvens västra strand befintliga vattenrätten — se bildens vänstra del — och ansåg sig därigenom äga "tillräckliga resurser för att kunna frammana stora vinstgivande industrieföretag med Trollhättan som centrum samt att med tillhjälp av framstegen på elektronikens område göra vattenfallen vid Trollhättan nyttiga". (T. Althin).

Vattenrätten invid Önans strand tillhörde oomtvistat Staten. Ett samarbete mellan de Lavals bolag och Staten var därför nödvändigt. Emellertid väckte Staten år 1898 en process om bolagets vattenrätt. Den avgjordes år 1901 av

Hö
ma
skil
till
De
liga
pat
kar
dus
cen
hät
Anc
ind
frit

På
kra
av
Me

är det största, och kan jämföras med Älvkarleby fall. Det är föga större, fast detta här fått större namn på en ort, där de sällan se stora forsar; men för dem, som sett de lapska fall och forsar, är detta ett barneverk. Vattnet faller på detta stället icke allenast ned, utan även tränger sig fram ifrån Gullössidan och således formerar en angel i själva fallet: Här brytes ofta de största träns sönder, då de skola stupa utföre, under det de flottas genom Göta älv. Ovanför fallen låg en myckenhet av flottar, sågstockar och blockar. De träd eller stockar, som strömmen kastat in på Gullön, kunna ej hjälpas därifrån, emedan varken båt, is eller bro här göra någon tillgång från landet.

SKRÄDDARE-KLINTEN, som hänger på västra sidan utöver detta fall, är ganska hög, tillika med Tjuvboden eller det gamla bekanta Rövarenästet, som nu var nästan igenfallet, lågo bägge till utseendet nog faseliga.

CAPRIFOLIUM *germanicum* växte som den längsta heder i de branta bergväggar, jämte det högsta fallet, och var nu beprydd med sina välluktande blommor.

ÄLVGRIPAR skola folket omkring Trollhättan kallats i forna tider och kommit av hunnerna, som sig nedsatt omkring Hunneberg och Trollhättan i *Seculo primo*; vilka då för vanart och snatteri varit bekanta, som oss berättades av löjtnant BELFRAGE, men denna tiden kunde vi ej märka sådant, fastän det fuller oss förekom som den gemenaste sorten var något mer talande än hjälpsam.

ANTIKVITETER finnas åtskilliga här på orten, dem jag alla går förbi, emedan de ej höra till något av de 3 provinser som Naturens Herre oss i nåder anförtrott. Vill underkasta allenast därför *Antiquariorum* omdöme den berättelsen, som löjtnant BELFRAGE lämnade 2:ne stenar, som stå uti en sandås på Stora Höjoms ägor i Gerdhems socken, 1/2 kvart öster om Trollhättan, av 3 á 6 alnars längd. Han mente, att dessa stenar voro uppresta av STARKOTTER till en åminnelse av HERRGRIMER och dess käreasta, då han dödat HERRGRIMER och dess käraste sig själv. Men den stenen av 5 alnars längd, som står 1 kvart ifrån den förra åt sydväst, mitt för Oliholmen, eller nedersta fallet i Trollhättan på ett slätt fält upp i berget, 1/2 kvart ifrån Oliholmen, mente han även vara upprest av STARKOTTER, där han haft sin hytta. LANDET blev slätt med härliga ängar och åkerfält sedan vi rest 1 kvart ifrån Trollhättan, åt Hunneberg.

TUNHEM, 3 kvart ifrån Trollhättan, blev vårt nattkvarter, sedan vi väl sluppit Marstrand, Blåkulla och Trollhättan. Detta Tunhem låg såsom ett jordiskt paradiset på sydvästra sidan av Hunneberg, där Hunneberg gjorde en vik. Prästgården, som var den vackraste ibland alla jag sett, låg här invid roten av Hunneberg på ett höglänt fält, som på norra och östra sidorna betäcktes av själva Hunnebergs väggar, vilka voro klädda med ek, nedanifrån allt uppåt. I söder var en stor ekskog. På västra sidan var även en ekskog; men som landet här hade en avsättning, kunde skogen ej synas ovan fältet, utan öppnade en prospekt åt den mycket vidlyftiga slätt, som var täckt med åkrar och ängar.

FÖRSÖK
TILL
EN KORRT BESKRIFNING
OM
SKARA STIFT
FÖRFATTADT
AF
P. E. LINDSKOG
Lektor m. m.

V. Häftet.

INNEHÅLL: BILLINGS KONTRAKT, som innefattar Sköfde, Varnhems, Dala, Bergs, Stenstorps, Sjögerstads och Häggums Pastorater samt Åsaka Prebende-Socken; WENE KONTRAKT, som består af Flo, Näs, Tengeneds, Särestads, Främmostads, Tunhems, Wenersborgs och Mellby Pastorater; REDVÄGS KONTRAKT, hvilket innehåller Habo, Sandhems, Yllestads, Böne, Åsarps, Ulricehamns, Blidsbergs, Hösna, Bottnarvds och Stengårdshults Pastorater; AHS KONTRAKT, som består af Borås, Rångedala, Wings, Hellstads, Bredareds, Odhs, Eriksbergs och Sköflvene Pastorater samt KULLINGS KONTRAKT, hvilket innefattar Alingsås, Algustorps, Norunga, Björke, Herljunga, Lena och Hools Pastorater med de till hvarje Pastorat lydande annex-Socknar.



Skara,
Tryckt hos F. J. Lewerentz, 1816.

391

I boken "Försök till en korrt beskrifning om Skara Stift" finns en del skrivet om Trollhättan, som här återges i faksimile. Boken är skriven av Peter E. Lindskog och tryckt 1812–1816. Trollhättan låg i Tunhems Pastorat, vilket tillhörde "Första Classen de störste och bäste" till skillnad från "Andra Classen, de medelmåttige" eller "Tredje Classen, de mindste och sämste".

TUNHEMS

Konsistoriella Pastorat, beläget i Wehne Härad, innefattar 4 Socknar, nämligen: TUNHEM 47 3/8, BJÖRKE 11 3/8, ASAKA 38 1/8 och GERDHEM 43 1/8 Summa 140 hemman, är till hemmantalet det största Pastorat i Skara Stift. Folkmängden var år 1810, 5082 personer.

TUNHEMS Moderkyrka, som ligger 1 mil fran Wenersborg och 5 3/4 från Lidköping, är en stor och vacker landskyrka, med ett torn uppbyggdt 1810, hvari hänga 2:ne kläckor.

Wid hvarje af de öfrige 3 kyrkorne äro 2:ne kläckor uti staplar.

Wid Tunhems kyrka är Fattighus uppbyggdt år 1800 samt Skolhus

vid Gerdhem (1). Likaledes är SockneMagasin inrättadt i Tunhem till 295 tunnors behållning och i Gerdhem till 250 tunnor.

Innan vi gå längre, för att betrakta det inre af Församlingen, villje vi uppehålla oss någon stund med gränsornas märkvärdigheter.

Församlingen gränsar i norr till Wenern, i väster till Göta Älf, i öster till Hunneberg och Halleberg.

Sjön Wenern har här sitt utlopp genom Göta Älf. Att göra denna Älf segelbar, har här länge varit patriotiska Medborgares önskan, särdeles för att från Wenern kunna transportera till Västerhafvets stränder produkterne af Wermelands Skogar och Bergverk. Men de flere betydliga vattufall, som förekomma i denna Älf, hafva genom Sekler lagt mäktiga hinder deremot; tills ändtligen i våra dagar detta Storverk blifvit fullbordadt. Desse vattufall finnas i synnerhet på 4 ställen. Det första är ej långt ifrån Älfvens utlopp, vid Källshagen och i synnerhet vid Rånnums Säteri, utgörande tillsammans en vattensänkning af 18 fot. Det andra inefattar samtliga Troilhättefallen, af 111 fots sänkning. Det tredje finnes en tredjedels mil nedom Trollhättan, vid Åkerström, 3 och en half fot, och det fjerde, 1 och trefjerdedels mil nedom Åkerström, vid Lilla Edet 10 fot. De tre förstnämnde gränsa intill denna Församling; men det fjerde ligger i Flundre Härad- och Foxerna Socken.

Wenern formerar på andra sidan Wenersborgs Stad, en fjerdedels mil från Göta Älfs utlopp, en vik, kallad Wassbotten, från hvilken K. Carl IX lät leda en Graf till Göta Älf nedanför Rånnumsfallet. Denna Graf, som efter Högstbemålde Konung blef kallad CARLSGRAF, är något öfver en fjerdedels mil lång, går förbi den så kallade Brinkebergs kulle, och har der ett långslutande vattufall, som svarar emot dem vid Källshagen och Rånnum. Afsigten med denna Graf synes hafva varit dels att befrämja en mera beqvämlig flottning af timmer utför Älfven, dels att något sänka vattenytan i Wenern, som med sitt stigande ofta var besvärlig för de kringboende.

Men det första företag till Sjöfartens befrämjande på Göta Älf, var anläggningen af Slussen vid Lilla Edet, hvilket skedde under Drottning

(1) Under verket är en Skolhusbyggnad vid Björke, som förmodas blifva färdig i år (1815). Fonden till Lärarens aflöning är 2000 R:dr R:gl. skänkte af Handelsmannen And. Wennerbergs i Uddevalla arftagande Syskon. Denna summa intecknas i halfva Frälsehemmanet Brandstorp emot årlig ränta af 6 tr råg och 6 dito korn, hvarä dessutom sökes K. M. fastställelse till evärdeligt innestående i nämnde hemman. Utom ofvannämnde fond, hafva ock Arfvingarne förärat till byggnadens befrämjande 100 R:dr R:gl. och torde ännu mer vara att förvänta.

Kristinas minderårighet. Och lärer denna Sluss vara den äldsta i Riket.

Derefter hvilade dessa anstaltter till slutet af K. Carl XII:s Regering, då den för sina mekaniska insikter berömde KommerceRådet Kristoffer Polhem den 16 Jan. 1718 slutade Kontrakt med Kronan, att, sednast inom 5 år, hafva inrättat Segelfart emellan Wästerhafvet och Östersjön. Början skedde genom tillredande af en Sluss, som skulle nedsättas i Carlsgraf. Denna Sluss var af trä, och till en del inbyggd i en damm, äfven af trä, som var gjord tvärs öfver Grafven, till vattnets uppdämning. Denna inrättning såges hafva blifvit färdig om hösten 1718 och varit belägen ungefär 400 fot nedanföre den sedermera här anlagda Gref Tessins Sluss; men korrt efter nedsättningen blifvit af någon inträffande flod borrtsköljd.

Det som sedermera blifvit tilgjordt för Segelfarten på Göta Älf, kan indelas i 3 perioder.

Den första Perioden börjas med år 1747, da Rikets Ständer anförtrodde Styrelsen af detta Kanalverk at RiksRaden Grefvarne Tessin och Ekeblad, samt anmodade KommerceRådet Polhem att uppgifva sitt förslag. Polhem var nu 86 år gammal, men trodde sig ännu kunna brottas med naturen. Han ingaf sitt projekt till Direktionen 1748. Sekreteraren i K. Wetenskaps Akademien, Elvius, fick befallning att resa till Trollhättan, för att göra nya afvägningar, och Polhems plan blef efter någon jämkning antagen. Enligt denna plan skulle man begagna sig af de öar och berg, som voro i älfven, för att dels uppdämma vattnet, dels utspränga rum deri för Slussarne. Äfven skulle man uppdämma Wenern på några sommarmånader, medan det angelägnaste arbetet i älfven förrättades. Detta vädliga förslag blef dock strax i början öfvergifvet. Kanalarbetet lämnades sedan under entreprenad till Konstmästaren vid Sala Silfververk Gust. Ad. Wiman. Som samtliga vattufallen vid Trollhättan, utgörande 111 fot, skulle undvikas endast genom tre Slussar, så är det lätt att finna, det deras djup borde bli ansenligt, och således vattentryckningen på Portarne ganska stor. Till styrka för de sistnämnde skulle derföre i berget lämnas ett hvalf ofvan Slussarne, hvaraf åter följde den stora obeqvämligheten, att de fartyg, som skulle passera Slussarne, borde vara försedde med master, som kunde fällas ned. Slussarnes storlek var ej upptagen till mer än 66 fots längd och 19 fots bredd. Slussen i Carlsgraf, som blef kallad GREF TESSIN, blef färdig 1753, hvarefter Segelfarten kunde verkställas från Wenern till Trollhättan.

En half mil nedanföre Carlsgraf börja Trollhätttefallen. De öfversta af dessa hafva genom konsten blifvit ändrade. Der förekommo 2:ne öar, Malgö och Gullö, nästan bredevid hvarandra. Den ström, som skiljde

Malgön från Älfvens östra strand, kallades Kafleströmmen. Den blef nu af Wiman med lika så stor skicklighet som möda, updämd, så att allt vatten tvingades att taga sin väg på bägge sidorne om Gullön. I Malgön inrättades en Sluss af 26 fots vattensänkning, som blef färdig 1754 och kallades GREF EKEBLAD.

Sedan Älfven nedanföre Gullön förenat sina armar, delas hon å nyo, först af en klippa, och strax derpå af en liten holme, kallad Toppö, på hvars sidor uppkomma 2:ne fall, Tjuffallet på västra och Toppöfallet på östra sidan, hvilka ater gå tillsammans och bilda Stampeströms fallet. I det berg, som här stiger fram i Älfven, blef en Sluss sprängd, kallad Polhem, som gjorde i det närmaste 53 fots vattensänkning, svarande mot Tjuf- och Stampeströms-fallen. Han blef aldrig inredd, och vittnar för efterverlden, med ett djup af 64 fot, om ett jättelikt men missräknadt företag (1).

Nedanföre sistnämnde fall vidgar Älfven sig. Detta ställe har fått namn af Hojoma Warp, och är lungt flera 100 alnar, hvarefter Älfven hastigt drager sig tillsammans, och 3:ne fall efter hvarandra uppkomma, kallade Helfvetesfallen. Genom Olidehåla, som nu ater utvidgar älfven, blir lugnvatten ända till Flottbergsströmmen, hvars fall, tillika med de 3:ne Helfvetesfallen, gifver en högd af 32 fot. I Flottberget synes upsprängningen för den tillämnade Elvii Sluss, hvarifrån sedan hade blifvit obehindrad fart till Åkerström.

Men Flottbergsströmmen skulle förämmas, och detta var det arbete, som kostade mästa mödan. Hela den från Wenern kommande vattenmassa var här samlad, och man fann af intersections-planets storlek, jämförd med strömmens hastighet, att 3600 kubik-alnar vatten härstädes i hvarje sekund-minut strömmade förbi. Wiman förlorade dock ej modet, och säkert hade han gått i land med sitt företag, om ej en oväntad olyckshändelse mellankommit. Han afledde en del af vattnet: han anlade dammen 45 alnar bred: i 5 år, från 1751 till 1756, hade han arbetat härpå, och hade nu hunnit sammandraga Älfven så, att arbetsfolket kunde gå öfver strömmen på de stäcker, som utlades mellan de från bägge stränderna framskjutande fördämningarne, då på en gång allt gick

(1) I det höga berget vid Polhems sluss, är den så kallade Grottan, hvarest flere Kongl. Personer egenhändigt tecknat sina namn, hvilka sedan blifvit i samma teckningar inhuggne i berget. Således läser man der A. F. och L. V. 1754 d. 2. Aug. G. 1772 d. 2 Nov. C. d. 17 Jul. 1779 &c. Sjelfva Grottan är en rundad och nedåt spetsad utholkning i berget. Den kallas Jättestolen och synes hafva varit en så kallad jättegyta, hvars ena hälft förruttnat och bortfallit.

förloradt. Det var strängt förbudet, att utan Wimans vettskap nedsläppa ståckar och plankor att flottas utför älfven; men, det oaktadt, fann man, om morgonen den 20 Sept. 1755 inemot 900 tolfter bräder der vara nedsläppta: desse drevfos emot fördämningen, och genom vattnets kraft uppryckte och bortförde de ännu icke fullkomligen fästade delar af dammen. Undersökning om uphofsmannen härtill blef hållen, men ingen uplysning vanns.

Nu inställdes allt arbete, hållst penningar fattades, och man dessutom borde visa redo för Rikets Ständer, och afbida Deras beslut, vid den nu förestående Riksdagen.

Ständerne af år 1756 beslutade, att arbetet skulle företagas efter en annan plan, och Wiman entledigades derifrån, med pension. Men ingen opartisk nekade honom det beröm, att han, som blott var verkställare af Polhems plan, dervid ådagalagt insikter, snille, drift och god hushållning.

Andra Perioden af Trollhätte Slussverksarbete börjar således med år 1756. Ständerne beslutade då, att en Deputation af alla 4 Ständens Ledamöter, skulle sammanträda här i orten, och utarbete en plan till den åstundade Segelledens ärhållande. Derjämte föreskrefs, att Slussarne borde bli så stora, att Fregatter om 100 alnars längd och 17 alnars bredd, skulle kunna gå derigenom. Deputationen sammanträdde i Wenersborg i Augusti månad 1757. Efter åtskilliga förslag, inlämnades der slutligen en plan, som vann Deputationens bifall. Den var först utgifven af Öfver-Direktören af Thunberg, men med några förbättringar utarbetad af Direktör Sohlberg. Denna plan är i hufvudsaken densamma, som sedermera blifvit verkställd. Man öfvergaf att arbeta mot Trollhättans strömmar; en kanal skulle ledas förbi dem och Slussarne byggas i bergen på det torra. Härigenom blef nu ingenting af det förra arbetet nyttigt, mer än Kafleströmsdammen och uprensningen i Carlsgraf. Tvänne nya Slussar skulle anläggas i nämnde Graf bredevid Gref Tessins, som nu blef för trång, och en Sluss skulle byggas vid Åkerström. Direktör Sohlberg antogs till verkets Mechanicus; men dels genom brist på penningar, dels genom mindre god hushållning gick arbetet ganska långsamt, så att ännu 1774 Slussarnes dimensioner ej voro fastställda. Gustaf III. var nu upstigen på Svenska Thronen, och alla ärender fingo en ny drift. Han anslog tillräckliga medel och tillsatte en Under-Direktion, bestående af Män, som bodde på orten. Slussarnes längd utsattes till 91 alnar och deras bredd till 18 (17 i Portarne). Arbetet drefs nu med ögonskenlig framgång: år 1777 blefvo de tvänne i Carlsgraf (Gustafs Slussar) färdige, och den vid Åkerström fullbordades 1779; men hvad kanalen förbi Trollhättan angick, förklarade Regeringen, att Statsmedlen icke då til-

läto att fullfölja den; och så väl Öfver- som Under-Direktionen upplöstes 1780.

Nu kunde man således segla från Wenern till Kafleströms dammen vid Trollhättefallet. Förut hade Wermelands järn och de flästa öfriga varor blifvit uplagde på ett nederlagsställe vid ändan af Wassbotten, kalladt Korssberg, hvarifrån de kördes öfver land, den så kallade Edsvägen, till Åkerström, der de emottogos på Strömbåtar och fördes till Götheborg eller annat bestämdt ställe. Nu kunde sådana varor föras på fartyg ända till Kafleströms dammen, och det var blott förbi sjelfva Trollhättefallen, som de behöfde transporteras landvägen.

En Lagman Antonsson från Wermeland ingick då uti Entreprenad med Kronan, att från Kafleströms-dammen till lastage-platsen Åkershvas, nedanföre Trollhättefallen, bygga en Bro af trä, öfver berg och dalar. Denna Bro blef sedermera nyttjad i stället för Edsvägen. Den var 4000 alnar lang, och årliga transporten derpå var omkring 90.000 skeppund Stångjärn, 20 a 30000 tunnor så kalladt Tunnegods, samt flera 1000 tolfter Plankor och Bräder m. m.

Tredje Perioden börjas med år 1795, då Direktören vid Ostindiska Kompaniet William Chalmers och BruksPatronen, Direktören Peter Bage först väckte denna fråga. Hitintills hade allt arbetet skett för Kronans räkning, och ärfarenheten hade visat, att det då gick långsamt. Nu föreslogs, att det skulle, med vissa förmoner och mot vissa förbindelser, öfverlätas till Private, hvilket ock af Regeringen beviljades, och den 13 Dec. 1793 utfärdades Privilegium för TROLLHÄTTE-KANAL- OCH SLUSSVERKS BOLAG. Man följde nu den plan ÖfverDirektören af Thunberg uppgifvit: Kanalen leddes från Kafleströms-dammen till Åkersjö: uti derintill gränsande berg utsprängdes 5 Slussar i ett sammanhang, och 400 alnar längre ned, i Åkersdal, inrättades 3 Slussar, genom hvilka 8 Slussar den ästundade vattensänknigen af 111 fot ärhölls: och blef längden af hvarje Sluss fastställd till 60 samt bredden till 11 alnar. Arbetet drefs med skyndsamhet och framgång, under den insiktsfulle Major Mechanici Nordvalls inseende, och den 14 Aug. 1800 var den länge efterlängtade dag, då det första fartyg gick up- och utföre Slussarne (1).

(1) Fullständigare underrättelser i detta ämne kunna ärhållas i en år 1801 tryckt afhandling under titel: Trollhätte-Kanalfartens Historia, författad af Granberg.

Uti ett berg på sjelfva vägen från Bryggum till Trollhättan finnas uthuggne streck, hvilkas lämningar tyckas gifva tillkänna, att här varit ristade runor, men hvilka af hjul och hästfötter blifvit bortnötte. Desse streck finnas uthuggne i berget, der vägen framlöper emillan hemmanen Halfvardstorp och Stafvared; och är sägen, att det betyder skillnad emillan Halfvor och Staf.

Strax bredevid Häradsskrifvare Bostället Stallbacka, som är beläget vid Göta älf, der Bryggums å faller i älfven, ligger SLOTTSÖN, en fjerdedels mil norr från Trollhättans strömmar, på hvilken Ö EDSBORG (1) skall legat; och synas ännu tydliga rudera efter ett ansenligt stenhus, som der stått. Man berättar att Angantyr bott på Edsborg. Derunder har lydt Stallbacka i Tunhems Socken, och Ladugården, ett stort Skattehemman (3 mantal) på andra sidan om älfven, uti Naglums Socken.

På hemmanet Stora Häijoms ägor, en fjerdedels mil söder från Trollhättan, äro tvänne stora stenar upreste, af hvilka den ena, som varit omkullfallen, berättas hafva för 100 år sedan, genom Häradshöfdingen Bergii föranstalltande, blifvit åter upprest. Wid samma tillfälle skall

(1) Rhyzelii Sviogoth. Munita Sid. 55. Dahlberg skrifer härom hos Palmesköld på följande sätt: Edsborg, beläget i Naglums Socken en half mil från Wenersborg uppå en holme, Edsholmen kallad, uti stora Göta älf, som uti Westgötalagen kallas Naglumssund, der ock stora Landsvägen utur Westergöthland inåt Dahl och Norrige fordrom gått med en färga öfver Naglumssund. På samma holme har nu det i gamla tider fasta Slottet och Kongsätet Edsborg varit beläget uppå en öfvermåttan lustig och ljuflig ort eftersom ock förbemälte Edsolme är kringhvärfd af andre nie åtskillige med ekeskog och andre fruktsamme trä bevoxne holmar, ibland hvilka äro de förnämste: Korsön, Kohlön, Löfön, Tjufön, Barkön, Slossön, de der gifva ett härligt anseende från sig. Uppå östra sidan om älfven hafver varit Konungens Stallgård; på norra sidan Ladugården, som ännu i dag visa vestigia derefter och behålla namnen. Under jorden finnas ock vid denna tid af sjelfva Konungshuset åtskillige rudera, såsom hwall, murar, hvilka nogsamf utvisa att der varit ett härligt Kongshus. Af detta skall ock store Edsvägen hafva fått sitt namn. Allena Jordhögarne samt en del af grafvarne och Slottets förborg äro denna tid bibehållne. Johannes Magnus i sin Krönika (fol. 624) kallar detta Slott Edsholm."

Berörde Kringflutne ställen eller Kronoholmar hafva nu enligt den af Landskontoret i Wenersborg meddelade upgift, följande namn: Slottsholmen (den förnämste och är förmodligen den samme som Edsholmen), Ljungön, Ljufvön, Grothult, Bockön, Löfön, Kuhlön och Korsön.

under stenen blifvit funnen en ovanligt stor människo-hufvudskål, som ock åter blifvit nedgrafven.

I skogen vid Trollhätte bergen är äfven en stor sten uprest, hvilken kallas STASTEN och skall vara till åminnelse af en seger, som Starkotter vunnit.

Uti ett högt berg invid Göta älf, på hemmanet Slätthults egor, är en rund håla till två alnars djup och en och en half bred, hvilken kallas JÄTTEGRYTA. En aldeles dylik finnes ock i Tunhems Socken, trefjedels mil från Trollhättan, uti ett berg, som heter GALGEKULLA.

Under ofridstider har vid Göta älf, gång efter annan, blifvit anlagde skansar, hvarefter torp deromkring bära namn af skansen både vid Åkerström och på Säterierne Forstena och Nygårds egor (1).

Wid Tunhems Prästgård har på yttersta högden utaf Hunneberg varit en VÄRDKASE, hvarefter ännu synas lämningar medelst hopsamlad sten.

År 1648 den 7 Oktob. skedde ett stort jordfall vid Åkerström, då ifrån Bohusländska sidan ett stycke land, som innehåller vid pass ett tunneland, föll till denna sidan om älfven och har allt sedan lydt till hemmanet Stubbered i Gerdhems Socken. Då varande Kyrkoherdens i Tunhem, Andreas Grottes, bref om detta jordfall, finnes införd i Carlanders ofvannämnde Disputation de Gentis Vanorum in Vestrogothia sedibus. Såsom sällsamt må ock anföras, att vid Luciae tid 1720 var kölden så stark, att Göta älf vid Trollhättan af grundsvall dämades i 9 dygn, och mera vatten icke framlopp än af en tillsluten qvarndam. Nedan om fallet kunde man gå öfver på älfvens botten och ofvanföre fallet måste folket flytta ur sina hus, som säkert blifvit bortförda, om icke älfven med ett dylikt band varit fästad, ofvanföre Rånnum, så att man der kunde gå öfver Isskrofvat.

Hulsjö By lärer utan tvifvel vara det Holæsjö, som i Westgöta-Lagen räknas till Upsala Öde, och hvarunder lydt Ale, Bjärke, Flundre och Wäne Härader.

(1) Vid de torp under Forstena och Nygård, som bära namn af skansen, kunna inga märken efter skansar nu mera upptäckas, men vid Åkerström, ses ganska tydligt, att der varit forskansningar anlagde.



Toppöfallen.

MINNEN OCH BILDER FRÅN MINA FÄDERS LAND

Svensk-amerikanen, teol. o. fil. dr *Carl Svensson* i Lindsborg, Kansas, USA, skriver i sin år 1890 utgivna reseskildring "I Sverige" följande om Trollhättan:

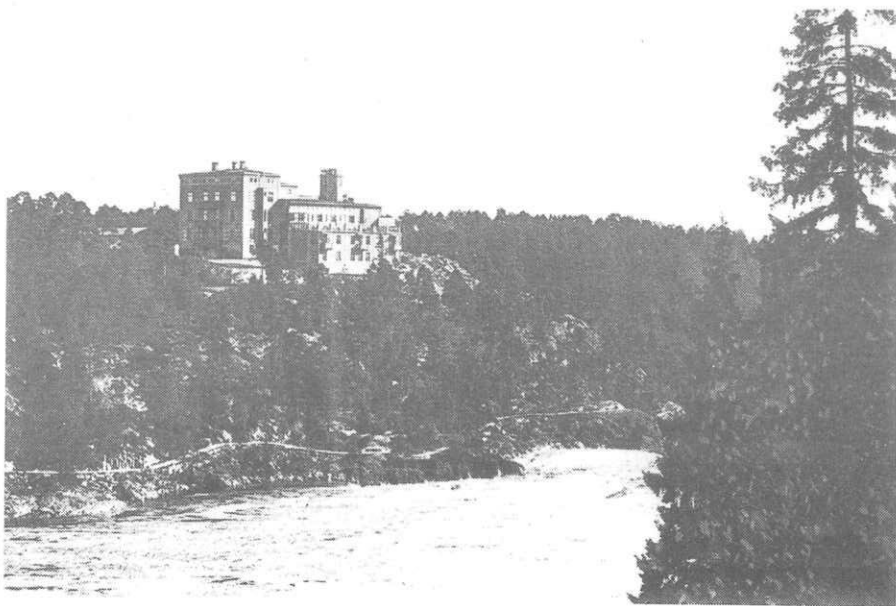
Så passera vi *Torpa*, *Åkerström* och *Åkersvass* och anlända därefter till de ryktbara fallen vid *Trollhättan*. Två timmar åtgå för ångaren att stiga upp genom de elfva slussarna, så att resande äga godt tillfälle och tillräcklig tid för att beskåda dessa storartade natur-under, hvilka väl förtjäna att ses, äfven af den som sett sig mätt på Niagara. Redan innan vi hunno i land, syntes en hel skara gossar och några äldre, hvilka på mössan buro — skall jag säga inskriptionen: ciceron, 25 öre. De hade god röst och goda lungor och därtill ett ansiktsuttryck, som kom mig att undra, om jag icke hade kommit tillbaka till Amerika. Jag valde att åka och skulle därför betala en krona och "få allting fritt". Vår kusk var mycket språksam, och hans lilla gosse, en af de tjänstendar vi sett, hvilken hoppat upp i åkdonet, pratade med samma ledighet som en lös-släppt fonograf, endast med mera både kraft och uthållighet.

Namnet Trollhättan (Trollmössan) var redan i forntiden bekant genom sagan om Starkodders och Hergrim's strid om den sköna Ogn Alfafostre. Sagan förmäler, att

Starkodder hade en allra käresta vid namn Ogn Alfafostre. Hergrim Halftroll hette den i en saga så nödvändiga rivalen. I Starkodders frånvaro bortförde Hergrim den vackra jungfrun och gifte sig med henne. Vid sin återkomst blef Starkodder mäktad vred, såsom rätt och tillbörligt var, och utmanade den djärfve Hergrim på en envigeskamp, hvilken skulle afgöra hvem af de två skulle äga den fagra Ogn. Envigeskampen ägde rum vid Trollhättan. Hergrim blef dödligt sårad, den sköna tog det så hårdt, att hon begick själfmord, och stället kallades därefter Trollhättan till minne af Hergrim Halftroll, som där blef dödad.

Vi kommo snart nog förbi fabriker och verkstäder till *Utsikten*, därifrån man har den förträffligaste vy af det hela. Det enda besvärliga här var, att vi bokstafligen förföljdes av en halfvuxen, halfdrucken yngling, som ville tvinga sällskapet att köpa dyra och dåliga fotografier af fallen.

Nu blicka vi hän öfver floden och fallen och söka tränga in i våra ögons trånga kamera en bild af detta underverk, så storartadt, så skönt, så nordiskt, att den som sett det aldrig kan förgäta den synen. Första intrycket är en känsla af öfverraskning. Trollhättan är långt större än dess rykte, Det är så med svenskarna och allt svenskt: de äro för blygsamma. Om Trollhättan funnes i Norge eller Amerika, skulle hela världen tala därom. Jag har med beundran skådat Niagara från de mest olika synpunkter, och det finnes bara ett Niagara i världen; men Trollhätte-fallen äro originella, om ut-



Hotell Utsikten. Den vänstra flygeln på huset finns fortfarande kvar. Övrigt reos i samband med byggandet av Olidekraftstationen.

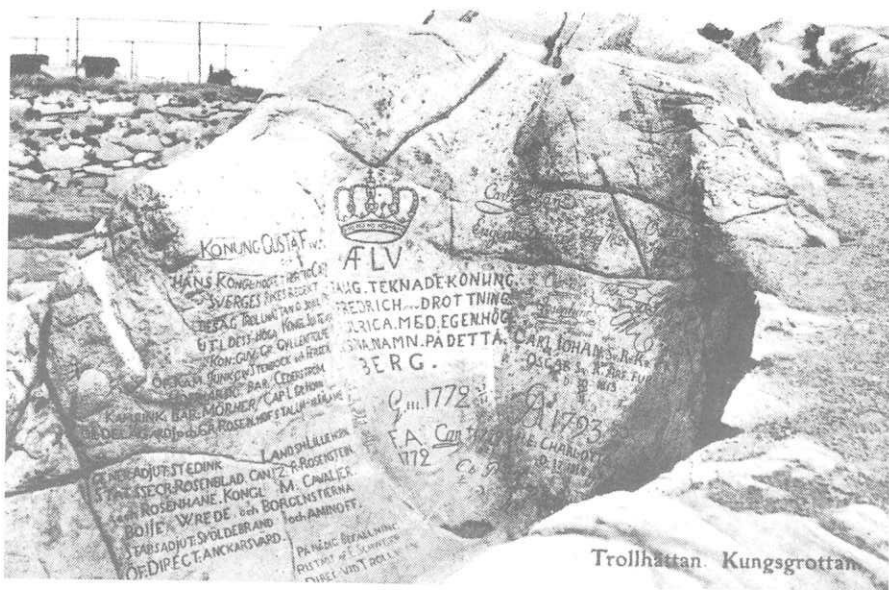
trycket tillåtes, de äro inga efterhärmmingar, de äro något för sig. Jag väntade nog, att jag skulle tycka om dem, men att blifva så förtjust i dem, att finna dem så storartadt, så originellt (ursäkta uttrycket än en gång) sköna, det väntar en amerikan i sanning icke, ty hvarken beskrifningar eller afbildningar förmå att göra rättvisa åt verkligheten.

Vi stå kvar där vid *Utsikten*. På andra sidan synes en skogbeväxt klippvägg, så hög, så pålitlig, så nordiskt allvarsam, att bilden aldrig fördunklas. Så blickar jag ned i den djupa, dunkla strömmen. Se, icke ett vattenfall, utan en hel serie, en kedja, fem tusen fot lång, fall på fall, och det oaktadt intet upprepande, utan idel nya sammansättningar! Så stod jag länge, lutad mot min käpp, och försökte få en totalbild af den vildaste och vackraste naturscen mitt öga någonsin skådat, vare sig förut eller sedan. Hvilket majestät i den mångstämmiga sången, hvilken fullständighet i den sköna taflan, huru sant nordiskt var icke alltsammans! O, huru jag älskar den där otämnda naturen i dess frimodiga trots, i dess kalla stelhet, i dess leende behag! Hvar utom i mina fäders land finner man en sådan sammansättning? Jag står där än. Se silfver-bandet i den mörkgröna ramen, se, huru vattnets andar besinningslöst hoppa från fall till fall och regnbågen så vänligt färgar skummet, som stänker från yppiga lockar. Är naturen död? Nej, den lefver, den lefver åtminstone i det gamla, oförgätliga Sverige, den lefde för mig den minnesrika stunden vid Trollhättan.

Först se vi de tre Helvetes-fallen. Dessa bildas därigenom, att vattenmassan i otyglad fart kastar sig öfver trenne bråddjup, hvilka syntes mig mycket större, än de i verkligheten lära vara. Sedan kommer *Stampströms-fallet* och längre ner *Toppö-fallet*, det största och mest storartade af dem alla. Här rusar strömmen med ett hemskt och obeskrifligt dån fram för att på en gång kasta sig 44 fot ned i djupet. Fallet delas af en liten ö, som kallas *Toppön*. I en af de klippor, hvilka ligga på ömse sidor om fallet, finnes en urhålkning, i hvilken enligt traditionen grymma röfvere fordom gömde sig. Alldeles ofvanför denna urhålkning fanns förr ett utskjutande klippblock, hvilket numera är nedfallet och som kallades *Skräddare-klinten*; enligt berättelsen hade det erhållit sitt namn efter en lifdömd skräddare, som fått löfte om nåd, ifall han på den svindlande klinten kunde sy en klänning färdig utan att bli yr i hufvudet af dånnet. En af mina källor säger, att han lyckades, en annan att han misslyckades, men båda stämma öfverens däri, att han slutligen fann sin graf i de vreda, af raseri skummande böljorna.

Nära intill finnes den s. k. *Kungsgrottan*, där talrika kungliga personer, såsom Gustaf III, Karl Johan, Oskar och Josefina låtit inhugga sina namn.

Det sista af fallen, eller det första, allt eftersom man tager det, heter *Gullö-fallet*, hvilket på båda sidor om en ö med samma namn kastar sig utför en 26 fot hög brant. Vid Toppö-fallet finnes en vacklande järnbro, lika skälfvande i hela sin varelse som en nybakad riksdagsman första gången han skall upp och hålla tal. Den leder till en



liten klippö midt i den dånande forsen. Därifrån är utsikten majestätiskt storartad. Dånnet omöjliggör vanliga samtal, men prata hinner man ju efteråt, och vid betraktandet af den synen är man också helst tyst.

Vattenfallens kraft är naturligtvis enorm. Den beräknas till 225.000 hästkrafter. Flera industriella anläggningar finnas, såsom sågverk, pappersmassefabriker, pappersbruk, oljeslageri samt en stor mekanisk verkstad.

Allt är anlagdt på att få turistens pengar och deras ägare åtskilda. Jag antager, att det i allmänhet lyckas ganska bra. När vi skulle betala för vår skjuts, bjöd jag den lille värtalige gossen en slant enligt landets vanliga sed. Men vackert dugde det! Han skulle hafva alldeles särskild betalning, ehuru "allting var fritt". "Jag har ju varit herrarnas ciceron", sade den lille med äkta amerikansk oförskämndhet, alldeles som om vi varit vid vårt eget Niagara. Detta fall är värdt ett särskildt omnämnande, ty sådant råkar man sällan ut för i det gamla, ärliga Sverige, där man i regel är utsökt vänlig, i synnerhet mot utländska resande. Så stiga vi nu åter ombord på vår vackra "Astrea", hvars fryntlige kapten och hans engelska fru utgöra ett godt och angenämt sällskap för oss amerikaner på en äfven annars trefflig färd. Vid *Brinkebergs Kulle* finnas två slussar, och man kan ånyo, ifall det behagas, promenera en liten stund och njuta af den vackra naturen och den intressanta utsikten åt *Hunne- och Halleberg*. Kanalen *Karls Graf*, öppnad genom Karl XI:s åtgörande och förande oss förbi det 20 fot höga vattenfallet vid Rånnum, må ock nämnas.

Hornblåsarnas sång

(Melodi: Fritiof Anderssons paradmarsch)

Tillägnad Gösta Back och hans kår.

Det spelats här i byn sen
artonhundranittitvå.
Tuta och blås,
tuta och blås!
Hör våra härliga toner!
Vi väcker alla käringar
och gubbar likaså.
Hör vilken klang,
toner av rang,
vi möts av ovationer.
Den första söndan uti maj
vi spelar hela dan.
Av folk som står på gatorna
vi hyllning får spontan.
Vi spelar glatt och gärna jämt,
musiken är vårt liv.
Tuta och blås,
hör vilken klang,
vår kår är intensiv!

Vi spelar gammal god musik
och inte någon pop.
Tuta och blås,
tuta och blås,
här finns det ljuvliga takter.
Vi spelar utan mik och sladd
och blåser mest non stop.
Munvädskraft
alltid vi haft,
spelet har gett kontakter.
Vi klämmer av en stilla vals,
och hambo och galopp.
Och uti bara mässingen
vi spelar helt i topp.
I Sjuntorp och i Trollhättan
där har vi våra fans.
Tuta och blås
hör vilken klang,
vi spelar upp till dans!!!

18/1 1977 Erik Adamsson.

Scenen är Nydqvist och Holms järnvägståg. Personalen är på hemväg och tåget passerar där nya samskolan ligger. I dörröppningen på ena vagnen Frans Österman, som är en stor spjuver, och gubben Wickelgren, som är godtemplare och pamp i gamla ordenshuset. Det regnar kraftigt.

Då säger Österman till Wickelgren: Ska ni ha fest i godtemplarhuset i kväll?

Nä, hur så?

Jo, jag ser att ni har baljera under rännerna!!!

— — —

Gottfrid i Herrgårn och Gustaf i Gropa träfftes en söndag då bägge hade varit på begravning.

Då säger Gottfrid: Hur har du hattet Gustaf?

Gustaf: Dåligt förstår du, inte en enda halv förstår du!!! Å hur har du hattet Gottfrid:

Gottfrid: Bra förstår, bra förstår du, sex halvar, förstår du, sex halvar, förstår du, å då va det ända bara ett litet barn!!!



ARNE ARODELL

* 11/1 1915 † 3/9 1986

Hedersmedlem
Trollhätte-Gillet

ARNE ARODELL

Ett plötsligt tomrum infann sig när budet anlände att Arne Arodell inte längre fanns bland oss.

Trollhättan och dess kulturliv hade förlorat en stor personlighet och stark drivkraft.

Arne Arodell, som bokstavligen skulle kunna sägas vara Trollhättebygdens fornminnesförening, bildade själva axeln i ett mångfald kulturarrangemang under flera decennier här i Trollhättan.

Tomrummet efter Arne Arodell är fyllt till brädden av fina minnesbilder av många, många trollhättebor.

Här finns minnen från hans många föredrag, som t.ex. Trollhättan i konsten, och visningar av Trollhättan där han frikostigt delgav sin lyssnarskara med en mängd upplysningar.

Ambitionen att presentera den exakta informationen kännetecknade stadsingenjören Arne Arodell som under de många åren i Trollhättan blev den verkliga trollhättebon — en trollhättebo ända in i själen.

Arne Arodell tyckte om Trollhättan och visade gärna den vackra vyn hemifrån Hults gård med Göta älv, industriområdet och övrig bebyggelse som bildar Trollhättan här i det nordvästra hörnet av Västergötland.

Mitt sista sammanträffande med Arne Arodell blev bland stugorna på forngården ovanför trollhättefallen. Som ordförande i Trollhättebygdens fornminnesförening blev det forngården och dess samlingar han ofta återvände till. Tidpunkten var i slutet av juli då Fallens Dagar pågick. Arne Arodell bar då fortfarande samma goda humör och all den optimism som han gärna spred omkring sig. Som vid så många andra tillfällen hade han då med sig gäster och vänner som visades forngården.

Arne Arodell hade övertagit manteln efter Gustaf Lundén, initiativtagare av Trollhättebygdens fornminnesförening.

Arne Arodell förde fornminnesföreningen in i en ny tid, samtidigt som han vidgade kulturbegreppets ramar. Traditionen från Gustaf Lundéns tid med att ströva och bese trollhättebygden samt även längre bort i landskapen förvaltades med fornpromenader och bussresor.

Vad gäller fornminnesföreningens samlingar så var Arne Arodell noga med att ta reda på alla tänkbara fakta kring varje enskilt föremål så långt det var möjligt. I denna strävan sparade han sig inte utan med nitisk noggrannhet söktes svaren. Detta var precis så som museifolket vill att man skall göra. Han anlätade ofta museerna i Trollhättan och Vänersborg för att skaffa fakta, men också för att delge. Vid arrangemang på museet i Vänersborg, riktade till länets hembygds- och fornminnesföreningar, var Arne Arodell alltid på plats.

Det var på Arne Arodells inrådan som Trollhättebygdens fornminnesförening fick sin mycket fina samling av föremål från förhistorisk tid uppordnad enligt museala normer.

Till Västergötlands fornminnesförening hade Arne Arodell också knutits och förutom på dess styrelsesammankomster sågs han på dess arrangemang. Arne Arodell hade under årens lopp knutit till sig ett brett kontaktnät och man mötte honom därför i många sammanhang.

Trollhätteborna minns Arne Arodell som en god talare som alltid ställde upp i alla upptänkliga sammanhang och berättade om Trollhättan. Här måste tillfogas att han också var en god lyssnare som noggsamt iakttog de fakta som andra berättade.

Arne Arodell visade också sin uppskattning och glädde sig åt när andra engagerade sig i Trollhättans historia i t.ex. skrifter och föredrag. Han sparade noga och systematiskt alla artiklar som i olika sammanhang berörde Trollhättan. Han var alltid hjälpsam och noggrann med årtal och uppgifter, vilket är av yttersta vikt då skrivna sakupplysningar av skilda slag bildar underlag för framtida historieskrivningar. Det djupa intresset för Trollhättan och dess historia kom också till uttryck i dokumenterande artiklar i Trollhättans Tidning.

Uppgiftsfyllda artiklar, skrivna av Arne Arodell finns också bevarade här i Trollhätte-Gilletts skriftserie HISTORIA OCH HISTORIER OM STRANNA. Med källkritisk noggrannhet utgör de viktiga referenser i framtiden.

Som bestående insatser för framtiden är de av Per Hasselqvist utförda reproduceringarna av en svit panoramabilder över det gamla Trollhättan. Till dem hade Arne Arodell anslutit faktaupplysningar, vilka genom kombinationen bild och text på ett föredömligt sätt för kommande generationer klargör trollhättesamhällets industrihistoria kring trollhättefallen.

Arne Arodell knöts till Trollhätte-Gillet som hedersmedlem. Endast fyra ej infödda trollhättebor har tilldelats denna hedersutmärkelse.

Vi inom Trollhätte-Gillet saknar Arne Arodell, gillesbroder och hedersmedlem.

Erling Svensson



JOHAN FREDRIK DAHLLÖF (1810-68)

— Av Sten Dahllöf —



Författaren till denna artikel, *Sten Dahllöf*, är *sonsons son* till riksdagsmannen *Johan Fredrik Dahllöf*, ägare av Torsered's gård 1838—68. Under denna tid uppfördes dels ny manbyggnad på Torsered, dels mittendelen av Strömsberg (nu turiststation).

Sten Dahllöf är född 1916, student i Falun 1937, officer 1940 vid Jämtlands fältjägarregemente (I 5), genomgick Krigshögskolan 1948—50, tjänstgöring vid II milbefstaben 51—53, lärare vid Krigsskolan Karlberg 53—57, major vid Norra Smålands regemente I 12 år 1959, överstelöjtnant och stabschef vid I 12/fo 17. FN-observatör i Kashmir under ett år, 1965.

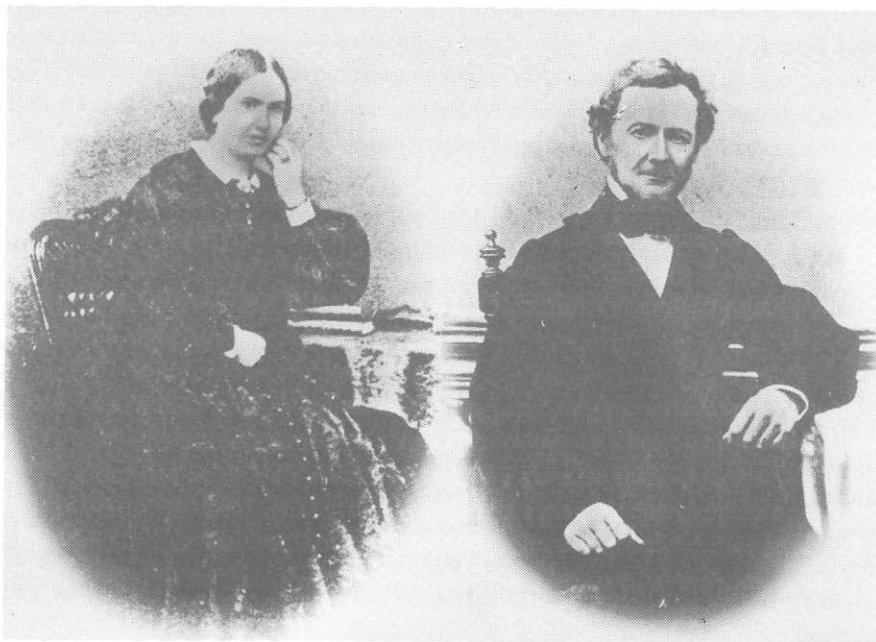
Ordförande i Eksjö personalnämnd 1977—83. VD i Eksjö företagshälsovård AB 1980—82.

Nu bosatt i Nockeby, Stockholm.

En dag i oktober 1985 besökte jag för första gången Trollhättan under ciceronskap av Fornminnesföreningens kunskapsrike ordförande, Arne Arodell. Vi två hade under en tid haft brevväxling om släkten Dahllöf. Liksom tusentals andra svenskar hade jag sökt mig till trakten, där mina anfäder levat och verkat. Bakgrunden för mitt besök var att på ort och ställe få veta mera om min farfarsfar. Under 1 1/2 år hade jag sysslat med ett släktarkiv, kanske litet till omfånget men likväl rikt till innehållet. Mycket tidigt hade jag därvid konstaterat att Johan Fredrik Dahllöf, min farfarsfar, intog en framträdande plats bland anfäderna, ja kanske den främsta inom släkten. Det var därför en stark och naturlig önskan hos mig att söka kontakt med den person, som hade en ingående kännedom om den stora egendomen Torsered som ägts och så framgångsrikt brukats av min farfarsfar.

Vem var då denne Johan Fredrik Dahllöf, som Trollhättans stad har hyllat med en gata, "Johan Dahllöfs gata", inom villaområdet Strömslund och som byggde det ursprungliga Strömsberg högt över Göta Älvs strand. Här nedan skall jag söka återge konturerna av denne, vad jag kunnat finna, begåvade och dynamiske man, som levde under första hälften av 1800-talet. Det bör dock inskjutas, att jag framför allt bygger på handlingar, koncept till anföranden, brev m. m., som återfunnits i släktarkivet. Vidare har riksdagsprotokoll, protokoll från Älvsborgs landsting och hushållningssällskap samt offentliga matriklar givit underlag. Tiden för mitt arbete har dock varit alltför kort för att ge en slutlig och till alla delar korrekt bild av min farfarsfar. Jag är förvissad om, att en mer ingående forskning i offentliga arkiv och källor kan så småningom ge, om icke en fullständig bild, så dock en tydligare framställning av denne min anfader.

Nuvarande Torserefs och Strömlunds villaområden utgör till största delen den forna egendomen Torsered. Enligt "Historisk Beskrifning öfver Frälsehemmanet Torsered, uppsatt 1846" av Johan Dahllöf skulle drottning Christina donerat detta hemman till greven och fältmarskalken Lennart Torstensson. Säkert är dock att Torstenssons arvingar ägde det under 1690-talet. Beskrivningen synes bygga på ingående studier av rättsprotokoll såsom t. ex. tvisteförhandlingar inför domstol, köpehandlingar m. m. Den är fortlöpande fördd fram till 1865. Sammanlagt tolv ägare hade under de tvåhundra åren brukat Torserefs jord och skog. Bland dessa finner man bl. a. namnen Soop, Frölich och von Döbeln. Den sistnämnde innehade egendomen knappt ett år. Prosten Sven Helander och hattmakare C. F. Söderberg, båda med sin dagliga verksamhet i Göteborg, var de två ägare, som innehade Torsered närmast före Johan Dahllöf. När min farfarsfar 1838 förvärfvade egendomen efter hattmakare Söderberg, var den i stark vanhävd, enär Söderberg "lätit 3/4 av åkern gå igenn till vall — gräsfrö såddes aldrig — och många åkrar hade vext igenn af videbuskar och andra träd". Till slut måste ägaren, vars affärer var skrala, "beqväma sig att sälja den olycksalige och fördärfvade egendomen". Ägarbytet skedde omgående den 6:te april 1838 och köpeskillingen var 10.333:— Rdr Bo. Den nye ägaren var vid tillträdet ännu ej fyllda 28 år.



Riksdagsmannen Johan Fredrik Dahllöf (1810—68) och hans hustru i 2:a giftet år 1852, Amelia Dahllöf (1832—67). Detta är första gången som trollhätteborna i bild fått se de båda makarna. — Kopia kommer att införlivas med Bildarkivet.

Redan från allra första början igångsatte Johan Dahllöf ett målmedvetet och intensivt arbete med att bryta vanhävderna och rusta upp egendomen, såväl huvudgården som underlydande torp. Under årens lopp skulle han utöka och förkovra den öppna jorden, avsevärt förbättra egendomens skogar och höja avkastningen av sågar och kvarn. 1868 omfattade egendomen 191,6 har varav 59 har tomter och åker, 37 har äng och 94 har skog. Jordmånen var mindre god till bra. Vid god skötsel torde genomsnittet ha blivit rätt bra. Som en erinran om ett långt och gagnarikt livsverk lät Johan så bygga Strömsberg.

Som gymnasist och student stod Johans håg till akademiska studier. Han lämnade Skara gymnasium som 20-åring med goda betyg och avsåg att fortsätta sina studier vid Uppsala universitet enligt vad han säger i en kort självbiografi. Hans önskan om fortsatta studier framkommer även i brevväxling med en studentkamrat. Men på grund av faderns, prosten Olof Erik Dahllöfs i St. Mellby, dåliga affärer stannade han kvar i hemmet. Med energi och med blick för ekonomi tog han itu med att rätta till familjens finanser. Icke utan stolthet skriver han vid faderns död, sju år efter slutat gymnasium, "att vid dennes död ej blott kvarvarande skulder kunde fullt betalas utan några tusen riksdaler blefvo öfvrige åt arfvingarna". Under de gångna åren hade han så "fått smak för landtbruket". Det lyckades Johan Fredrik att åt sin moder få beviljat två nådeår. Samtidigt arrenderade han Mellby prästgård jämte pastoralerna. Under tiden inträffade "synnerligen gynnsamma konjuncturer, varför arrendet blev en över all förväntan god affär". Den unge ägaren till Torsered var således ingalunda helt oerfaren i jordbruk eller ekonomi, när han tillträdde egendomen 1838. På grund av arrendet på St. Mellby prästgård kunde han först 1839 bosätta sig på sin egen gård. Fortfarande ogift.

Johan Dahllöf, som således var född 1810, var näst yngsta barnet i en syskonskara på fem pojkar och två flickor. Av de handlingar, som stått mig till buds, synes det som om Johan var den ende av bröderna, som sändes till Skara gymnasium. Till en början sköttes hans undervisning i hemmet av hans fars adjunkter. Tidigt visade han både fallenhet och håg för studier och det var med glädje han bytte ut den alltför oreלבundna undervisningen i hemmet mot "Högre Lärdomsskolan" och det därpå följande "Skara Kongl Gymnasium". Lusten för studier och förkovran i teoretiska ämnen följer honom under hela hans levnad. Hans kvarlämnade koncept till anföranden, artiklar, diskussionsinlägg och inte minst av hans samling "annotationer" ur poem och aforismer visar, att han hade en stor beläsenhet. Hans stora intresse t. ex. för geologi resulterade i en uppskattad populärvetenskaplig bok om Sveriges geologiska förhållanden. Ett bland de första verken inom den populärvetenskapliga genren.

Johan Dahllöfs lätthet att uttrycka sig i tal och skrift samt hans blick för praktiska och ekonomiska samhällsfrågor förde honom snart ut i det offentliga livet. Förutom teoretiska och verbala förutsättningar samt självständighet hade han förmå-



Torsered's gård, som Johan Fr. Dabllöf byggde åt sig år 1842. Verandan, frontespisen och köksingången är dock senare tillbyggnader. Foto taget år 1950 av nuvarande ägaren, Volvo Flygmotor AB, i samband med ombyggnader. Fotot tillhör Formminnesföreningen.



Torsered's gård efter 1951 års ombyggnad. Fotot taget år 1961

gan att helhjärtat och stundom intensivt kämpa för det han ansåg som rätt och sant och mot det som var vrängt och orättvist. Stundom finner man i hans offentliga inlägg en stark lidelse för det ärende han tagit sig an. Han måste i mycket tidiga år ha visat prov på dessa egenskaper, ty vid ännu ej fyllda 30 år utsågs han 1839 till riksdagsman för att representera bondeståndet vid 1840 års riksdag. Han valdes av Flundre, Wäne, Wettle, Bjarke och Ale härader. Han erbjöds förnyat uppdrag till 1848 års riksdag men avsåg sig trots en enhällig nominering. Som skäl angav han viss ohälsa. Hans riksdagstid blev kort men intensiv. Efter 1844/45 års riksdag följde han dock med uppmärksamhet rikspolitiken från sin position i hembygden. Mycket snart tycks Johan Dahllöf tillvunnit sig respekt bland sina ståndsbröder. När han slutar sitt riksdagsmannaskap tillhör han bondeståndets inre cirkel, som representeras av sådana personligheter som Hans Jansson från Älvsborgs län, J. A. Zetterberg och P. Sahlström från Stockholm samt Fr. von Zweiberk från Skaraborgs län. Riksdagsman Dahllöfs motioner och yttranden i bondeståndet hade en stor spännvidd från t. ex. stängselförordning till riksdagsarbetets organisering och effektivisering. Under den första riksdagen inlämnade han tre motioner och gjorde 186 yttranden. Att mer ingående redogöra för hans riksdagsarbete medger icke utrymmet. Vid studiet av Johan Fredrik Dahllöfs politiska insatser såsom de återspeglas i hans egna ord eller i historikernas kommentarer, finner man att vissa ärenden legat honom varmt om hjärtat. Hans politiska grund är liberalens. Märkbart är hur han påverkats av revolutionsåren 1830 och 1848 och den politiska utvecklingen i Europa. Han är ej främmande för t. ex. Marxs och Engels läror. Men trots att han arbetar för folket och mot den gamla ståndsrepresentationen, så fördömer han i ett föredrag helt kommunismen.

Som nämnts var han en ivrig kämpe för ståndsriksdagens hävande. Som sådan invaldes han som ledamot i bestyrelsen för Vänersborgs reformsällskap, när detta bildades, och var en av dess representanter vid reformvännernas stora riksmöte i Örebro 1849. Men redan 1844 återfanns hans namn under det uppmärksammade upproppet rörande ett i riksdagen vilande förslag till ny representation. Det lød: "Adress till Sveriges allmoge och alla fosterlandets vänner", utgivet av ledande personer inom bondeståndet. Vid representationsförslagets handläggning i riksdagen intog Johan Dahllöf en klart aggressiv hållning gentemot de två högsta stånden, vilka av honom med rätta beskylldes för att fördröja frågans avgörande i positiv riktning. Hans inlägg bar då nästan en prägel av agg mot dem som kämpade för sina ståndsprivilegiers bibehållande och mot en ny samhällsutveckling. Häftigt anföll han, prästsonen, det andliga ståndets dignitärer. Vidare märks hans engagemang för landets ekonomi. Han kämpade också för att mildra lantbefolkningens pålagor såsom skjutshället, beföringsskyldigheten av kronobrev och t. ex. rusthället. Ett annat område inom samhället han ägnade mycken tid och kraft åt var den allmänna folkbildningen, från folkskola upp till gymnasiet. Koncept, skrivet av Johan med yrkande att Väners-

borg måtte erhålla ett fullständigt Elementarläroverk, har återfunnits bland hans handlingar. Konceptets lydelse överensstämmer helt med det memorial i läroverksfrågan, som inlämnades i bondeståndet vid 1858/59 års riksdag av Elfsborgs läns riksdagsman Anders Eriksson. Framställningen bifölls, vilket Johan Dahllöf med stolthet påpekar i sin lilla självbiografi.

Som ett exempel på hans liberalism och framsynthet är hans insatser för kvinnan. Carl Grimberg säger i "Svenska folkets underbara öden", band 9, kapitlet "En genombrottstid för kulturella frågor", att "Johan Fredrik Dahllöf från Elfsborgs län tillerkände kvinnan minst lika stor rätt som mannen". Så citerar han Johan Dahllöf som följer: "att man mindre ofta ser henne förslösa något vare sig genom utsvävningar eller på annat sätt".

Två stora sociala frågor som tidigt fängade Johan Dahllöf var brännvinsbränneriet och fattigvården. Dessutom yrkade han på att cellfängelsesystemet skulle inrättas. Det gamla systemet med gemensam förvaring av fångar hade blivit en skola för unga förstagångsbrottslingar. Inom lagstiftningsområdet yrkade han på att det av regeringen vid 1844 års riksdag framlagda förslaget till strafflag och lag om fängelsestraff skulle antagas.

Efter avslutat riksdagsmannaskap ägnade han sina krafter i fråga om offentlig verksamhet åt Älvsborgs läns Norra Hushållningssällskap och åt landstinget. I 30 år tillhörde han hushållningssällskapets förvaltningsutskott. År 1851 motionerade han i sällskapet, att samtliga hushållningssällskap inom landet skulle hos Kungl. Maj:t begära understöd av allmänna medel. Begäran bifölls och önskade medel togs från de s. k. brännvinsutskänkningsmedlen. En stor framgång för Johan Dahllöf i hans strävan att utvidga och stärka sällskapens kompetensområde.

Hans intresse för folkbildningen återkommer i hans omtanke i förverkligandet av hushållningssällskapens idé. D.v.s. man skulle ge jordbrukaren möjlighet till förkovran och hjälp icke blott i själva jordbruket, utan även i fråga om skogs-, boskaps- och trädgårdsskötsel.

Själv var han en flitig motionär inom sällskapet med t. ex. motioner om hjälp att anlägga trädgårdar, inrätta lantbruksskola, vårda laxfisket, utlysa tävling om lämpligt hus för småbrukare m. m. Man finner även uppsatser av hans hand införda i "Tidskrift för landtmanna- och kommunal ekonomi" och i "Kungl. lantbruksakademien tidskrift". De behandlade agrikulturkemi. Professor J. Arrhenius, sekreterare i akademien säger: "... att denna avhandling förtjänar våra landtmäns uppmärksamhet och allvarliga begrundan".

Säkerligen har mången trollhättebo hört talas om Johan Dahllöfs donation. I sitt testamente donerade han ett grundkapital på 500.— Rdr att förvaltas av Gustaf Adolfs församling inom Vänersborgs pastorat. Enligt donator skulle kapitalet, med undantag för utbetalning av vissa belopp under förvaltningstiden, kapitaliseras un-



Jägmästaren Tell Dahllöf (1845–1920) och hans hustru Thekla Dahllöf (1848–1920), dotter till kronolänsman August Duo Berggren, Aletorpet, Gärdhem. — Tell föddes på Torsered, bodde på 1870-talet på Strömsberg.

der 150 år. Kapitalet beräknades att efter tilländalupen förvaltningstid uppgå till 213.000:— Rdr. För 200.000:— Rdr skulle inköpas en lantegendom, där församlingens ungdom skulle kunna inhämta kunskaper i såväl allmänbildande ämnen som nyttiga hantverk eller som i lantbruk, trädgårdsskötsel och skogshushållning. Ändring av donators bestämmelser mot mer tidsenliga krav, s. k. permutation, har skett. — 1980 uppgick kapitalet till 700.000:— kr och utdelade stipendier till 84.000:— kr. I denna donation ser man hur Johan Dahllöf för sin del sökt förverkliga och materialisera de idéer, för vilka han kämpade så ivrigt.

Johan Dahllöfs arbete inom landstinget, som sammanlagt uppgick till fyra år under 60-talet, var ingalunda av samma omfattning som inom hushållningssällskapet. Likväl synes hans ord ha vägt tungt. Hans intresse inom landstinget var bl. a. knutet till kommunikationernas förbättring.

Något bör kanske nämnas om Johan Dahllöfs familjeförhållanden. Han gifte sig 1843 med *Helena Fredell*, dotter till komminister Sven Fredell på komministerbostället Svenäcker, grannegendomen till Torsered. Efter den första makans bortgång gifte Johan Dahllöf om sig 1852 med en syster, *Amelia Fredell*. I det första äktenskapet föddes två pojkar och en dotter. Den äldste sonen var jägmästare *Tell Fredrik Dahllöf* (1845—1920). Den andre sonen dog i unga år. I sitt andra äktenskap hade han tre döttrar. När han 1868, 58 år gammal, gick bort, var dessa barn minderåriga. I sitt

testamente ålägger han de äldre syskonen att gemensamt med en av honom utsedd förmyndare noga vårda sig om de yngre syskonens uppfostran. Johan Dahllöfs omtanke om de närmaste anhöriga kom även att omfatta t. ex. syskonbarn. Av en kopia av gåvobrev från 1863 framgår det att han ger sin broder Magnus barn en gård i Naum socken. Brevet reglerar noggrant vem som skall bruka gården och hur avkastningen av gården skall fördelas.

Johan Dahllöf var förvisso en rikt begåvad personlighet och hans insatser bl. a. för sin hembygd var ovedersägliga. Att namngiva en gata efter honom inom Strömslundsområdet var därför en befogad hyllning.

Så till slut ett litet citat ur ett brev, som visar en hustrus oro och omtanke. Brevet är skrivet i november 1844, när Johan Dahllöf ligger vid riksdagen och det inledes med: "Min lille rare Dahllöf". I sitt brev skriver hon bl. a.: "Snälla, Käre, rara Dahllöf ackta dig för till att gå ut för sent om kvällarna, att det inte händer dig något ondt. Aftonbladet är till en del upptagit af sådana olyckshändelser, så för allt i verden ackta Dig Dahllöf, tänk då vilken sorg jag finge, att genom din oförsigtighet något ont hände Dig, därför var försigtig och laga att du får någon riksdagsman i följe hem".

Trygga kan vi aldrig vara...

(Melodi: Tryggare kan ingen vara)

Trygga kan vi aldrig vara
nu för rymda bovars skara.
När du kommer från semester
av ditt hem finns endast rester.

Ingen trygghet finns numera,
bovarna blir bara flera,
rymmer lätt ifrån sitt fängsel,
kliver över mur och stängsel.

Geijer¹⁾ är ej någon grym en,
400 år på rymmen.
Post- och bankrån alla dagar,
för vi har så milda lagar.

Banker rånas på miljoner
utav kunniga personer,
som beviljas permissioner
ifrån frivårdens stationer.

Gamla människor ofta rånas,
vi av det ej mer förvånas.
Hemfridsbrott nu ingen fäller,
sånt är bara "Bagateller".

Erik Adamson

¹⁾ Geijer, justitieminister (s)

”STADENS TYRANNER”, invalda 1916-46

Oskar Malmrot (1867—1940) har i sin år 1931—32 utgivna samling skrifter ”Trollhättebygden förr och nu” gjort en sammanställning över ledamöterna i *Trollbättans stadsfullmäktige* alltifrån den första uppsättningen år 1916 fram till år 1931. *Werner Johnsson* har efterlämnat en handskreven förteckning t.o.m. år 1946. Dessa båda har undertecknad nu ställt samman och lätt bearbetat med bl. a. data för sådana ledamöter, som gjort sitt inträde i stadsfullmäktige före 1947 och sedan kvarstått över sagda tidpunkt.

ARNE ARODELL

Riksdagsman A. L. Johansson 1 jan. 1916—15 febr. 1922.

Kyrkoherde Aug. Stenström 1916—31 dec. 1926.

Fabrikör Ad. Svenson, 1 jan.—15 febr. 1916.

Järnarb. G. Persson 1916—15 sept. 1917.

Veterinär O. Sylvén 1916—17 mars 1919.

Fabrikör J. E. Spetsberg 1916—28 dec. 1917.

Redaktör Carl Frenberg 1916—31 dec. 1930.

Ingenjör J. Pihl 1916—28 dec. 1917.

Stationsskrivare G. Lundén 1916—34, 1939—42.

Riksdagsman And. Hansson 1916—17 nov. 1936.

Ingenjör H. Nydqvist 1916—15 aug. 1918.

Drätseldirektören Emil Rhodin 1916—1917.

Ombudsman N. E. Nilsson 1 jan.—15 maj 1916.

Direktör A. Kjell Dahl 1 jan.—15 febr. 1916.

Riktaren Axel E. Strömberg 1916—17 mars 1919.

Modellsnickare Oscar Clarén 1 jan.—16 okt. 1916.

Ingenjör O. Åqvist 1916—1920.

Filaren K. H. Eriksson 1916—1920.

Maskinarb. K. J. Sköld 1 jan. 1916—febr. 1916.

Överingenjör A. Strömberg 1916—31 jan. 1927.

Järnarb. Karl Stolt 1916—19 mars 1919.

Plåtslagaren J. P. Andersson 1916—1917.

Slussvakt Justus Hallberg 1916—1920.

Ingenjör E. L. Albert 1 jan. 1916—15 febr. 1917.

Sågbladsarb. Josef Magnusson 1916—1920.

Riktaren Otto Olsson 1916—1917.

Sliparen Viktor E. Nilsson 1 jan. 1916—28 juli 1917.

Riktaren Edvard Johansson 1916—15 nov. 1928.

Ingenjör E. Stridsberg 1 jan. 1916—15 febr. 1917.

Stenarb. David Bergqvist 1916—19 mars 1919.

Urmakare C. Lidman 1916—1926 samt 1931-34.

Filaren Herbert Johnsson 1916-1926.

Disponent Leop. Landberg 1916—19 mars 1919.
Filhärdaren Gust. Rolander 1916—1922.
Folkskolinspektör O. Hellner 1916—18 maj 1937.
Svarvaren Axel Lundbäck 1916—15 febr. 1918.
Byggmästaren Johan Eriksson 3 mars 1916—28 dec. 1917.
Överingenjör E. S. Berglund 3 mars 1916—15 aug. 1918.
Gjutaren Aug. K:n Zetterqvist 3 mars 1916—26 jan. 1920.
Handsmeden J. A. Lundgren 14 juni 1916—1938.
Tändaren G. Edvin Stark 15 nov. 1916—1926.
Trädgårdsmästaren A. G. Kellgren 15 febr. 1917—19 mars 1919, 1921—1922 samt 1927—38.
Kanalinspektör G. A. Lundgren 23 jan. 1917—19 mars 1919.
Zinksmältaren G. Lind 15 okt. 1917—31 dec. 1922.
Kontorschef Albert Johansson 1918—42.
Handlanden F. E. Olsson 1 jan. 1918—19 mars 1919.
Handlanden Wilh. Andersson 1 jan. 1918—19 mars 1919.
Arbetaren Fritz Andersson 1 jan.—30 maj 1918.
Byggmästaren Aug. Andersson 1918—34.
Byggmästaren Karl A. Andersson 1 jan. 1918—19 mars 1919 samt 1 jan. 1927—31 dec. 1930.
Skolläraren redaktör Ernst Karlinder 15 febr. 1918—1930.
Handlanden Otto Johansson 15 mars 1918—17 maj 1921.
Träarb. Oskar Nilson 17 juni 1918—1920, 18 april 1922—1926 samt 1935—54.
Bokhandlare E. Peterson 23 sept. 1918—19 mars 1919.
Fabrikör P. Dahlberg 23 sept. 1918—19 mars 1919.
Förstepostiljon E. A. Sundqvist 8 april 1919—31 dec. 1920.
Landsfiskal Johan Karlén 8 april—15 dec. 1919.
Fru Hulda Weinert 8 april 1919—1926.
Järnvägstjänsteman C. Alfr. Andersson 8 april 1919—15 sept. 1922.
Stenarbetare B. O. Lidström 8—25 april 1919.
Träarbetare J. S. Lindström 8 april 1919—31 dec. 1920.
Modellsnickare Emil Johansson 8 april 1919—31 dec. 1922.
Järnarbetare Oskar Smith 8 april 1919—31 dec. 1920.
Förrådsmästaren Frans Hagström 8 april 1919—15 juni 1923, 1939—15 mars 1949.
Fru Signe Fogel 8 april 1919—17 okt. 1933.
Gjutaren Albert Lundgren 8 april 1919—31 dec. 1922 samt 17 sept. 1923—1950.
Överingenjör Sven Danieli 8 april 1919—1926.
Montören Karl Prytz 16 juni 1919—1920.
Fil. doktor Jakob Forsell 26 jan. 1920—1926.
Handlanden Svante Pettersson 15 mars 1920—31 dec. 1922 samt 15 nov. 1923—1934.

Verkmästaren G. A. Gustafsson 1921—1926.
Häradshövding Tycho Colleen 1921—32.
Guldsmed V. F. Swanberg 1921—15 juni 1928.
Fru Selma Andersson 1921—1922 samt 1927—17 febr. 1930.
Fabrikör John Elmer 1921—1922.
Maskinist J. A. Svantesson 1921—1922.
Målaremäst. A. Liljevall 1921—25 juli 1929.
Tapetsören Axel Dahl 1921—1950.
Maskinarb. K. O. Mattsson 1921—1922.
Filaren Karl Appelgren 15 sept. 1921—17 sept. 1923.
Stenarb. Oskar Börd 15 nov.—31 dec. 1922 samt 15 dec. 1928—16 sept. 1929.
Doktor Fredrik Sjöblom 1923—20 febr. 1934.
Murare Carl E. Augustsson 1923—16 sept. 1929.
Bankkamrer Otto Nyblom 1923—1926 samt 17 sept. 1928—31 dec. 1930.
Kontrollören J. A. Brandt 1923—17 sept. 1925.
Plåtslagaren Rick. Ask 1923—1926.
Förman Karl Magnusson 1923—15 maj 1924.
Förman Eman. Andersson 1923—1934.
Modellsnick. Axel Carlsson 1923—1942.
Folkskollärare Hj. Eriksson 1923—1926, 20 april 1931—1934.
Folkskollärare E. Rask 1923—1926, 1935—1942.
Direktörsassistent Verner Henrikson 16 juni 1924—31 dec. 1926, 16 sept. 1929—20 april 1931 samt 1951—58.
Byggmästare G. H. Hansson 16 nov. 1925—1926.
Filaren Ernst Ryrberg 1927—1930.
Svarvaren Sven R. Larsson 1927—1934.
Handlanden John Thorén 1927—1934.
Maskinarb. Fritz Mild 1927—15 sept. 1930.
Grafitarb. O. J. Weinert 1927—1938.
Grosshandlare Knut Åström 1927—18 sept. 1945.
Maskinarb. Vilh. A:n Rask 1927—1930.
Filaren Hj. Mattsson 1927—15 mars 1928.
Järnarb. Gust. Hultberg 1927—1938.
Byggmästare K. A. Andersson 1927—1930, 1935—1938.
Förman Thorvald Hallman 1927—1934.
Förste Maskinist E. G. M. Iselau 1927—28 okt. 1952.
Slussvakt Viktor Persson 1927—1934.
Ingenjör E. Ingemarsson 15 febr. 1927—17 juni 1929.
Sågbladsarb. Folke Olsson 15 maj 1928—17 nov. 1933.
Handlanden Gustaf Svensson 16 sept. 1929—1930.

Stationskarlen K. G. Persson 15 okt. 1929—27 juni 1935.
Maskinarb. Oskar Johansson 15 okt. 1929—1930.
Riksdagsman Artur Lundqvist 15 april 1930—1962.
Järnarb. Evald Johansson 15 okt.—31 dec. 1930.
Filaren Oskar Wallin 1931—1950.
Målaremäst. Carl Nyman 1931—1934.
Åkeriägaren C. B. Hallberg 1931—1934.
Fru Natalia Olsson 1931—1934.
Disponent R. Ulenius 1931—1934, 18 maj 1937—19 maj 1942.
Kanaldirektör A. Norman 1931—1946.
Chaufför Gunnar Nordlund 1931—20 mars 1945.
Maskinarb. Erik Lund 1931—1934.
Järnhandl. Carl Gustafson 1933—1938.
Platinaarb. Robert Pettersson 17 okt. 1933—1954.
Martinarb. Gustaf Gartman 21 nov. 1933—1946.
Ingenjören Axel Björkenstam 20 febr.—31 dec. 1934, 1937—1938.
Fru Anna Gustafsson 1935—1946.
Plåtslagaren Gunnar Berggren 1935—1962.
Elektriker Hugo Claesson 1935—1936.
Fru Thyra Reuterwall 1935—1936.
Kommunalarb. Karl Hermansson 1935—1942.
Filaren Karl Johansson 1935—1938.
Elektrikern Axel Stolt 1935—17 mars 1936.
Stenarb. Hjalmar Berntsson 1935—1938.
Fastighetsförvalt. Kjell Malmberg 1935—1965.
Fru Anna Herlin 1935—29 okt. 1956.
Fru Maria Bengtsson 1935—1942.
Stenarb. Adolf Berggren 1935—1950.
Snickare Karl Andersson 27 juni 1935—1946.
Järnarb. Alfred Hellström 17 mars 1936—1953.
Ritsare Karl Ljunggren 17 nov. 1936—20 juni 1944.
Gjutare Erik Eriksson 15 dec. 1936—1942.
Köpmannen Gottfrid Olsson 1939—1946.
Försäkr.insp. Hilding Johannesson 1939—19 mars 1940.
Fil. mag. Werner Johnsson 1939—1954.
Överingenjör Bengt Sjölin 1939—1958.
Bryggeriarb. Erik Pettersson 1939—21 maj 1940.
Snickaren Edvin Eriksson 1939—1942.
Stationskarlen Johan Werdelin 19 mars 1940—1942.
Fabriksarb. Karl Martinsson 21 maj 1940—1950.

Läroverksadj. Joel Martinsson 19 maj 1942—20 sept. 1949.
 Fru Alma Sterner 1943—1946.
 Metallarb. Uno Spångberg 1943—1953.
 Ingenjör Gunnar Borgefors 1943—1966.
 Personalkons. Helge Öhrlinger 1943—24 maj 1963.
 Förmannen Otto Skild 1 jan.—16 nov. 1943.
 Svarvaren Anders Johansson 1943—18 sept. 1945.
 Landstingsrevisorn Helge Hallström 1943—1946.
 Stenarb. Herbert Daag 1943—1946.
 Packaren Rune Johansson 1943—17 juli 1945.
 Fru Margot Nilsson 1943—1946.
 Metallarb. Gustaf Rohdin 1943—21 nov. 1944.
 Arbetsförmedlingsinspektören Gunnar Sjölin 16 nov. 1943—1946.
 Verkmästaren John Börjesson 20 juni 1944—1946.
 Snickaren Herman Dahlqvist 21 nov. 1944—1946.
 Metallarb. Gunnar Nilsson 20 mars 1945—1946.
 Snickaren Gunnar Persson 17 juli 1945—1962.
 Fru Stina Petersson 18 sept. 1945—1946.
 Fru Judit Persson 18 sept. 1945—1946.

Vilka har suttit längst tiden i stadsfullmäktige?

Med stöd av uppgifterna i förestående förteckning beträffande dem, som blivit *invalda* i stadsfullmäktige tiden 1916—46, har denna "ålderslista" framtagits:

Namn:	År	Mån.
Artur Lundqvist.....	32	
Albert Lundgren.....	31	
Kjell Malmberg.....	31	
Axel Dahl.....	30	
Gunnar Berggren.....	28	
Oskar Nilson.....	27	
Karl G. Persson.....	26	6
E. G. M. Iselau.....	25*	10
Albert Johansson.....	25	
Gunnar Borgefors.....	24	
Gustaf Lundén.....	23	
Alfred Hellström.....	22	9
J. A. Lundgren.....	22	7
Anna Herlin.....	21	10
Oskar Hellner.....	21	4
Robert Pettersson.....	21	2
Anders Hansson.....	20	10
Helge Öhrlinger.....	20	5
Oskar Wallin.....	20	
Axel Carlsson.....	20	
Bengt Sjölin.....	20	

ARNE ARODELL

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Historia och Historier om "Stranna"
häftena 2:1—2:6 åren 1984—1986

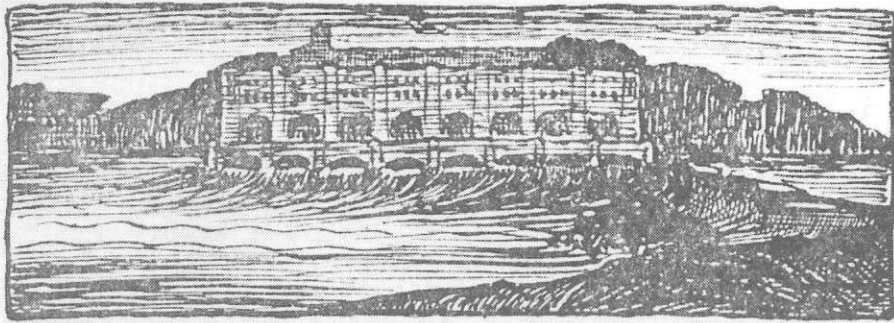
INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Historia och Historier om "Stranna"
häftena 2:1—2:6 åren 1984—1986

Sida	Anna A.
130	Trollhätte holmar
	Arne Arodell
21	Ida Mellgren, Fotograf-Konstnär
54	Vattenfall 75 år
178	Vilka har suttit längst tiden i stadsfullmäktige?
	Erik Adamsson (Kps, Karl på Spångata)
34	Vila vid Vasselia
45	Strömkarlens funderingar
60	Marknadsvisa
124	Produktionsförteckning
126	Skattebetalaren i bara skjortan
127	Min barndoms stad
162	Hornblåsarnas sång
173	Trygga kan vi aldrig vara...
192	Skoftebyflickan
	Amalia Björck
179	Trollhättans Hästar
	John Börjesson
46	Sång till Måsen
180	Barndomsminnen från Måsen
181	Trollhättefallen
	Sten Dahllöf
166	Johan Fredrik Dahllöf
	Dorothea Dunckel
144	Impromptu vid Trollhättan
	Carl Frenberg
85	Smén berättar: När "Gobbarn" blev kanalsimmare

Sida	Walter Göransson
13	Om Hjortmossen
	Oskar Hörmander
141	Sågarbyn blev arbetarstad
143	Välkommen att skriva Trollhättans historia (Oskar Hörmander sid 140)
	Werner Johnsson
1	En pärla — eller Trollhättans fulaste hus
51	Festtåg i gamla Trollhättan
74	Trollhättans Bryggerier
131	Ur en gammal tidning 1878-79
174	Stadens tyranner
193	En gammal tomt i Trollhättan
	Hjalmar Karlsson
59	”En afton på älven...”
	Arnold Lidaräng
120	Öknamnen i Trollhättan
	P.E. Lindskog
150	Utdrag ur ”Försök till en kortt beskrifning om Skara Stift”
	Carl von Linné
148	Västergötland
	Oskar Malmrot
67	”Strannas” barn
191	Malöga
	Horace Marryat
89, 130	Trollhättan, ur ”Ett år i Sverige”
	Åke Melin
62	Blick genom ”Körkfönstret”
	Erik Nyblom
188	Natten till julafton

Sida	Ester Rahm
99	Eduard Peterssons Bokhandel
	Rolf Rhodin
38	Från det Trollhättan, som varit
112	Funderingar kring ett namn — Håkanshamn
130	Ett beriktigande betr Horace Marryat's resa i Sverige
	Gustaf Schönberg, "Gösta"
32	En lustresa till Trollhättan
	Carl Svensson
158	Minne och bilder från mina faders land
	Erling Svensson
35	Trollhätte-Gillet 50 år
163	Arne Arodell
	Stina Svensson
128	Begravning
182	På epidemisjukhuset
	Erik Wengström
28	Trollhättepolisens märkvärdiga "fyllekärra"
48	Ossian Johanssons märkliga brandredskap
	Utdrag ur
12	"Resa i Sverige år 1865" av L Passarge
31	Jubileumsfilmen "En krönika i ord och bild"
82	Trollhättans Oljeslageri (Sveriges Industriella Etablissementer)
84	Ur utredningen 1816 för bildandet av Götiska Förbundets fattigskola
88	J.A. Eklund — Besök i Trollhättan
139	En sida ur "Geographie över Sveriges Rike" 1773
144	Utdrag ur Brandordning 1901
145	Utdrag ur Ordningsföreskrifter 1901
146	Panorama 1907 över Trollhättan



Denna dikt är hämtad ur den illustrerade månadstidskriften "Ord och Bild", utgiven år 1915 av Karl Wählin. Den återges här något avkortad.

Vem författarinnan Amalia Björck och illustratören E. Björck var har nu ej gått att klarlägga.

Diktens och bildens "åtta mäktiga turbiner" stämmer med verkligheten år 1915. Några år senare hade det blivit tretton!

Trollhättans Hästar

Av Amalia Björck

Kraftstationens kraftmaskiner,
13 mäktiga turbiner,
hava gjort sitt verk.

Var turbin har underkuvat,
fångat, bundit och betvingat
tiotusen vilda hästar.

Åttitusen vita hästar,
näckens vackra vita hästar,
draga nu sitt ok.

Dessa hästar voro fordom
snö på Kölens branta fjällar,
bäckar ner till Frykensäjöar,
Klarälvisis, Karlskogakällor,
böljegång i blanka Vänern.

Men i Trollets glada hätta
blevo de till vilda hästar,
starka hingstar, föl och följer.

Hundratusen vita hingstar,
driftigt, övermodigt stolta,
vilda, farliga och sköna,
vrenskande ur vita nosar,
spetsande med vita öron,
kråmande med vita mankar,
stegrande emot varandra,
stundom osams sinsemellan,
jagande i kapp framför sig
hundratusen silverston,
skälvande i breda bogar
och i muskelrunda länder,
än i fruktan, än i längtan
framåt genom Helvetsfallen,
framåt bortom Hjärtats udde
under Flottbergsbron.

TROLLHÄTTEFALLEN

I MIN UNGDOMS DAR

Av John Börjesson

Vi ser i tidninga och hör ofta att Trollhättan är en av Svea rikes
vackraste städer

och det är ju klart att det våra lokalpatriotiska hjärtan gläder.
Annat var det i våran barndom i den lilla sågarbyn ve Stranna
där såg man inga blommor, jo kanske i någon täppa lite granna.
Men fallen det var något man stolt över kunde vara,
där bräckte oss endast Niagara!

Gatorna, ja dom var allt minimala,
både backiga och smala.

Men så hade vi våra ståtliga vattenfall
Mot dessa stod knappast något annat pall
och turister från hela världen kom för att se på't,
ja, nog var det en väldig ståt.

När vattnet gled ut för det första stupet
kunde man tydligt höra trollden när dom röt där nere i djupet
och ett par av dem kunde man se hur dom nyfiket stack upp skallen
(Gullön och Toppön) för att riktigt kunna se fallen.

Och det skumma vitt, som den finaste sockerdricka,
man önskade att man kunde krypa dit ner för att bara slicka.
Det var skrämmande, men samtidigt lockande
hur det drog en till sej nästan pockande.

Att se fallen en mänskenskväll
ja, då kunde man nästan till sunt förnuft säga farväll.

Det var så underbart skönt, nästan som i sagans värld
och man följde besinningslöst med på dess skummande färd.

När strömmen kom till Hojums Varp blev den nästan lugn
tills det började koka igen i Helvetesfallet.

Det gjorde verkligen skäl för sitt namn
där det låg under Kopparklintens mäktiga famn
och där brottades med alla underjordens demoner.

Om man lyssnade kunde man genom bruset och dånet
höra Näckens fiol och dess trolska toner.

I dimmorna i Olidehålan kunde man se älvorna tråda sin dans,
ja, man stod där nästan som i trance.

Ja, den synen den kommer väl aldrig åter,
i våra minnen vi den begråter.

Men så kom djärva och initiativrika män,
som ändra om våran ström
och det blev lik- eller växelström.

Genom detta kunde fallen ge oss många arbetstillfälle,
utan det hade vi väl bara varit ett större stationssamhälle.

Det gjorde oss till stad med fina hus, gator och planteringar.
Det är för detta som vi nu lyfter på hatten
och fallen betalar igen med lite turistvatten!

Skriven till Trollhätte-Gilletts Marknadsgille 1965

BARNDOMSMINNEN FRÅN MÔSEN

Av John Börjesson

Till gamla Môsen går min tanke gång på gång
av minnenas blomster vill jag plocka ett fång.
Môsen låg förr i tiden i utkanten av Trollhätta
och landsvägen löpte där upp emot Tunhemsslätta.
Svåra snövintrar när snöfallet aldrig ville sluta
kom skottarelaget däruppi från alldeles in på våra knuta.
När det låg fullt med snö på alla de små taken
då var det grant som ett vykort, där endast tomten var vaken.
Just en sådan dag när det låg ett nytt lok däruppe
och spill-ången rusa
då kunde det även en kräsen mänska tjusa.
Och det osa av smörjolja och färg
så man riktigt av vällust fick rysa,
då låg det längtan i blicken hos många små snöriga pysa.
Intill låg Brattberg med sin »Lillafutta»
och kände nog av avund en liten gnutta.
Nu var det nya loket klart för den första färden
till någonstans ute i den vida världen.
Hallen och Broman såg efter att de hade fullt »stim»
och allt övrigt i bästa trim.
Innan Nydqvists bana kom till
hade dom uppsättningsverkstad däruppe
och dom drog ångpannorna med handkraft nerifrån Verkstan.
Det var stora dar för ungarna på Môsen
och aldrig jag glömmer en syn så grann
när Solman körde fyra hästar i spann.
Vid »Gasellarns» mötte han fröken Erika Stridsberg som red
Hon satt ståtlig i sadeln som självaste Baptista,
Solman gjorde sin finaste honnör och hästarna på sina remtyg rista.
Ja, det var Môsen i fest.
Det var allt enklare mest.
Nu har Môsen som kåkebyggelse spelat ut sin roll
Där blir idrottshall med plats för simhall och simpöl och handboll.
Det blir nog något annat än vår skridskobana på Kortedammarna.
Efter nutida mening var väl Môsen rena slummen,
men, vi trivdes så gott i de låga små rummen!

Skriven till Trollhätte-Gillet Marknadsgille 1965



Gamla epidemisjukhuset vid kvarteret Göta i Götgatan 6. Nohabs vattentorn skimtar ovanför hustaket. Foto från 1905–1910.

PÅ EPIDEMISJUKHUSET

av Stina Svensson, nedtecknat 1965

Året var 1918. Skollovet hade just börjat. Jag hade gjort första klassen i förskolan. Min kamrat och jag hade varit uppe i stan för att uträtta ett ärende. På hemvägen kände jag mig plötsligt så besynnerligt trött. Ont i halsen hade jag också. Inte mycket visserligen, men det föreföll mig, som om det skulle vara något särskilt med det.

Jag gick hem. Följande morgon, när jag vaknade, var jag inte bättre. Mamma tittade mig i halsen och sade, att det var nog bäst, att vi gick till doktorn. Jag ville inte höra talas om doktorn utan menade, att det onda snart skulle gå över, som det brukade göra. Men mamma var envis, och naturligtvis blev det som hon ville. Doktor Helleberg behövde bara ta en hastig titt i min hals, och upptäcka de grå fläckarna, så var diagnosen klar. Difteri. Jag blev som förlamad. Nu måste jag till sjukhuset. Nej, jag ville inte, kunde inte. Nu när sommarlovet just hade börjat, och min kamrat och jag skulle ha så mycket roligt tillsammans. Jag var förtvivlad, och gråten var inte långt borta. Men jag förstod, att jag hade inte något val, och så fick jag ta mammas hand och vandra den tunga vägen till epidemisjukhuset. Där låg jag i tolv veckor. När

Anders-Johan kom och hämtade mig i sin fina droskvagn, hade jag avverkat både difteri, scharlakansfeber och nervfeber.

På sjukhuset hade jag trots allt börjat trivas ganska bra. Jag var inte särskilt sjuk, när jag kom in. Bara 38,5 var tempen, och serumsprutan jag fick, blev den minsta. Sådant begrep ju inte jag, men patienterna, som gick uppe, de visste och kunde berätta och förklara både det ena och det andra. Det var alltid spännande, när det kom någon ny på salen. Vi var 7—8 stycken på vår sal, något flera på pojksalen bredvid.

Vera från "Svea" var något yngre än jag. Hon gick uppe, när jag kom in. Vera var särskilt beskäftig och hjälpte mig tillrätta, bl. a. när jag första gången skulle gå på toaletten. När jag var klar där, sa hon åt mig att dra i det där snöret, och jag gjorde, som hon sa. Jag, som aldrig hade sett en vattenclosett, än mindre brukat en sådan, fick en chock. Vattnet kom rusande mot mig som ett vattenfall, tyckte jag, och jag bad för livet, att hon skulle göra så, att det stannade. Men Vera bara skrattade och såg finurlig ut. Det där lärde jag mig snart.

När jag legat på sjukhuset en vecka, fick jag vara uppe. Efter ytterligare två veckor skulle jag få åka hem, om jag var bacillfri. Det togs prov först. Naturligtvis längtade jag efter den dagen. — Det var ständig omsättning på patienter. När några reste hem, kom det alltid nya i stället. Vi roade oss, så gott vi kunde. Linus på salen bredvid var gladast av alla och kunde roa som ingen annan. Han var mycket äldre än vi, och när han inte hade roliga upptåg för sig, läste han veckotidningar — Allt för Alla, Tidsfördrif och Brokiga Blad.

Det var kristid och ont om mat. Vi fick naturligtvis lämna våra ransoneringskort till sjukhuset, men ransonerna var knappa. Jag minns inte, att vi någonsin fick smör på brödet, utan bara messmör eller marmelad. Jag minns, att mjölk och välling hade en egendomlig bismak och att mjölken ibland kunde vara blåsur. Potatisen hade blåa fläckar och smakade inte gott. Första dagen, när jag blev inlagd, fick jag kokt makrill till middag med blåfläckig potatis simmande i spadet. Jag minns, hur tuggan växte i munnen, och än i dag har jag svårt att fördra kokt makrill. Men det var sannerligen inte lätt för dem, som hade att utspisa oss, med den knappa tillgången på livsmedel man hade samt med ett kök, helt i avsaknad av nutidens kyl- och frysanordningar.

Under min andra vecka på sjukhuset kom det in en pojke, som hette Henry. Han lades inte in på den vanliga salen utan på ett isoleringsrum bredvid. Vi blev tillsagda att inte gå in till honom. Men Henry var en riktig friskus och tyckte, att det blev alldeles för enformigt i sjukrummet, och så spankulerade han ut till oss andra och hade alla möjliga hyss för sig. Sjukare var han inte. Syster hade förbjudit honom att lämna sitt rum, men vad brydde han sig om det, när hon inte såg det. Efter ett par dagar blev han alldeles rödfläckig och flyttades till en annan avdelning. Han hade scharlakansfeber.

Nu hade jag inte fullt en vecka kvar, tills jag skulle få lämna sjukhuset. Om jag var bacillfri, vilket jag hoppades. Vad det skulle bli roligt för solen sken nästan varje dag, och jag hade inte varit ute, sen jag kom till Epidemin. Och ännu var det en bit kvar av sommaren. — Då fick jag plötsligt ont i halsen igen. Jag vågade inte tala om det. För tänk, om jag inte fick komma hem då. Men det onda blev inte bättre. Jag tappade matlusten och kände mig febrig och dåsig. Jag anade det värsta. En morgon hade också jag röda utslag. Mamma kom på besök, och hon talade genast med syster. Sen fick jag flytta över till en paviljong ute på gården och bäddades ned. Ensam. Och här skulle jag nu vara i sex (sju) veckor. Ty så lång tid tog det att vara sjuk i scharlakansfeber på den tiden.

Efter något vecka, när jag var fri från difteribaciller, fick jag sällskap med ett par nya scharlakansfeberpatienter. Det var två pojkar från Prässebo, den ene i min ålder, den andre något yngre. Vi låg i våra sängar och pratade om ditt och datt, och dagarna gick. Ute var det sommar och sol. Genom fönstret såg vi, hur sköterskorna dukade kaffebord i trädgården och firade namnsdag. Jag blev så förfärligt hungrig på något gott. Tänk, om man hade en endaste liten kaka! Men det var krig, och det visste jag ju, att ransonerna inte kunde räcka till sådana utsvävningar. Och förresten skulle vi hålla diet, och det kanske inte var bra med småkakor. Och så fick man försöka glömma, att man var hungrig.

Men en dag hände något otroligt. En av prässebopojkarna fick en påse kakor. En stor påse alldeles full med härliga, hembakta småkakor. Sådana, som mamma bakade, innan kriget kom. Jag trodde knappt mina ögon och låg och funderade över, hur i all världen man kunde baka småkakor nu. Det var länge sen man i stan såg några sådana. Men för pojkarna från landet var det tydligen inte det minsta märkvärdigt. Och vad dieten beträffade fanns det heller inget hinder. Syster hade ju själv kommit in och överlämnat påsen.

Och så var det bara för pojken att sätta igång och kalasa. Men först radade han upp en massa kakor på sängbordet, studerade dem och undrade, vad det kunde vara för sort. Den andre pojken hjälpte honom med identifieringen. Det var spritsar och uppåkrakakor, marstrandskex och smörstjärnor, rulltårta och finska kaffebröd och jag vet inte allt. Det vattnades i munnen på mig. Tänk, om han bjöd mig på en kaka! Men det gjorde han inte. Han bara låg där och mumsade och åt av hjärtans lust. När han hållit på en stund, var han mätt och lade ifrån sig påsen. Nästa dag började han kalasandet på nytt. Och tredje dagen. Men sen var kakorna slut. Till stor lättnad för mig, som låg där och åträdde en kaka av hela min själ men bara fick åse, hur pojken låg där och frossade. Det var inte bara kakor, jag längtade efter. Jag var hungrig.

En dag hände något oväntat. Det kom en kartong med röda, granna jordgubbar till mig från en släkting i Tunhem. Syster kom in, visade mig kartongen, hälsade från moster Tilda och bar ut jordgubbarna igen. Jag fick tyvärr inte äta jordgubbar, för-

klarade hon. Det kunde vara farligt att äta jordgubbar, när man hade scharlakansfeber. Jag kan inte beskriva, hur det kändes. Men jag opponerade mig inte. Ty jag ville ju bli frisk.

Jag hade nu haft scharlakansfeber i tre veckor. Tre veckor hade jag legat i min säng. Tre veckor hade jag levt på dietmat. Feberfri hade jag varit länge. Men nu skulle jag få gå upp. Sjukhusbiträdet kom in och lade en hög kläder på min säng. Det var underkläder av bastant, oblekt lärft, långa, hemstickade yllestrumpor samt en klänning av blå- och vitrandigt kraftigt bomullstyg, väl tilltagen på både bredden och längden. Så här skulle jag gå i tre (fyra) veckor, innan jag var smittofri och kunde få lämna sjukhuset. Mamma kom på besök. Vi fick träffas på betryggande avstånd på var sin sida om trädgårdsstaketet. Jag bad mamma, att hon skulle köpa lite kex åt mig. Jag hade ännu inte glömt pojkens kakpåse, och jag längtade så mycket efter något gott. Mamma ville ju gärna göra mig till viljes. Men inte trodde man väl, att det skulle bli så svårt. Stackars mamma, fick gå i den ena butiken efter den andra, innan hon äntligen fick tag på ett paket kex. Och när det äntligen lyckades, var det väl inte den slags kex, som vare sig hon eller jag tänkt oss. Det visade sig vara ett slags kornkex, hårda, sötade och med en något besk smak. Jag knaprade i alla fall i mig dem, medan jag tänkte på den gamla goda tiden, innan kriget kom. Då kunde man köpa kex i vilken speceributik som helst. Både Mariekex och fyllda kex och småkex, som inte var fullt så goda, men som vi för en tvåöring kunde få en hel strut full av hos Andersons.

Allteftersom dagarna gick, blev aptiten större. Nu behövde jag inte hålla diet längre. Men det var ju ont om mat. Deet värsta var potatisen, som var blåfläckig och busig. Jag åt, så gott det gick, men jag var hungrig nästan jämt. På en hylla i en skrubb upptäckte jag en dag jordgubbkartongen. Den stod där med de en gång granna bären, nu täckta av ett tjockt, luddigt mögellager, precis som en grön plyschmatta. Jag vände bort ansiktet och gick därifrån.

Nästa gång mamma kom, bad jag om en hård smörgås med skivad potatis på. Riktig, färsk potatis, som vi hade hemma. Mamma tyckte, att det var ett något besynnerligt pålägg på smörgåsen. Men för tillfället var det, vad jag mest av allt längtade efter. Jag fick också mina smörgåsar, när mamma kom härnäst. På den tiden fanns inte Wasabröd, utan det var hembakat tunnbröd. Kakor, som hade bakats i storugnen och som hade ett hål i mitten, så att de kunde hängas på en stång i taket, om man så önskade. Och det var riktigt smör på brödet och potatisen var färsk och mjäll och smälte i munnen. Det var en festmåltid. Jag njöt. Sen drömde jag om flera sådana smörgåsar. Men det blev inte någon mer. För sen blev jag sjuk igen.

Medan jag låg på difteriavdelningen, kom det in en liten flicka någonstans från landsbygden häromkring. Hon var i fyra—femårsåldern, liten och blek och mager. Hon var mycket sjuk och fick ligga på enskilt rum. Över hennes säng byggdes upp liksom

ett tält av lakan, och i detta tält släpptes in ånga. Den lilla stackaren låg där och hostade och höll på att kvävas. Hon hade krupp. Vi trodde, att hon skulle dö, men tack vare "ångskåpet" klarade hon sig och fick omsider åka hem. En dag fick vi höra, att hon kommit tillbaka igen. Denna gång hade hon nervfeber. Efter några dagar kom det återigen en före detta difteripatient tillbaka till sjukhuset, också denna med nervfeber. Och så ännu en och så flera. Jag vet inte, hur vi på vår avdelning fick veta detta, men dels kom det besök ibland, som kunde berätta och dels hörde vi biträdena prata sinsemellan.

På oss scharlakansfeberpatienter togs tempen varje eftermiddag. När jag gått uppe ett par veckor, befanns det en eftermiddag, att den ene av prässebopojkarna hade feber. Han fick genast inta sängen. Inte utan gny förstås. Efter ytterligare ett par dagar var det den andre pojken och min tur. Nu hade också vi feber. Och där låg vi nu alla tre åter i våra sängar. Det blev ännu strängare diet den här gången. Febern gick upp och ner. Det var "höga berg och djupa dalar" på feberdiagrammen ovanför våra sängar. Ena dagen hade vi diarré, andra dagen kunde det var tvärtom, och ibland hade vi ont i huvudet.

Den ena dagen gick efter den andra. Ute sken mestadels solen, men sommaren började lida mot sitt slut. En dag bar de ut en liten svart fattigkista från avdelningen mittemot i det stora huset. Det var den lilla flickan, som var död. — —

Asta hette ett av biträdena. Hon var alltid lika glad antingen hon vaskade golv eller skötte om oss sjuka. På måndagar och torsdagar var hon särskilt "uppåt" och sjöng "Mitt svärmeri" för full hals, alltmedan hon skötte sitt arbete. Det blev på så sätt den första schlager jag lärde mig av Ernst Rolfs repertoar. Asta hade en väldigt fin klänning, som hon tog på sig, när hon var ledig från sjukhuset. En gång kom hon in till oss och visade sig i all sin härlighet. Klänningen var av vit moll med brett, svart sammetsskärp runt midjan. Till denna klänning bar hon en vit mollhatt med svajiga brätten och svarta sammetsband, som hängde ned på ryggen. Till detta vita skor och strumpor. Det var höjden av elegans, tyckte jag. En kväll, när hon var på "National" och dansade, kom det en störtskur, och den fina klänningen blev våt. Även de långa, svarta sammetsbanden blev våta. Och vad värre var, de färgade av sig på den fina klänningen, så att ryggen blev alldeles svartrandig. Men då var Asta inte glad.

En morgon, när hon kom med hink och borste för att vaska golven, förstod vi, att något hänt. Hon vaskade osedvanligt frenetiskt och gjorde som ingen begrep. Så visade hon på örsnibben och såg sammanbiten och hemlighetsfull ut. Vi tittade på hennes örsnibb men kunde inte så något märkvärdigt. Den såg ut, som den brukade, tyckte vi. Då berättade hon, att hela personalen dagen förut hade fått lämna blodprov. Det var något, som var på tok. Det skulle bli undersökning. Vi begrep fortfarande ingenting. Men efter en tid fick vi veta. Ett av biträdena hade gått omkring och burit nervfeberbaciller utan att veta om det. Hon hade tidigare haft sjukdomen,

men var nu frisk och arbetade som vanligt. Hon hade gått från avdelning till avdelning. Vi hade dock inte haft mycken kontakt med henne men tillräckligt för att ge oss sjukdomen.

Vi låg och väntade på, att vi skulle bli bra. Varje dag tempen togs, var vi lika ängsliga. Hur skulle det vara i dag? Den dagen vi inte hade feber, tändes en gnista av hopp. Kanske i alla fall. . . Men nästa dag var åter en besvikelsens dag. Och så längtade vi efter riktigt mat (fast föda).

Jag vet inte, hur länge jag legat, men jag var nog på bättringsvägen, när syster, då hon en morgon tog tempen på mig, tittade ovanligt länge på termometern. Så tittade hon på mig, och sen fick jag ta tempen en gång till. Hon mumlade något och antecknade på diagrammet ovanför min säng. När hon gått, tittade vi på tavlan. 36 grader stod det. 36 grader jämt. Då hade jag i alla fall ingen feber. Men en av prässebopojkarna visste bättre. "När man har 36 grader, då dör man", förklarade han med allvar i röst. "För det hade deras granne gjort, när han hade 36 grader". Jag minns inte, hur jag reagerade. Men jag dog inte. I stället fick jag följande dag något sagolikt. En portion gul och grann äggstanning. Jag smakade försiktigt på läckerheten. Jag trodde, att jag drömde. Aldrig, varken förr eller senare i livet, har jag ätit något, som smakat så ljuvligt gott. Det blev dock bara den äggstanningen. Sen blev det välling igen.

Dagarna började kortas. Det blev mörkt om kvällarna. Doktor Helleberg hade haft en hel månads semester. Under tiden hade vi haft doktor Melén. Jag blev glad, när doktor Helleberg kom tillbaka, och han blev förvånad, när han fick se, att jag ännu var kvar. Nästa dag fick jag gå upp. På något darriga ben stapplade jag kring i salen och lite yr och vimsig i huvudet. Men det rättade snart till sig med både huvud och ben, och efter ytterligare ett par dagar fick jag resa hem. Mamma och pappa var lyckliga. Anders-Johan skulle komma och hämta mig i sin fina vagn. Men det tyckte jag var onödigt. Jag skulle nog kunna gå själv, menade jag. Då log mamma och svarade, att vi nog skulle anlita Anders-Johan i alla fall. Och så blev det. Jag hade inte orkat gå så lång bit minsann, det förstod jag sedan.

Det var roligt att komma hem, och under mammas goda vård kryade jag snart på mig. Efter tre veckor kunde jag åter börja skolan. Då behövde avföringen inte längre kalkas på grund av smittorisk. Man hade ju vanliga utedass på den tiden. Ingen blev emellertid smittad.

Och allt gick åter sin gamla vanliga lunk. Nej, kanske inte riktigt ändå. Det var ju 1918, första världskrigets sista år. Det år, då vi nåddes av en ny farsot. Spanska sjukan. Men för den fanns det inga epidemisjukhus och inga serumsprutor heller.

NATTEN TILL JULAFTON

Av MAC.

Bakom sign. Mac dölde sig framlidne redaktören Erik Nyblom, Stockholm, som var son till överläraren i Vänersborg, Gustaf Nyblom. Detta förklarar "Macs" kännedom om Trollbättan vid seklets början. — Artikelnen införd i Dagens Nyheters julnummer 1935.

Hör furornas dova sorgemusik med förstämda trummor och tubor i moll. . . Det var så gott som tomt i Stora Hotellets kafé, så som det gärna blir kvällarna strax före jul. Folk har rest bort eller håller sig inne, trivs inte riktigt på krogen och knappast någon annanstans heller. I ett småstadshotell känner man tomheten som en fysisk kyla, och den inbitna gamla tobaksröken i gardiner och schagsoffor ökar intrycket av övergivenhet. Uppasserskans ansikte med den vanliga minen av obesvärad värdslighet har fått ett drag av hjälplös ödslighet i denna frånvaro av liv och flirt, och Kassans evigt virkande fingrar stanna ideligen av och sjunka tankspritt i skötet. Då och då kastar hon en blick på det förgyllna vägguret mitt emot, som oändligt långsamt släpar sig fram till tio — halv elva — elva — stängningsdags.

Studenten, min vördade äldre vän, och jag hade inte mycket förnimmelse av den vaga olusten i lokalen. Dagen därpå, julafton, skulle våra så gott som dagliga samkväm avbrytas för ett par veckors tid och vi markerade detta förhållande genom att dricka en avskedsbägare — i själva verket ett litet glas av vår nya upptäckt: grön chartreuse. Det fanns inte absint, annars skulle vi i våra ungdomliga småstadsdrömmar om den stora världen ha tagit det. Men studenten hade också gjort en annan upptäckt. I det nummer av "Julkvällen" han nyss förvärvat stod en lång dikt och ett namn som vi i den tidens landsortsmässiga avskildhet aldrig sett förut. "Tiveden" av Verner von Heidenstam, stod det.

Hör furornas dova sorgemusik
med förstämda trummor och tubor i moll,
en Blåkullahymn med suckar och skrik
i ödemarken diktad av troll...

Det var nya toner, nya rytmer, nya tankar för två ungdomar som i den gamla kafésöfan lutade sig tillsammans över julhäftet och trevande, men allt ivrigare växelvis mumlade fram dikten för varandra. Den gröna drycken erinrade vi oss bara nätt och jämnt när det kom en stjärna i dikten och ett nytt avsnitt. Vi hörde knappast att klockan slog halv elva, att den siste gästen utom oss ensam och halvskygg smög sig ut, att Kassen gäspade menande och att fröken med notan i hand oroligt rörde sig omkring oss i allt snävare cirklar. Den nye skalden hade fångat oss i ett garn av förtrollning.

...men över honom hänga mörkt den skumma och röda stapelns jätteklockor stumma.

Det var tid att betala och gå. Vi kommo ut på hotelltrappan. Det var blåblank vinterhimmel med fullmåne och där låg redan hela samhället tyst under den skarpa barfrosen. Alldeles tyst, om vi undantogo ljudet som aldrig upphörde och som nu i den sena och kalla decemberkvällen plötsligt tagit väldet över hela rymden under stjärnorna, bruset från Trollhättefallen, ännu länge obundna av regleringsdammar och kraftverk.

Hör fallens dova sorgemusik!

Vi hade ingen lust att skiljas än. Den nya dikten som vi med besvär och inne i kafélokalens tvång hade mumlat igenom måste läsas om igen, fritt och högt, deklameras, avnjutas, diskuteras. Studenten, som bodde i en villa högt uppe på andra sidan älven och skulle ro hem, föreslog mig att följa med och ligga kvar över natten. Det fanns inga betänkligheter: ingen väntade på mig där jag bodde som en gäst och främling vid Storgatan. Vi gingo, alltjämt berusade av poesin, mindre av chartreusen, ned till den steniga kanalbanken, där min vän hade sin eka, den lätta, flatbottnade strömekan, förtöjd. Där var trafikkanalens inlopp, skild från den breda, fria, snabbt rinnande älven endast av en rad träbommar. Vi skulle ro ovanför dessa, sedan hålla stadigt snett upp emot strömmen för att så försiktigt släppa efter och glida ned mot båtbyggnaden på andra sidan, där Strömsberg låg högt uppe i bergbranten ovanför fallen. Vi hade gjort den manövern många gånger och kunde den utantill. Studenten på sin sittbräda tog den ena åran, jag på min den andra och vi började ro. Vattnet skimrade i månskenet, flöt stilla och glasklart, bara en lätt dimslöja här och där, den begynnande frostens andedräkt.

Det var kallt, men vi rodde makligt, kände ingenting och talade poesi. Bommarna hade vi passerat och voro ute på själva älven, i ytan av strömdraget, som var mjukt och slätt som en sidenduk, bara med en och annan lekfull liten virvel, inte större än skrattdropen i kinden på en flicka. Och månen sken som sagt.

Kanske var det ändå något med chartreusen. Jag frågade litet sömnigt:

— Vad är det som lyser där uppe då?

Min vän vände litet på huvudet. Så hörde jag ett skrik:

— Jesus, det är Strömsberg!

Så var det. I ett ögonblick stod situationen klar för oss i all sin iskalla verklighet. Vi hade suttit och drömt, inte hållit nog högt upp mot strömmen, voro långt nedanför det läge i det sugande draget som kunde kallas för säkerhetsgränsen. Säkerhetsgränsen? Vi mindes på en gång att ställinan som sträckts över älven för att hindra olyckor tagits bort för ett par månader sedan för att ersättas med en annan. Men den hade inte kommit upp ännu.

Ekan sögs snabbt nedåt fallen med aktern före. Bara femtio, sextio meter till och sedan skulle allt motstånd vara förgäves. Efter vanlig beräkning var det så redan nu.

— Hugg i, hugg i för Guds skull! Nej, vänta, var försiktig!

Det var en förtvivlad tanke som på en gång grep oss båda. Årorna! De gamla årorna,

halvt uppslitna, nästan bara tumstjocka på den avgörande punkten. För några dagar sedan hade vi talat om dem, det måste skaffas nya, men det hade alltså inte skett. Och nu kunde vi inte lita på dem, vågade inte ligga på dem för fullt och spänna an med långa, sugande svep. Här måste tas snabba, korta tag, fortare, fortare, nästan bara plaska, lura, leka oss ifrån den jättestarke motståndaren, som var så långt ifrån att skämta i denna känslolöst granna natt.

Hade jag verkligen riktigt hört Trollhättans röst förut? Den fanns ju alltid, dag och natt, som en bakgrund till kanalbåtarnas signaler, fabrikenas maskindunder och människornas vardagsröster som läto litet starkare, hårdare än på andra ställen för att överrösta älvens eviga raseri. Men nu var den ett djupt, morrande läte ur inälvorna av ett triumferande vilddjur, färdigt att börja sin blodiga måltid, då och då avbrutet liksom av ett andfått gläfsande. Ett förfärligt vilddjur som uppfyllde hela världen med sin lustas vrål och vita andedräkt. Ett ögonblick mätte jag avståndet till fallhuvudet vid Gullön. Den svarta, ett par kilometer långa rännan mellan bergen med lodräta fall, fragande forsar och svarta virvlar i kaskader av skum var nu en enda, vitrykande massa av spöken dansande i månskenet, och de väntade sällskap av oss. — Fortare, fortare! Nej, kort, kort!

Till höger om oss flammade det rött om det stora valsverkets fönster. Annars var det mörkt vid fabrikena, mörkt och stilla. Där stodo de små decauvillevagnarna orörliga med sina lass av stålgöt, ingen arbetare skulle bry sig om dem förrän nästa morgon, ingen fanns till hands för att motta ett rop om hjälp. Och ingen skulle kunnat hjälpa. Det var helt och hållet ett parti för tre, vi två och älven.

Det gick. Otroligt, omöjligt. Det svindlade i hjärnan, vi kunde inte längre plaska i någon takt, visste knappt mer vad vi gjorde, men strandens ögonmärken visade att vi vunno. Här några meters bakeda, använd den! Den förde oss uppåt. Så släppte den, åter måste vi kämpa emot, men nu voro vi klara, lugna — jo, vi redde oss.

Ssss...Ssss...HUI!

På en sekund hade ekan svängt, fören nedåt, stranden dansande baklänges, det bar mot fallen igen.

Vad var det?

Månen lyste vit och blank, älven speglade, men det fanns något annat också. Ett isflak, stort som ett salsgolv, hade smugit sig på oss, skurit under ekans botten och tagit oss på släp på sin avgrundsfärd.

Jag blev kall. Inte uteslutande ryggraden, inte om läpparna, utan inuti munnen. En hisnande köld som inte kunde mätas i grader. Men studenten stod i båten och skrek: — In med åran! Sittbrädan! Slå sönder...

Sittbräderna voro lösa. Vi höggo dem i isflaket, utom oss av skräck, av hat. Det var tunn is, den rämnade genast och dansade bort. Nyfrusen is högt uppifrån älven, där den ännu flyter sakta och ofarlig och gärna domnar av vid den första starka frosten. Där stod på lut en fridfullt nickande vassrugge och sände oss i förbifarten ett "välkommen efter".

Fullkomligt tydligt återsåg jag en syn som jag haft sommaren förut. Det var solsken, älven var klargrön just innan den kastade sig ut i det första, vilda språnget. Där kom en svart, bred pråm som skurit sig ur sin kurs. Den var högt lastad med vita mjölsäcar, och två män viftade med armarna. Så vände sig pråmen i stupet med aktern rakt upp mot himlen, bred och svart som en val när den dyker, och jag hörde två mäns dödsskrik, tunna, vinande skrik mot Gullöfallets bedövande bas.

— Gud, Gud i himlen. Jag fick i en hast inte brädan att ligga, kunde inte sitta vid åran. Men jag måste ro, ro igen, ro om från början. Jag stod på knä på ekans botten, spanten skavde förfärligt och plaskade i vansinnig fart — kom det inte flera isflak uppifrån?

— Det kom inga. Vi föllo ihop i en hög på bryggan och lärde oss andas riktigt igen. Stigen upp till villan kom oss att skälva av trötthet.

— Du, sade min vän studenten, tycker du inte vi spar den där dikten till i morgon? Då såg jag att han hade gråtit och alltså för tillfället inte passade till recitator.

Ur *Oskar Malmrots* skriftserie "Trollhättebygden förr och nu" från 1931—32 hämtas följande om lotsningen från Malöga nedströms till Trollhättan. — Flertalet lotsar hade sina små stugor ungefär där SAAB:s huvudkontor nu ligger.

MALÖGA

som sedan 1920 är en del av Trollhättan, överflyttad från V. Tunhems socken, saknar i vår tid betydelse som lotsplats.

Ännu för 50 år sedan funnos där fem lotsar, bland vilka "Lill-Ola", Olov Olovsson, var ålderman. Det var segelfartens utdöende, som tog livet av Malöga som lotsningscentrum. Ångbåtarna klara själva vägen, när man blir van.

Lotsningen förbi Trollhättan bestod i mycket att draga skutorna fram efter trälvägen. Som dragare användes bönderna och drängarna på Malögagårdarna. F. soldat Blomqvist travade sålunda en dag sjutton (17) gånger mellan Malöga och slussarne. Därefter måste han avbryta. Han måste utan mellankommande vila kläda sig i kronodräkten och gno iväg till Karlsborg.

Så livlig var på 1880-talet Malöga lotsplats.

Ur tidningen Trollhättan år 1896 saxas:

Förlorat

Om tillvaratagaren av ett litet skruvstycke, vilket tillvaratagits i förstugan 1 trappa upp i telegrafhuset, önskar sälja detsamma till rätte ägaren, är denne villig att betala skruvstyckets halva värde kr. 2, utlovande på samma gång att ej göra några närgångna frågor i händelse av affär.

Skoftebyflickan

Amanda Kalsåns visa om laddarebasen Kal-Agust Joansånn.

Mel.: Tryggare kan ingen vara.

Trygga kan ni all dri vara,
ni små flecker som ä rara,
ty ni går i ständig fara
att bli lurade av kara.

Ack! Ja!

Mor mins hydda ner i Skoften
låg så skönt bland barrskogsdoften,
jag blev uppväxt i den bygden,
som e lilja ren i dygden.

Ack! Ja!

Morsan hade matservering,
tretti "rallis" feck traktering,
å jag passa upp ve bordet
där Kal-Agust förde ordet.

Ack! Ja!

Ett ljuvligt manfolk va Kal-Agust,
fast nåt mönster han ej va just,
dock en kunne allri nekan,
ja, en velle bara smekan.

Ack! Ja!

Han som så mej helt betaget,
han va laddarbas i laget,
när han sköt dä allri klecka,
för dä vet ja, stackars flecka.

Ack! Ja!

Uti skogens dunkla sköte
gingo vi till kärleksmöte,
å vi kuttrade som duvor
uppå skogens mjuka tuvor.

Ack! Ja!

Ja, vi levde såsom gefte,
men va gefta utom skrefta,
va ska man mä präst för rästen
när en ej får mer av prästen.

Ack! Ja!

Kal-Agust tjänte grova pängar,
ty han va en styv bergsprängar,
när ibland vi satt där hemma,
stack han te mej e hel femma.

Ack! Ja!

Sen från jobbet fick han sparken,
då han lämna svenska marken,
till Canada va han tvungen
fara ifrå mej å ungen.

Ack! Ja!

Allri sen ja hört nåt fråen,
fast jag hållt så möcke åen.
Visan sjongs dock ej för roskull,
jag bevisar blott min oskuld.

Ack! Ja!

E. Adamsson.

Ur Trollhättans 1:a revy 1915

EN GAMMAL TOMT I TROLLHÄTTAN

Av Werner Johnsson

(Ursprungligen införd i Tidningen Trollhättan 20.12.1958)

Genom de senaste årens kraftiga byggnadsverksamhet har Trollhättan i hög grad ändrat utseende. Hela nya stadsdelar har kommit till, och i ytterområdena har moderna hus skjutit i höjden med amerikansk fart.

Den centrala delen av staden har kanske icke så mycket förändrats, men även här har många ståtliga byggnader uppförts. Bl.a. har tre bankpalats byggts, vilka givit stadsbilden ett annat utseende. Sparbanken 1958, Handelsbanken 1956 och SE-banken 1956.

Det senaste tillskottet är Trollhättans Sparbanks nybygge vid Karl Johans torg. Denna byggnad är belägen på en tomt, som är bland de tidigast bebyggda inom Trollhättan. I själva verket är det det tredje, kanske det fjärde huset, på denna plats.

Den äldsta bebyggelsen vid Trollhättan skedde utmed älven i anslutning till de små kvarnverk, som tidigt funnos här. Förbindelsen med yttervärlden hade man genom landsvägen, som från Tunhemsbygden förde ned till kvarnarna vid älven. "Stora vägen", som den kallades och som nu blivit till Storgatan, slutade vid nuvarande Klaffbron, där ett par större kvarnar, de s.k. Kaflekvarnarna, voro belägna. Redan på en karta från mitten av 1600-talet finns här några "Quarnstuer" markerade.

Det första faktiska belägget för en byggnad på Sparbankshusets tomt är dock först från 1779, då en uppräknin gjordes av "strandsittarne", som betalade arrende till ägaren av marken, Lilla Håjum. Här bodde då en sockenskräddare vid namn Öjar Borgman. Hans hus, som var ett av de förnämligaste i den tidens Trollhättan, hade ett större rum, stugan, med en förstuga med spis, d.v.s. kök, och en liten kammare på gaveln. Framför huset låg en kryddtäppa, som var 7×9 meter. Jordbruket hade inte så stora arealer bland bergen och mossarna invid älven. På andra sidan vägen, där nu stadshuset reser sig, hade skräddaren en äng, och bakom huset låg, som sig bör i den tidens Trollhättan, en krog. Vid grundgrävningen för Sparbankens hus påträffades en gammal husgrund två meter under nuvarande gatunivån, vilken troligen utgjorde resterna av Borgmans hus.

1844 var det av Nils Ericson ledda byggandet av den andra slussleden färdigt; och modern industri sökte sig till Trollhättan. 1847 lades sålunda grunden till Nydqvist & Holms första verkstadsbyggnad. Invånarantalet ökade snabbt och därmed bebyggelsen. Större hus började byggas. Nu var det tvåvåningshus, om det skulle vara fint.

I början av 1850-talet byggdes det nu rivna huset av en murare Arfvidsson — vi skulle väl nu kalla honom byggmästare. 1855 var det färdigt för uthyrning. Det hade två butikslägenheter på nedre botten och en sexrumslägenhet en trappa upp. Dessutom fanns det två enkelrum på vinden. Det var ett förnämligt hus för sin tid. 1859 inköptes det för Kanalbolagets räkning av överste Nils Ericson. Det skulle bli änke-

säte för Fredrique Strand, änka efter Kanalbolagets mångårige kamrer Samuel Strand, som strax förut avlidit. Hon trivdes emellertid inte där utan huset såldes till handlanden Wilhelm Hallberg, som där öppnade en av Trollhättans första handelsbodas.

Huset övertogs på 1870-talet av bröderna Johan och Theodor Nilsson, av vilka den sistnämnde kom att stanna ända in på detta århundrade med några kortare avbrott. Han hade ena handelsboden, och huset kallades under långa tider det Nilssonska huset.

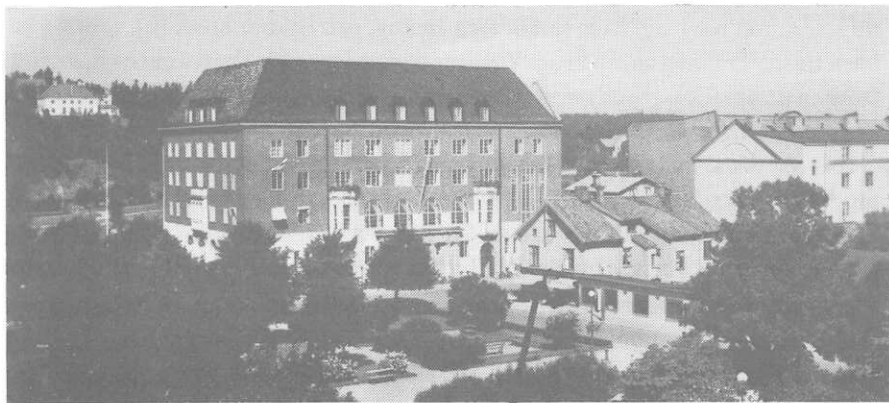
I ena butikslokalen öppnades på 1880-talet en bokhandel av en göteborgsfirma. Affären övertogs 1894 av bokhandlare Eduard Peterson, som innehade den tills han på 1910-talet inflyttade i eget hus längre ned på Storgatan.

I början av 1900-talet voro planer på att på tomten bygga den blivande stadens rådhus. Priset, 90.000 kr. för tomt och hus, ansågs dock för högt, varför planerna förföll. Det hade nog annars varit en god affär.

På 1920-talet innehades pappershandeln av en herre vid namn Sixten von Gegerfelt, enligt uppgift härstammade från Vänersborg, där fadern var apotekare. Han skötte affären till största delen från Stadshotellets kafé och försvann därför ganska snart från Trollhättans och även Sveriges horisont. Under kriget dök han upp i Moskva-radions propagandautsändningar på svenska, och "Snuviga Sixten" kanske några av mina läsare kommer ihåg. Så nog har det Nilssonska huset haft en del underliga innevånare.

1938 inköpte Sparbanken tomten och huset och skulle bygga sitt nya bankpalats. Men kriget kom emellan, och man uppsköt byggandet. Men nu står år 1958 det nya bankhuset färdigt. Ett nytt kapitel i den gamla tomtens historia har börjat skrivas. Det torde dröja ett bra tag till nästa kapitel.

Vart och ett av de tre husen återspeglar sin tid och ger på sitt vis en bild av Trollhättans utveckling och framåtmarsh genom tre århundraden.



Platsen för Trollhättans Sparbanks hus är markerat med en pil på bilden. Namnet är genom banksammanslagningen numera "Sparbank Väst".